

IRODALOMHASZNÁLAT, 1978 •
SZILÁGYI DOMOKOS HÁTRAHA-
GYOTT VERSEIBŐL • KÁNYÁDI
SÁNDOR: BESZÉD PRÓFÉCIÁ-
VAL • VITA A TUDOMÁNY ÚT-
VESZTŐIRŐL • MECÉNÁS ÉS
IRODALOM • MARX ÉS ENGELS
FIATALKORI MŰVEI • PAUL
GOODMAN VILÁGA • A MODERN
NYELVTUDOMÁNY CSAPÁSAIN •
LÁSZLÓFFY CSABA: A KIRÁLY
JOBBSZEME (ESSZÉDRÁMA) •
HOVÁ PEREGTEK SZÉT? • • •

1978 • 2

KORUNK

XXXVII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM • 1978. FEBRUÁR

- KÁNTOR LAJOS • Irodalomhasználat, 1978 81
KÁNYÁDI SÁNDOR • Beszéd próféciával 88
MORAVEK LÁSZLÓ • Mecénás és irodalom 90
* * * Kultúraépítő volt... 95
SZEMLÉR FERENC • Engemet hívnak Varga Katalinnak (vers) 95
LÁSZLÓFFY ALADÁR • A Reménytelen Alapvető 97
BALLA ZSÓFIA • Formával dicsérd az Urat (vers) 101
SZÓCS GÉZA • Kellékek (felsorolás), Sír, tavasszal (versek) 103
GAGYI JÓZSEF • Árva játékaim, Szilágyi Domokosra emlékezve (vers) 104
K. L. • Szilágyi Domokos évei 105
SZILÁGYI DOMOKOS • Siratóének 1456-ból, Spartacus Egyiptomban, Feszülő ideggé..., Kétfelé, Szónék ruhát, Hóember, Rövid vers azoknak, akik hátrafele néznek, Én azt hiszem..., Csontok, Életre, Harmincéves korára..., A többiek, Kérődző, Apollinaire, Undor, Kamasz angyal, Megvert... (versek) 106
DANIEL SPINSTER [SZILÁGYI DOMOKOS] • Grammar I. — Nyelvtan I, To be — Lenni, The Door of Nothing — A Semmi ajtaja (angol nyelvű versek, Ritoók János fordításaival) 112—113
SZILÁGYI DOMOKOS • O vara mea — Ó én nyaram, N-am fost atent — Nem figyeltem oda, Cîntec de zi și noapte — Nap-éji ének (román nyelvű versek, Veress Zoltán fordításaival) 114—115
SZILÁGYI DOMOKOS • Az önismeret iskolája 116
MAJTÉNYI ERIK • Szilágyi Domokos levelei 118
CS. GYÍMESI ÉVA • Az örök: az út 130
BARTALIS JÁNOS • Mikor nem tudok verset írni (vers) 136
PANEK ZOLTÁN • Szalag-szakadtáig, Telehold a fenyők hegyén (versek) 136
BODOR PÁL • Hová peregtek szét? (Nem könyvismertetés, csak tünődés egy kötet ürügyén) 137
LÁSZLÓFFY CSABA • A király jobb szeme (Fiktív levélcsozó) 142
PAUL GOODMAN világa (Aradi József fordítása) 160

JEGYZETEK

- SZÁSZ JÁNOS • A költő és a halál 170
KASSAY MIKLÓS • Egy alkalmi tévériporter bosszúságai 171
ANGI ISTVÁN • 1977 — Bayreuth — 1978 172

FÓRUM

- KÉKEDY LÁSZLÓ • Dzsungel-e a dzsungel? 174
MEER PÉTER • A módszerekről (Válasz Kékedy Lászlónak) 176

(Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző
Felelős titkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Irodalomhasználat, 1978

„A szülőföld nem múlik el; mi szoktunk kimúlni belőle.

Mindazzal, ami valaha is örökkévalónak mutatkozott benne. Kezdetben — ifjúságunk légelhárító útegeinek védett ege alól nézelődve — úgy látszott: halál és omlás be nem törhet a mi szuverén területeinkre...“

Es lám, nemcsak „a kiskút-völgyi ház“ s a házat lakó nagypapa vált életet az írói emlékezésben. A tegnap még esztétikumáért méltatott költői kép étellel, azaz jaj, halállal telítődik, a „Fekete pohárban sárga kankalin“ közeli valósággá lett: „Gyűlnek, egyre gyűlnek / a halottaim. // Nem fér a pohárba / már a kankalin.“ S a csak ránk tartozó fájdalomakon túl, az, amit a barát, az eszmetárs vagy vitafel jogán szintén személyes veszteségként kell tudomásul vennünk, a kegyetlen 1976-os, 1977-es esztendőkből nem egyszer és nem kétszer egy egész közösség, egy népcsoport vesztesége volt. Kós Károly halála után, a nála egy nemzedékkel fiatalabb Nagy István, Mikó Imre és még hány kortársuk távozására* is gondolva, korváltásról írtunk nemrég, s művelődésünk új szakaszának alakítói között — ha Dankanits Ádámot már nem is — ott tudtuk például Bretter Györgyöt, a fiatal esszéírók útrabocsátóját, mesterét. Ma, bármennyire hihetetlen, mert halljuk még ironikus rendreutasítását, ő is irodalomtörténeti tárgy, csak másokban mozduló téma. A Kriterion Romániai Magyar Írók sorozatába pedig betörték a Forrás-szerzők. A legszomorúbb sikeres könyvkiadói betörés ez. Persze, ha végül elfogadjuk a változathatatlannal tényeket, ha meg tudjuk teremteni az irodalomtörténeti távolságot (szemléletben, nem időben, mert ez lehetetlen) — márpedig nem térhetünk ki a feladat elől —, örvendünk kell, hogy Szöcs Kálmán (*A legszebb éneket kerestem*) elfoglalja helyét a romániai magyar líra tartós értékei között. Készül Szilágyi Domokos válogatott verseinek gyűjteménye is a sorozatban, ez azonban aligha változtat a kialakult értékítéleten: őt már életében a legnagyobbak közt tiszteltük. (A hagyatékból előkerült versek, barátaihoz írt levelei, prózai írásai csupán árnyalják a képet; és többet árulnak el a másik, a vidám, a dolgokon egykor humorral felülemelkedő Szilágyi Domokosból.)

A kortárs irodalom belső arányai a fenyegetően felgyorsult időben szükségképpen átrendeződnek; fiatalon lesznek klasszikusaink (békéidőben szokatlan, hogy valaki — mint Dsida — harmincegy éves korában befejezze pályáját, Salamon Ernő hasonlóan rövid költői jelenésén viszont nem csodálkozunk); gyarapodik a hiány, s a személyi jelenlétet olykor még új kötetek sem pótolják; a vitalitását őrző, alkotó energiái teljes birtokában levő középnemzedékbéli próza- és drámaírók nagypapai gondokkal néz szembe — ebből születik az új közösségi eszméletetés; a minap még nemzedéki szempontúnak bélyegzett irodalomtörténeti összefoglalás megállapításai átvonulnak a középiskolai tankönyvbe; a Forrás második nemzedékének nevezett költők és prózaírók többsége (némelyikük alig lépte át a harmadik X-et) nosztalgiaiával emlékezik az „ifjúkori“ összetartozásra, miközben már rajtuk (is) múlik a „harmadik“ vagy „negyedik“ Forrás indulása (a sorszámozást persze csak karikírozva használhatnánk); az egy pillanattal korábban még védekezve tömörülő „esszéíró nemzedék“ a kétségtelenül rendhagyó tehetségű, második versköteténél tartó Szöcs Géza mellett vonul fel, legalább annyira „lúgyé“ avatva a fogadtatást, mint annak idején a náluk jó évtizeddel idősebbek a Lászlóffy Aladár képviselte neoavantgarde befogadását. Es ami nem egyik vagy másik évszám s nem csak az írók gondolja: Sütő Andrásához csatlakozva, kézenfogjuk fiainkat, unokáinkat, hogy elvezessük őket Szavaink Nagyfejedelemségébe.

Engedjétek hozzám jönni a szavakat — ez nem egyszerű könyvcím, társadalmi jelentésében annál is több, mint a „könnyű álom“, illetve hasonlóan meg nem kerülhető feltétele a könnyű álomnak. Sütő „nagypapa“ egy egészen nagy család nevében jelentheti ki: „most, ahányan vagyunk, mindannyian elszegődünk Lászlóhoz nyelvtérelő, szövegnyázó juhászoknak, éjjel-nappali szolgálatra.“ Lényegében erről a — nehéz — szolgálatról van szó, amikor az irodalom soros problémái kerülnek terítékre. Ahogy Sütő mondja: „Amire nem lesz saját szavad: elpártol tőled, hiába mondja bárki, hogy a tulajdonod. Ösvényed, házad, szerszámmod elidegenedik tőled, miként a filozófusok mondják. Csodálkozol? Csak mon-

* 1978 januárjában újabb veszteségről érkezett hír: meghalt Szemlér Ferenc.

dom a magamét, miközben visszakapom tőled a hallgatást. Béküljünk meg, László. Ha nem a kedvemért: a költőkért legalább. A szavaidért csak ők kezeskednek, álljunk ketten a pártjukra. Amennyi Frederick császár, amúgy is kezét emel rájuk inkább — nem poharat.“ S ahogy madár tanítja fiát énekelni, de már a holló, „a repülő tanmese“ tanulságát is hasznosítva, olyan féltéssel szól az író a család várományos hercegéhez: „Úgy énekeljünk, László, hogy hangunkat bizonyítva a sajtunkat is megőrizzük. Ezt majd Bethlen Gábertől fogod megtanulni.“

Mert tanulnivalóban kifogyhatatlanul gazdagok vagyunk; végtelenül, szinte reménytelenül sok az, amit meg kellene tanulnunk — de szerencsére jó „tankönyveink“ is vannak, csak tudnunk kell olvasni bennük. A történelem — és az irodalomtörténet — nem egyike a szaktárgyaknak (iskolai oktatásunk az elvet nem is vonja kétségbe!), ezt a tárgyat nem lehet megtanulni (csatákkal és békekötésekkel, életrajzokkal, adatokkal, irányzatokkal, tartalmakkal), ezt szüntelenül tanulni kell. Olvasni tehát, az objektív és szubjektív dokumentumokat, keresni köztük az összefüggést, a tovább élhető tanulságot. Vagyis a mába érkezni velük, pillanatra sem szüneteltetve a történelmi ingajaratot.

A romániai magyar irodalomtól sosem volt idegen ez a szemlélet; a korai előzmények ezt csakúgy igazolják, mint a legközvetlenebb előd, Ady Endre életműve. (Erdemes emlékeztetni rá: a múlt év hozta meg Apáczai Magyar *Encyclopaediájának* s az ugyancsak rég várt Pápai Páriz-kötetnek a megjelenését, a Kriterion népszerű fehér sorozatában. És 1977-ben került végre hazai színpadra az egyik leghíresebb erdélyi emlékiró, az Árva Bethlen Kata sorsát-panaszát-példáját idéző monodráma, Kocsis István kitünő alkotása.) A különfejlődés hatvan esztendeje pedig ugyancsak bőséges példatárval áll rendelkezésünkre.

A hat évtized új szakaszt jelent e tájak különböző nemzetiségű lakóinak együttélésében is. Az a bizonyos történelmi ingajarat tehát az együttélés gyakorlati tapasztalatát is jelenti, az egymásraultaltság tudatosítását, a közös sors sokféle emlékének ébren tartását — vagy éppen pozitív meghaladásukat. Ezt a tényt, ezt a szükségletet az irodalomtörténész sem hagyhatja figyelmen kívül.

Ha majd sor kerül e hatvan (vagy akkor még több) év irodalomtörténetének egységes szempontú megírására, az elemző összegezést bizonyára Adyval, az Ady-hatással kell kezdeni. Utalásokat nyilván eddig is találtunk arra, hogy egy új helyzetbe került értelmiségi csoport Adyval (és Móricz Zsigmonddal meg Szabó Dezsővel) eszmélt „itt és most“ rá váró hivatására, de mindmáig nem készült alapos felmérés a tizes-húszas évek erdélyi Ady-hatásáról. (A Balogh Edgár tájékoztató bevezetésével megjelent *Ady-kultusz Erdélyben* című *A Hét* centenáriumi összeállításában természetesen fogva adatokat közöl, intézményes jellegű eligazítást ad.) Még kevésbé esett szó e hatás mechanizmusáról. A századik születésnap emlékezések áradatában most örömmel fedezhettünk fel végre egy-két olyan esszét, tanulmányvázlatot, amely éppen ebben az irányban jelent nyitást. Tamás Gáspár Miklós „adalékaira“ gondolunk elsősorban, melyek „Ady verseinek befogadás-esztétikájához“ segítenek közelebb; T.G.M. Méliusz kategorikus kijelentését idézi, egyetértőleg, miszerint Adyval, „belőle lép ki az új, immár kétségbe nem vonható magyar és romániai irodalmi tény, egy új jelenség: a romániai magyar irodalom mint kategória“ (*Az illúziók kávéháza*, 1971), s hozzáteszi magyarázatul: „az impériumváltozás után a hazai magyar kultúra igen prózai okokból alkalmassá vált arra, hogy táborda gyűljön, és Ady Endrén kívül természetesen nem lehetett más prófétája. Az, hogy a színvonalas modern konzervativizmus olyan jelentékeny képviselője, mint Makkai Sándor — eltérően például Szekfű Gyulától, Prohászka Ottokártól, Ravasz Lászlótól — legégetőbb föladatának lássa, hogy a demokratikus-forradalmi világnézeti konszenzus jelképét, Ady Endrét magának, hitefeleinek és az egész hazai közönségnek megmagyarázza, ahhoz Makkainak itt, Erdélyben kellett élnie.“ („*Verje csak, verje, verje*“. *Makkai Sándor Ady-könyve*. Utunk, 1977. 45.) Ady profétikus lírájának korabeli magyarázatait — Makkait és például Lukács Györgyöt — szembesíti a fiatal kritikus, szellemesen és meggyőzően; nem a vakhit, hanem a kételkedés és remény szavát olvashatta ki ebből a költészetből a korabeli olvasó. „A mi hitünk számára nincs írás — írja T.G.M. —, nem tudjuk, lesz-e csoda; de abból, hogy »nekünk Mohács kell«, mi is megértjük, hogy éppen ennek nem szabad lennie.“ Láng Gusztáv írása (*Széljegyzetek — olvasván Adyt és Adyról*. Utunk, 1977. 45.) Ady szimbolizmusának árnyalt magyarázatával, nem érzelem-, hanem közérzet-hordozó jellegének kiemelésével teszi lehetővé a T.G.M. felvetette kérdés továbbgondolását. A következő logikai láncra gondolunk: „E közérzet-líra adekvát formája a látomás. A hagyományos költő a vallomás hitelesítése, költői tárgyiasítása érdekében nemcsak érzelmeiről beszél a versben, hanem arról a szituációról is, amelyben az érzelmi hullámmás megindul, kibontakozik és tetőzik. Ady vershelyzetei nem reális vershelyzetek, hiszen ezek visz-

szaegeyadiesitenék, újra konkretizálnák az érzelmi általánosítást; látomásos helyzeteket teremt, amelyek sok-sok helyzet sűrítői, e helyzeteket összefoglaló *modellek*. Az ilyen helyzet-modell kivét magából mindent, ami egyedi és esetleges, ezzel éri el, hogy a vers alanyát közvetlenül a létét meghatározó törvényekkel szembevisíti, a jelenség-világ közvetítő szerepének kiiktatásával, illetve modellálásával.

Nem itt a helye e „széljegyzetek“ továbbvitelének, közvetlenebbül és részletesebben témánkra vonatkoztatásának; az idézeteket jelzések szintűk csupán, annak érzékeltetésére, hogy általánosságban („elvileg“) ismertnek vélt tények mögé hogyan hatolhatunk be anyagszerűen, a műközpontúságot és a történetiséget nem egymással szembe, hanem egymás mellé, a komplex elemzés szolgálatába állítva, az egyik eredményeit a másikkal ellenőrizve. A feladat még összetettebb ott, ahol az értelmezés és az anyagfeltárás kényszerű egyidejűséggel történik. Egyetlen példát említünk: azelőtt készülték különböző következtetésekre jutó (személyes emlékekre vagy előzetes feltételezésekre alapozó?), végleges érvényűnek hitt tanulmányok a régi *Korunkról*, mielőtt egy megbízható bibliográfia a kutatók kezébe kerülhetett volna. (Kiadóink, sajnos, mindmáig nem érzékelik az ilyenfajta munka nélkülözhetetlenségét!) Az akadozva gyarapodó antológiasorozat (*Korunk, Erdélyi Helikon, Genius, Magyar Szó — Tavasz*) a maga válogatásaival kétségtelenül segíti a tájékozódást, de nem oldja meg a kérdést. Nem is szólva a dokumentumok hozzáférhetőségéről. Ezért üdvözölte mindenki eseményként (*A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája* után) a Gaál Gábor-levelek kiadását, s előrelépést jelzett a Dienes-kötet is, amely a kritikai írások mellett a maga szerény 41 (töredékesen közölt) levelével új szempontokra, tényekre figyelmeztetett.

A romániai magyar irodalom kutatója természetesen nem lehet maximalista. Tudomásul kell vennünk, hogy az anyagfeltárás és a szintetizálás továbbra is párhuzamosan fog haladni, s örömmel regisztráljuk, ha az új irodalomtörténeti összegezesek okulnak az előzőek hibáiból, és lehetőleg tiszteltben tartják az anyagszerűség követelményét. Anyagszerűsége nem egyszerű műközpontúságot értünk, vagyis nem csupán a szintézisbe bekerülő művek érdemi elemzését; magát a kiválasztást is, az értékek kiemelését, megkülönböztetését a másodlagos, nem jellemző írástól. Más szóval: az „irodalomhasználat“ szempontjait. Sütő András legújabb könyvéből kölcsönöztük, parafrázáltuk a kifejezést, a következő gondolatmenet alapján: „Nyelvhasználát! Mikor szívároghatott be emberi fogalmaink közé ez a teljességgel abszurdnak tetsző — s mégis elevenben vágó — kifejezés? Kinek jutna eszébe például akármifajta szabályozási joggal azt mondani: kézhasználat, lábhasználat, fülhasználat, tüdőhasználat? Tisztázása máskorra marad. Más korra talán?“ Nos, jól emlékszünk még arra a korra, amikor „kéz- és fülhasználati“ szempontok irányították a bemutatásra érdemes szerzők és könyvek kiválogatását. Különösképpen egy középiskolai tankönyvben. Innen nézve, hatalmas utat tettünk meg az 1977-es kiadású XII. osztályos tankönyv, a Dávid Gyula—Marosi Péter—Szász János jegyezte, a fedőlapon Nagy Imre Kós Károly- és Gaál Gábor-rajzát egymás mellett közlő romániai magyar irodalomtörténetig — amelynél jobb alkalmat nemigen találhatnánk múlt és jelen, hitünk és az írás újragondolására.

5000 példányban nyomtatták ki *A romániai magyar irodalom történetét*, szigorúan iskolai használatra persze (tehát tanügyi terjesztésben). Sok ez vagy kevés? A példányszámon külön is el lehetne gondolkozni. Am egyszerűsítsük a dolgot, s szóljunk csupán a „sok“-ról, mármint arról, hogy Dávid—Marosi—Szász könyve ötezer XII. osztályos tanulóhoz és tanáraikhoz viszi el hatévtizedes helytállás humanus üzenetét. (A pedagógiai hogyanról nyilatkozzanak majd az illetékesek, akik ezzel a tankönyvvel állnak az osztályok elé.) Legyünk optimisták: 5000 új hívet szerez e kiadvány irodalmunknak.

Milyen irodalomnak?

Az üdvözlendő változás elsősorban itt, a kérdésben s a feleletben találjuk. Az 1969-es egyetemi jegyzethez viszonyítva is. A szerzők ugyanis — láthatóan szívós küzdelmet víva a tantervi előírásokkal — a *teljes* romániai magyar irodalmat kívánták bemutatni, minden értéket, ami 1918 decembere és 1977 márciusa között született (vagyis a kézirat véglegesítésének pillanatáig voltak ki az „irodalomtörténeti“ határt). Ebből a szempontból valóban egységes az új tankönyv: a Dávid Gyula és Szász János írta első, két világháború közötti szakaszt tárgyaló részt és Marosi Péter (a felszabadulás utáni) kortársi áttekintését egyaránt az irodalmi teljesítmény tisztelete, minden korábbi szűkkeblőség elutasítása jellemzi. Nem a „megbocsátás“, az eszmei különbségek, egykori szembenállások elhallgató feloldása értelmében, hanem annak tudatában, hogy a merev tiltás, az elfedés amúgy sem hozza az elvárt eredményt, ellenkezőleg, éppen az ellenőrizetlenség,

az olvasó magárahagyása folytán csak növeli a zavart. Nem külsőség az, amit az első méltatók annyira kiemeltek: a helikonista Kós Károly és a korunkos Gaál Gábor társítása a tankönyv címlapján. A hazai irodalomtörténetírás mai gyakorlatát (esztémi-esztétikai eredményeit) követve, a tankönyvírók történelmi távlatból ítélik meg a két háború közötti legfontosabb irodalmi intézményeket, s két szomszédvár szüntelen harca helyett (bár a korabeli kritikai magatartásra természetesen utalnak) a nemzetiségű funkciók beváltását — kisebbségi körülményekben — különbözőképpen kereső, itt-ott találkozó utat, részben megvalósuló kísérletet jeleznek. A humánus ösvényeit követik, melyek a legnagyobb fenyegetettség idején, például az antifaszizmusban összefutnak. E népfrontos szemlélet sükszerűen folytatódik a jelenkori irodalom bemutatásában, ami (mint látni fogjuk) az értékek bizonyos átrendezését, pontosabban az állértékek elejtését s az igaziai megbecsülését vonja maga után.

Ez nem annyira szerzők, mint inkább művek „kicsérését” jelenti, bár nyilvánvalóan egy irodalomtörténeti korszak belső arányain is módosít. Ilyen, korszerű (korunktól megkövetelt) történeti-esztétikai ítélet alapján került át Nagy István és Kovács György az első, lényegileg 1944-ig elzáruló szakasz lapjaira, itt szerepel Bartalis János, Kacsó Sándor, Kemény János, Böződi György, Szilágyi András, sőt Balogh Edgár is — hogy csak azokat említsük, akiknek hazai életműve (s nem csupán élete) mennyiségben s esetenként minőségben két történelmi korszakot fog össze. És ugyanez a módszertani megfontolás, egyúttal pedig irodalomtörténeti ítélet helyeztetni át a lezáratlan szakaszba Asztalos István, Horváth István, Horváth Imre, Szabédi László, Méliusz József munkásságát — függetlenül attól, hogy maga az életmű már fizikailag is lezárult vagy sem. Az irodalomtörténetírásnak, különösen a közelmúlt tudományos feldolgozásának nagy dilemmája ismétlődik meg itt, a korszakolásban és besorolásban, s ha a tankönyv szerzői elvileg nem is tisztázták, nem magyarították eljárásukat, alapvetően jól döntöttek: ha nem csupán íróportrékat akarunk nyújtani az olvasónak, de nem is akarunk lemondani a jellemző, egy-egy időszakot meghatározó alkotói profilok felvázolásáról, döntés elé kerülünk — és e kényszer olykor jó szolgálatot tehet, kikényszerítve az irodalomtörténezből a határozott állásfoglalást, véleménymondást az elemzett életműről; a módszertani követelmény a tudományos igazság előmozdítója lehet, amennyiben el kell döntenünk, nyíltan (vagy a besorolásba bújtatva) ki kell mondanunk, mikor állt írónk „az Idő hegygerincén”, és mikor húzódt meg a völgyben, illetve hogyan kell értelmeznünk a gerincet és a völgyet — a szóban forgó szerző és a közösség szempontjából, amelynek képviselőjére ilyen vagy olyan módon kijelöltetett. Döntésünkbe persze csúszhatnak subjektív hibák, ám objektívek is. Nem könnyű megítélni, egy adott pillanatban a verses és szépprózai műveknek vagy az irodalompolitikus, irodalomszervezői tevékenységnek van meghatározóbb, messzebb sugárzó ereje, s hogy a visszaemlékezéseket irodalmi (esetleg éppen regény-) igényű megfogalmazásuk ideje vagy a történészek ideje szerint soroljuk be. E szempontokat mérlegelve, végül is a megfelelő helyen látjuk Kacsó Sándort és Kemény Jánost — Kós Károly, Szentimrei Jenő és Gaál Gábor mellett. Balogh Edgár és Méliusz József esetében nem ilyen könnyű a válasz. És döntően a művekre koncentrálna, nem a mennyiség, hanem az esztétikai érték pártján állva, Asztalos István és Szabédi László „osztályozását” szintén megkérdőjelezhetjük; de magunknak mindjárt ellentmondva, a „tisztá” műközpontúság igazságtalanságai is felrémlelenek, hiszen Asztalos indította útjára a *Napsugárt*, tartós értékeket teremtő gyermeki irodalmunkat, és hogy Szabédi mi mindent indított útra bennünk, egykori tanítványaiban, azt leírni sem lehet.

A múlt arányosítása (furcsa, de nem indokolatlan e fogalom tudomásulvétele), irodalomtörténetírásunk — és könyvkiadásunk — hiányainak pótlása is megfigyelhető szándék az új tankönyvben. Így fogadhatjuk a lexikoni tömörségű-rövidségű Bánffy Miklós-portrét (puritánul a „megtanulandó”-ra szorítkozik, mint az ugyancsak Dávid Gyula írta Berde Mária-jelmezés), s részben a Reményik-bemutatót (D. Gy.), bár ez utóbbi szempontjai sokkal ridegebbek, mint például az előtte olvasható Aprily-fejezetet meghatározók (Szász János). Annál érthetőlenebb, hogy Makkai Sándor (akinek Ady népszerűsítésében játszott szerepéről Tamás Gáspár Miklóssal szóltunk) még mindig csak utalásokban lehet jelen, és Nyíró József legfeljebb felsorolásokba kerülhet bele. Örvendetes viszont, hogy verdikét helyett a szerzők általánosan a többoldalú megközelítést, koronatanuk megalkotását választják, s egy-egy Kós Károly-, Gaál Gábor-, Kuncz- vagy Tamási-idézet (részlet) a korhangulatot is felidézi, kedvet teremtve a továbbolvasáshoz, az idézett helyek megkereséséhez.

Az atmoszférateremtést, a hangulati hitelt szolgálják a többnyire jól kiválasztott képek; a portrék (rajzok és fényképek) s a folyóirat- és könyvborítók is

persze, ez azonban még nem jelentené a hagyományos tankönyvszerkesztés meghaladását. Az önálló képzőművészeti reprodukciókra gondolunk: az Áprily-elemzésbe grafikailag behelyezett Szolnay-festményre (*Március*), Nagy Imrétől a *Zsögödi emlékre* a Tamási-fejezetben, Korvin és Brassai, illetve Leon Alex társításhoz képest felvillantására, az Ince János-képre a Bálint Tiborról, a Jeczaszoborra (*Kiáltás*) a Lászlóffy Aladáról szóló részben. (Kézzenfekvő volt Gy. Szabó Béla Dsida- vagy Deák Ferenc Kocsis-illusztációjának, a Bethlen Kata-rajznak a közlése, Székely János és Szervátiusz Tibor Dózsájának együtt-láttatása.) Szövegben is előfordul utalás képekre, olykor impresszionisztikusan (két Áprily-sor Picassót juttatja az egyik tankönyvíró eszébe), máskor meggyőző „képtársítással” (Tompai László *Lőfűrőstése* — Nagy Imre élénk színei napsütötte nyárban). Olyan kezdet ez, amelyet érdemes alaposabban továbbgondolni, az irodalmi és a képzőművészeti kifejezés kapcsolása egy teljesebb művelődési modell felvázolásához, megismeréséhez segíthet hozzá; ami már nem hangulati kérdés, hanem a korszerű művészetbefogadás, egy komplexebb valóságismeret távlatait villantja fel.

De a régi „tankönyvszabályon”, az irodalomtörténeten belül maradvány szintén fontos távlatok nyílnak — vissza a múltba, és higgyük, messze a jövőbe. A magyarórádi születésű Horváth István helyi és irodalmi „gyökerességét” Marosi Péter a háromszáz évvel korábban itt élt Petróczy Kata Szidóniáig vezeti vissza, de természetesen kötődik az elemzéshez Arany János és Petőfi neve is; sőt, az erdélyi költőben meghatározó „paraszt oltás”, a „barbár parasztláttatás” okán messzibbre is elmereszkedik az elemző: „Naturalista elbeszélők, festők, szobrászok éppen úgy éltek ilyesmivel mindenütt Európában és Dél-Amerikában, mint az expresszionisták. És élnek vele ma is, különösen filmesek.” (Marosi nyilván Jancsó Miklósról gondol elsősorban.) Nem ötlepszerű — ezért jó — ez a társkeresés; arra emlékeztet, amit tudni egy percre sem szünhetünk meg: teljes és szerves kultúrában gondolkodni. Ahogy például Szilágyi Domokos tette. A külön, saját világot formáló tehetség mellett ez a kultúraörzés biztosítja megkülönböztetett helyét irodalmunkban, amelyet az új tankönyv pontosan nevével nevez: „a romániai magyar költészetnek nincs és ennekelölte sem igen volt tehát bonyolultabb s gazdagabb fejezete, mint az, amelyik a Szilágyi Domokos tolla alól került élénk.” Nem társaltalan alkotó mégsem; egyetérthetünk Marosival, amikor egy nemzedék legjobbjában, Szilágyi kortársaiban, Nichita Stănescuban és Voynszenszkióban, Juhász Ferencben és Nagy Lászlóban szintén „a nyugtalanságok egyensúlyát” ismeri fel.

Ilyenszerű „kalandozások” inkább a könyv második részére jellemzők. A két világháború közötti irodalom tárgyalása kimértebb, fegyelmezettebb, kiegyensúlyozottabb. (Tankönyvben ez bizonyára nem elhanyagolható erőny.) Dávid Gyula és Szász János zárt kategóriákkal dolgozik; az irodalmi élet eseményeinek leírása után hagyományos műfaji felosztásban veszik sorra a kor jelentősebb íróit. Az egyes műfajokon belüli csoportosítások megpróbálják egyeztetni a régi és az új szempontokat. Így például a lírát nem a helikoni (polgári) és a (szocialista) Korunk-ágra tagolják, hanem három irányt (irányt) jelölnek meg: az erdélyiség és nyugatos hagyomány képviselői közé sorolják Áprily, Tompa, Reményik, Endre Károly és Dsida, a szabad vers művelői között találkozunk Bartalissal, Szentimreivel és Olosz Lajossal, végül a „gyönyörű sors” költészetének megszólaltatói Salamon Ernő, Korvin Sándor és Brassai Viktor. E harmadik ugyan a *Korunk* költőit külön tárgyalja, a bevezetőben viszont arról olvashatunk, hogy a két tábor — a helikoni és a korunkos — nem különíthető el élesen egymástól, mert a nyugatos és az avantgarde hagyomány képviselői itt is, ott is jelentkeznek, a népfrontpolitika és az antifaszizmus pedig eszméileg is közelíti, sőt részben összekapcsolja a két folyóirat lírikusait. E kompromisszumos (véglegesnek, esztétikailag indokoltnak nem tekinthető) megoldásnál zavaróbb a két háború közti falu-irodalom (a próza) kettőbe, illetve háromba vágása; A „*Tizenegyek*” népszolgálat fejezetbe logikusan kerül Balázs Ferenc, Kacsó Sándor, Kemény János és Tamási Áron, ám mit jelentessen A *falú másik arca* cím, amely Kovács György és Böződi életművét foglalja össze? Ha az osztályharca vonatkozik a „másik” jelző, miért nem ide kerül Kacsó, novellái s a *Vakvágányon* jogán? És miért nem tartozik bele e „másikba” az *Új pásztor* írója, Szilágyi András? (Ő Kahána Mózzsal, Kovács Katona Jenővel és Nagy Istvánnal szerepel együtt, azaz a *Korunk* próza-íróival, *Valóságírodalom a szocialista eszmeiség jegyében* cím alatt.) Tulajdonképpen nem a szerzők, hanem a merev kategóriák mondanak itt csödet. Nagyobb önállósággal (nem biztos persze, hogy éppen a romániai magyar irodalom első tankönyvében), irányzat és stíluskonceptió következetesebb figyelembevételével lehet csak elkerülni az ilyenszerű buktatókat. (Két, szerencsésnek mondható példa: Sipos Domokos, Tabéry, Berde, Bánffy, Kós együtt tárgyalása *A múlt időszerű mondanivalói* jogán; és a *Háborúélmény és avantgarde* fejezet, amelybe Nagy

Dániel, Szántó György, Markovits Rodion és Kuncz Aladár került — bár Kuncz némiképpen kilóg belőle.)

Tovább bontva a fejezeteket, ilyen belső arányokat találunk: Salamon Ernőnek 8, Dsidának 5,5, Bartalisknak 3,5 oldal jut. (Ugyanitt Salamon Ernőről azt olvassuk, hogy „költeményeinek szabadversformája, expresszionista mozaikképekből felépített költői világa Bartalis ihlető hatásáról tanúskodnak“.) Nyilván nem lehet irodalomtörténeti érték szerint mennyiségileg kidekázni a sorokat; örvendünk hát, hogy Tamási Áronnak majdnem annyi tér jut, mint Nagy Istvánnak (9:12; Sóni Pál egyetemi jegyzetében az arány 10:13 volt). Zavarónak csak azt érezzük, ha nem a feltétlenül elmondandó anyag, hanem a túl részletező, hosszadalmas leírás, tartalomismertetés nyújtja a pályaképet (például Nagy Istvánál). A Salamon Ernő alfejezet különben, akárcsak a Kós Károlynak szentelt, élet és mű egységét példásan érzékelteti, életrajz, műelemzés és irodalomtörténeti beállítás szerencsés egyensúlya valósul meg. Bár szűkre szabott terjedelemben, a szerzők az extenzív teljesség helyett egy-két mű behatóbb elemzését látják a járható útnak, így kap kellő súlyt a Tompa-portréban a *Lófürösztés*, Áprilynál a *Tetőn*, Dsidánál a *Hulló hajszálak elégiája*.

Marosi Péter, szabadabban kezelve anyagát, még több lehetőséget teremt magának művek előtérbe állítására. Asztalos István pályaképet például nem az általamidjajzott két regény (*Szél fúvatlan nem indul* és *Fiatál szívvel*), hanem három novella középpontba helyezésével vázolja fel; Székely Jánost *A folyó* című verssel és a *Dózsa*-poémával jellemzi; Szilágyi Domokos rövid költői pályájáról jó érzékkel ad képet a *Bartók Amerikában* és az *Ez a nyár* kiemelésével; Farkas Árpádot a *Mikor az öregemberek mosakodnak* „tájköltemény“-soraival mutatja be. („Mintha Tompa László nehezkésen kibontakozó, sziklakövekből faragott verssorai oldódnának fel itt köznapi beszédben — és mégsem tűnik ez a szöveg fesztelebnek a Tompáénál“ — írja Farkas verséről.) Sütő András korai munkásságát — eredeti ötlet — egy dicséző-figyelmeztető Veres Péter-levélidézzel intézi el, hogy aztán a megújult Sütőre, az *Anyám könnyű álmot ígér* s a két történelmi dráma szerzőjére fordítsa figyelmünket. Az élő irodalom sodrásában otthonos szerkesztő, publicista, kritikus könnyedségével és közvetlenségével (nemegyszer túlzásig hajtva e közvetlenséget, míg a csevegésből üresjáratú szövegelés lesz), kekre formálja egyes fejezeteit, ez a lekerekítés azonban veszteségekkel is jár. Aligha lehet például Horváth Istvánról korai verse, a *Tornyot raktam* nélkül beszélni; Méliusz József írói értékét a *Város a ködben* elemzésének mellőzésével érzékeltetni; Bálint Tibor regényének, a *Zokogó majomnak* a jelentőségét pár bekezdés idézésével elintézni, egy kevésbé érdekes novellára építve „koncepcióját“.

Nos, erről a „koncepcióról“ kell most már szólnunk; csak másodlagosan az egyes művek kiválasztásáról, sokkal inkább az írói pályák gyakran önkényes társhatásáról. Mert ha Dávid Gyula és Szász János hibájául az róható fel, hogy túlságosan ragaszkodtak a hagyományos osztályozásokhoz, Marosi fejezeteiben gyakran az ötletszerűség zavar. Emlékszünk még régi kalandozásaira (az *Utunkban*) lírai és prózai tájakon, különböző természetű hősök körül. Jóval igényesebben ugyan, mint tiz-tizenöt esztendővel ezelőtt, lényegében most is a tematikai megközelítést választotta, beoltva írásmódbeli (ritkábban műfaji) szempontokkal — s szinte teljesen lemondott az irodalomtörténeti nézőpontról. Igaz, hogy nincs még távlatunk hozzá, de mégiscsak tény, hogy a felszabadulás előtti 26-ra 33 év irodalma következett már, amiben csak úgy esetlegesen tallóni szinten nem lehet — irodalomtörténeti címén. A legszembetűnőbb „gyorslistát“ *Változó tájak, emberek* címen kapjuk, ahova bezúfoltatik Papp Ferenc, Szász János, Fodor Sándor, Huszár Sándor, Márki Zoltán, Majtényi Erik és Szemlér Ferenc. Azon is némiképpen meglepődünk, hogy a *Sors és jelképben* együtt találjuk Deák Tamást, Veress Zoltánt és Méliuszt (ebben a sorrendben), az *erkölcsi eszmény lovagjai* két nagyváradi elkötelezettségű írástudót, Horváth Imrét és Bajor Andort zárja össze, az *önmegvalósulás láza* címen pedig Panek Zoltán és Kocsis István lehet egymásra. (Az utóbbi két fejezet merész társhatását legfeljebb erkölcsi szempontok indokolják — részlegesen.) Mi lehet a magyarázat? Szerzőnk előzékeny, és a magára hagyott Szabédi-életmű jellemzése előtt közli, visszamenőleg is, a besorolási indítékeket: „Ezek a kapcsolások nemcsak pedagógiai célt szolgálnak, hogy az összehasonlítások és különbségtételek révén mondhasunk minél többet minden egyes íróról, hanem (elkerülhetetlen önkényességük ellenére is) továbbmutatnak bizonyos stílustörékvéseket, bizonyos művészi áramlások felé is. Egyetlen fejezet volt csak (a Kiss Jenőről, Létay Lajosról és Kányádi Sándorról szóló), amely éppen ellenkezőleg, arra figyelmeztetett, hogy a köztudatban egységesnek, azaz teljességgel egyneműnek [?!] hitt irodalmi áramlatokon belül is hányféle stílustörékvés bukkanhat fel. Vagyis mindezekben a kapcsolatteremtésekben és meg-

különböztetésekben végeredményében éppen azt kerestük, amiről e rész bevezetőjében is szólottunk: irodalmunk eszmei egységét a művészi sokféleségben.

Tankönyvi szempontból lehetséges, hogy nem zavarunk e társítások, hiszen az egyes írókat amúgy is külön kell megtanulni. Aki azonban komolyan veszi, végiggondolja Marosi csoportosítását, az eklekticismus zavarával találja szemközt magát. Nézzünk két, látszólag megmagyarázható példát. Sütő András, mint aki megtagadta legközelebbi író-rokonát („Eso elől tóba?”), vele, az anekdotikus próza hazai mesterével, Asztalos Istvánnal kerül egy kuckóba. Mégpedig az 1944 utáni rész legelején (az átmenet, az intézmények jelzése után, *Biztató, emberségre* cím alatti). És a szerző, kétségbevonhatatlan kritikai ítélettel, végig erről a megtagadásról, meghaladásról beszél, lényegében arról, hogy már nincs egymáshoz köze a két írónak. Sem stílusban, sem szemléletmódban (mi sem áll távolabb Asztalostól, mint a „Hatalom és erkölcs” modern problémavilága, a Sütő-dramák Marositól jól jellemzett etikai lényege!). Kronológiailag meg éppen távol állnak egymástól, akár a *Fanyesdesést*, akár az *Antal elvtárs is hozzászól-t*, akár az *Emberség* című novellát állítjuk a *Csillag a máglyán* mellé. Következtetés: egy fejezetben a helyük... Másik példánk: Marosi összefoglalását — leszámítva az *Újrakezdés, folytatás* című keretfejezetet — a Lászlóffy-portré zárja. (Ő is egyedül maradt, mint Szabédi és Székely János.) A *Csenget a logika* cím, azaz a kritikus esztétikai meggyőződése, jó értelemben vett elfogultsága, izlése állította vajon ide, csattanóul, Lászlóffy Aladárt, Köntös-Szabó Zoltán, Palocsay, Kenéz, Farkas és Király, Bodor Adám és Kocsis István után? Függetlenül attól, hogy — Marosi mondja — a Forrás-nemzedék legkövetkezetesebb úttörője volt? Egyszerűen arról van szó, hogy le kellett kerekíteni a könyvet, s Marosi Lászlóffy Aladárban vélte megtalálni azt, aki a változott körülmények között Nagy István utódjának, eszmei örökösének kijelölhető. És ezt nem a *Helsinki 1976*-tal, valóban korszerű, kitűnő gondolati-politikai költeményével támasztja alá, hanem egy vezércikkével.

Pedig ha sikerül kikapcsolnunk az olvasásból ezeket a mesterkelt, tipikusan „marosis” kombinációkat, a fejezetesdit, a „Kerek ez a zsemle” játékokat, nem egy helyt izgalmas, meggondolkoztató olvasmányt kapunk. A jószemű kritikus észrevételeivel, akár párhuzamaival. Az említett sokféleséget így is ki tudja fejteni: „Szilágyi István most már éppolyan tudatosan járja a maga stílussteremtő útját, mint a más pólusokon népi köznyelvi kollázst kiképző Szabó Gyula, vagy a nyelvi párlatokkal absztraháló Sütő András. Szilágyinál ugyanis olyan stílizált, szecessziós stíluseszmeny tér vissza írásművészetünkbe, amely az első fejezetekben még meghökkenti a teljességgel másra (népinek vagy dokumentárisnak, vagy klasszicizálóknak, vagy »trópusokon túlinak«, vagy még sok mindennek mondható stíluseszmenyekre) hangolt olvasót, hogy aztán feltétlenül rabul ejtse.” Ha irodalmi ízlésére bizza magát, szerzőnk sokkal kevésbé tévedhet el, mint amikor a kombinatórikába bonyolódik. Példa rá a tankönyvbe fölvetett jelenkori írók névsora s a jellemzések, értéktételek többsége. Fájlnak ugyan néhány nevet, hiányolunk elemzéseket (még említés sincs a népi emlékirókról, akik pedig az utóbbi években új szint hoztak az irodalomba; feltűnően hiányzik az egész prózánkra, az új valóságsemléltre hatott Pusztai János és Kiss János; kimaradt Kádár János, Szöcs Kálmán, Vári Attila; s ha már 1977 márciusa az utolsó dátum a könyvben, talán említeni kellett volna az „esszéíró nemzedéket”, esetleg Szöcs Gézátt is); de ki látott már ilyen összefoglalást, amelynek névsorával mindenki elégedett volt? Szigorú bírálata nem ok tehát a névsor.

S a módszer? Az elfogadható, egységes rendező elv hiánya? Ha irodalomtörténetként olvassuk e tankönyvet, bizonyára okunk van az ingerültségre (főként a második részben). Ha megelőgszünk a diákolvasók érdeklődésének felkeltésével, ha a mindennek utánakérdő diákokra számítunk, elfogadhatjuk ezt a „művelődésre, szellemi életre, gazdagabb emberségre vezérlő kalauz”-t. Mert egy dolgot nem lehet elvitatni az 1944 utáni irodalmat tárgyaló, számunkra nyilván izgalmasabb, mai irodalmi életünkbe nyúló résztől sem: a reális esztétikai-erkölcsi értékek tisztelétét, a fogékonyságot az újra. Sőt: a funkció megérzését.

Az esztétikai kritériumok és az irodalomtörténeti igények szintézisének lehetőségét pedig tovább kell keresni — okulva ezen a tankönyvön is. Nem utolsósorban a dokumentumok hozzáférhetővé tételével. A távlatok érzékeltetésével.

Mert számunkra az „irodalomhasználat” nem a kevesek szakmai gondja. Kézenfogni fiainkat, elvezetni őket Szavaink Nagyfejedelemségébe — nálunk nem tanári gond. (Tan)könyveinkből tanulni — irodalmat, történelmet, erkölcsöt — nem középiskolások fokon, nem csak középiskolások fokon kell. Szegénység és gazdagság, irás és olvasás, múlt, jelen, jövő velünk is alakuló viszonyfogalmak.

Hogy is mondja Sütő? Nyelvhasználat, kézhasználat, lábhasználat, fülhasználat, tudóhasználat... Tisztázása nem maradhat más korra.

Beszéd próféciával

Ünnepelő barátaim!

A férfiú, akinek századik születésnapja alkalmából tisztelgően idesereglettünk, hogy néki itt, a róla elnevezett szülőfaluban, Románia Szocialista Köztársaság területén, a román állami és kulturális szervek imponáló gesztusának köszönhetően szobrot avassunk, az a férfiú a század legnagyobb s mindmáig legnagyobb hatású magyar költője, gondolkodója.

Egyszóval: írástudója.

Mindannyian az ő szellemi leszármazottai vagyunk.

Ekképpen ez a hely — ha netán első ízben járnánk is itt — bölcsőhelyünk. Huszadik századi legigazibb magunk születési helye. Ez a kis hajlék: második szülőházunk.

Itt szunnyadt a mi lelkünk is ezer évet, s ébredt föl öbenne, itt, hepehupás vén Szilágyban, herkulesünknek, Toldi Miklósnak s konok krónikásunknak, Ilosvai Selymes Péternek is pátriájában. Itt, a régi Partiumban, ahol, ha egy kicsit megröptetjük, az örökkévalóságban is érettünk aggódó-munkáló Kazinczy s Kölcsey bölcsőhelyeire szállhat a tekintetünk.

Hazajöttünk hát. Régtől ismerős helyen járunk: itt a Bence, a szelíd széles domb s méla lanka, az Er, a Kraszna-árok, Kótó, a volt falu s az Avar-domb. Ide, a bennünk élő örök tájba jöttünk most az élő Ady Endrét köszönteni, mert:

„Él, él Ady Endre! — mondotta, kiáltotta volt Babits még a koporsó mellől — Hisz már életében átköltözött az élete mibélénk... Halála csak egy fenséges színváltozás, mely életét a millió magyar életben végképp elosztotta.“

De a nem magyar életekben is! — tehetjük hozzá, a ravatal mellől megjósolt sirontúli szép életének részesei- és tanúiként, s a közel hat évtizednyi történelem-többlettől megviselődve s gazdagodva is.

Ady Endre nemcsak a miénk. — Hallhatjuk s mondhatjuk fülünknek-nyelünknek jóleső nem kis büszkeséggel. Példa rá ez a közös nagy ünnep is. És nem csupán a méltán sokat idézett, a román és szláv bánatot magunkévá tevő hatalmas verséért érezhetik-vallhatják magukénak a Duna-táj népei. Bár egymagában is elég juss volna az osztozáshoz. De egész töretlen nagy életében a gondolat-Hunyadi Jánosok légióit tudta harcba indítani. S legtöbbször éppen a románság érdekében.

„Emlékezzetek Ady Endrére, emeljétek fel az ő igéit, és hajtsátok végre az ő életének törvényét!“ — így buzdított ugyancsak a ravatal mellől Móricz Zsigmond.

Emlékezni emlékezünk rá, de felvettük-e az ő igéit, és végrehajtottuk-e az ő életének törvényét?

Erre kellene válaszolnunk itt a szobormás előtt, melynek mögötte vagy fölötte — de valahol a közelében — itt kell látnunk Ady Endre gyönyörű asszony-szentháromságának: Idesnek, Lédának, Csinszkanak — tapintható és porló kónél, vásló bronznál maradandóbban — versek aranyába öntött szobrát is.

Töröljük le ez alkalommal e szemmel nem látható szobrokról is az időközben rájuk fröccsentett sarat.

Fölvettük-e hát az ő igéit, és végrehajtottuk-e az ő életének törvényét?

Válasz helyett vegyük föl most bátran. Akár a legbaljósabb, a legrettenetesebb próféciákkal terheseket is.

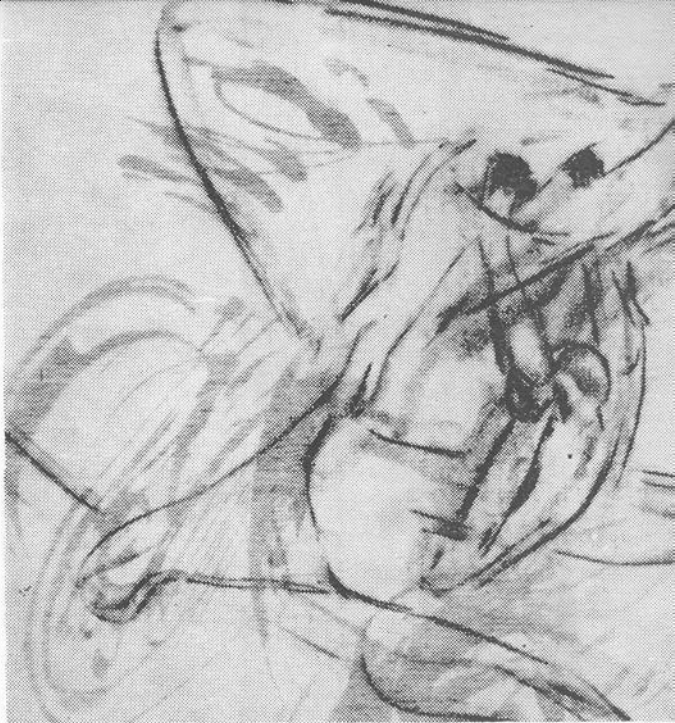
Elég erősek, érettek vagyunk a fölvételre. Legfőnnebb biztatgassuk, bátorítsuk magunkat, Illyésbe fogózva: hogy ki szépen kimondja a rettenetet, azzal föl is oldja:

»Mindig ilyen bal volt itt a világ?
Éredendő bűn, lanyha véték,
Hidegletés, vergődés, könny, aszály?
A Duna-parton sohse éltek
Boldog, erős, kacagó népek?«

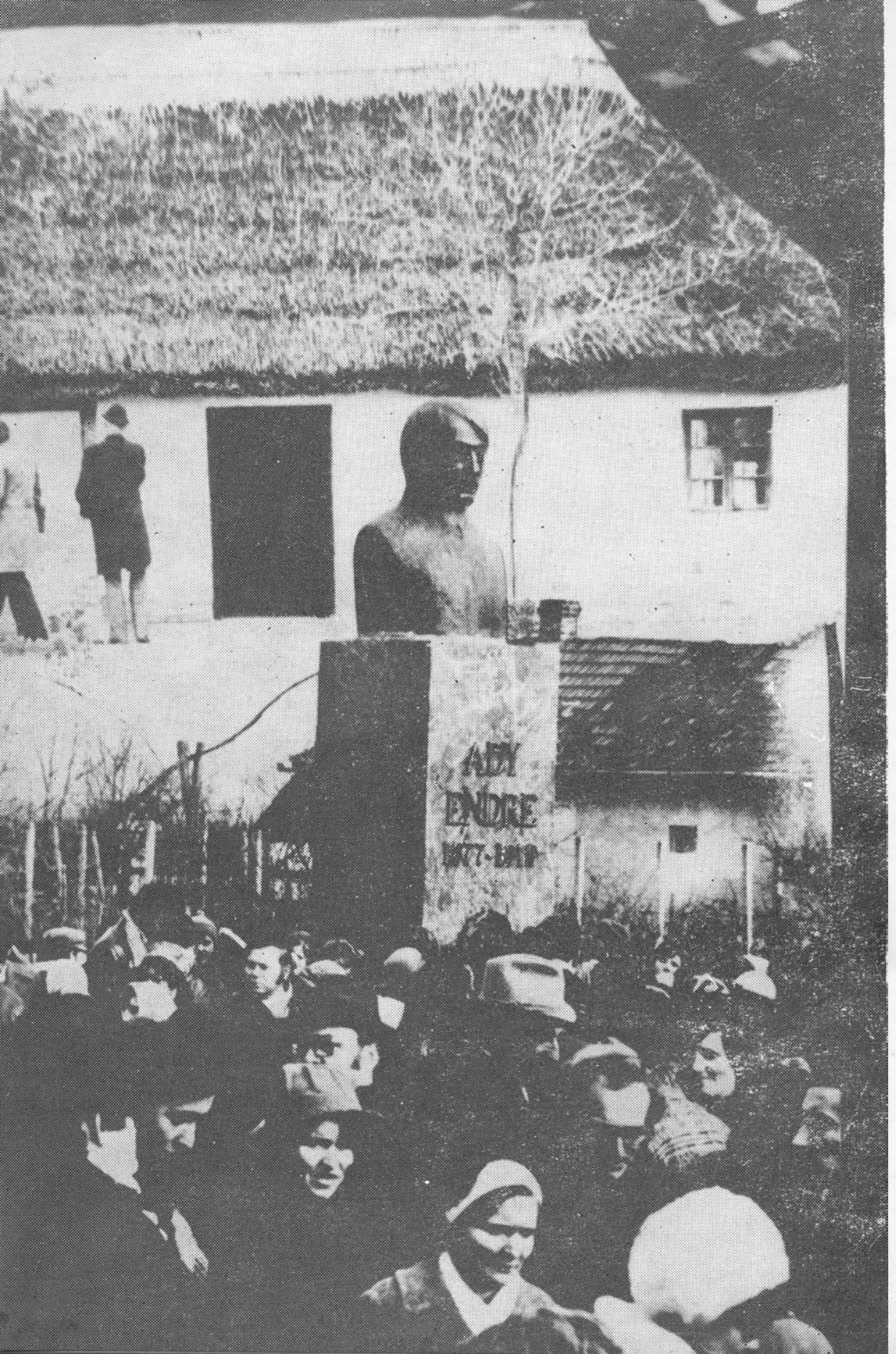
A Duna-táj bús villámhárító,
Fél-emberek, fél-nemzetecskék

ADY ÖRÖKÉBEN

1. BARDÓCZ LAJOS:
„AZ ILLÉS SZEKERÉN“
2. PLUGOR SÁNDOR:
„ÚJ S ÚJ LOVAT“
3. ÉRMINDSZENT,
1977. NOVEMBER
(Kabán József fotókompozíciója)

*Számára készült szégyen-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.*

»Sohse lesz másként, így rendeltetett« ...

S most egy másikat vegyünk föl. Csak magunkra:

*Hát népét Hadur is szétszórja:
Szigorubb istenek ezt így szokták,
Miként egy régi, bánatos erdélyi
Prédikátor írásba rőtta
Keresvén zsidókkal atyafiságunk.*

*Jöttünk rossz erkölccsel, rossz helyre,
Volt utonállók új utbanállóknak
S míg úrfajtánk egymást s a népet falta,
Tunya álmainkat jég verte
S még a Templomot se építettük föl.*

*Es mi nem leszünk majd szétszórva
Árvult, de mégis győzedelmes fajta:
Minket korszakok tűz-dühe nem edzett
S fölolvastt a világ kohója
S elveszünk, mert elvesztettük magunkat.*

Így rendeltetett volna? — kérdezzük nem minden félelem nélkül, fejünket vállunk közé húzva, mintha tüzes istennyila süvített volna el fölöttünk. Nem hínők, mondjuk. És törjük, verjük az utat, az egymáshoz vezető egyetlent, a szocializmusét. És boldog népek kacagnak, ha még egészen nem is tiszta szívből. És a templom is épül. Es itt vagyunk. Megvagyunk.

Es éppen az ilyen verseknek is köszönhetően.

S mégis, nem fölösleges-e az effajta látomások fölidézése? — aggodalmaskodhatnak a félénkebbek. — Nem zavarja-e meg vajon a békés építomunkát vagy éppen az ünnepet?

Nem fölösleges, de szükséges, mert a vers állandó hiányérzetünk ébrentartója. Arra a hiányérzetre gondolunk, mely a teremtőt gyötörhette a nyolcadik napon, látván a mű tökéletlen voltát,

nem fölösleges, de szükséges, mert itt legközépkéletőbb Európában sorskérdés a vers, annak, aki írja, olvassa, mondja vagy hallgatja egyaránt,

nem fölösleges, de szükséges, mert Ady Endre ünnepelt, de nem ünnepi költő,

nem fölösleges, de szükséges, mert Ady Endre gondolat-szikláit, igazság-tömbjeit megkerülhetetlenek. Hiába próbálnók robbantani, s hiába minden markoló-gépünk, eszköztelenek vagyunk, hogy belőlük díszkaput emeljünk, s ha sikerülne is összehoznunk valami affélét, az ünnepelt nem jönne be azon, hátat fordítana, mihelyst szándékunk megneszelné. És felénk se nézne talán újabb száz, vagy éppen ezer esztendeig. Ne próbáljuk hát elkápráztatni őt, aki minket látásra tanított, aki felnötté konfirmált, életre ostorozott, s aki ma is minden igaz gondolatunknak kelesztő kovásza. Kelet és Nyugat, Nemzet és Nemzetköziség, Gyűjtő és Választó, Ó a magyarság Ó- és Újszövetsége, a Törvény és a Kegyelem: a Szintézis maga. Nem lehet követni, mondják. Csak követni lehet. Akik tagadják is, csak általa vannak s lesznek. Micsoda versei szunnyadnak még hangtalan harangokként, az Örökkévalóság tornyában! Mert eddig — ráutaltságunkban is — inkább csak a félreverésre alkalmasabbak kötelébe kapaszkodtunk. Meg kellene húznunk valamennyit. S ha megcselekedjük, bizony mondom, e legtágasabb század boltozata is szűk lesz majd a hangzatok befogadására: Bartók és Kodály együtt merül föl bennük.

E kicsi hajlék fölött örök fénnel ott ragyog a Duna-táj betlehemi csillaga.

Mecénás és irodalom

A romániai magyar irodalom kezdeteire, az intézmények alakulására és a körülöttük folyó harcokra vonatkozó dokumentumok mindmáig csak részlegesen ismertek. Ezért különösen becsesek azok a levelek, amelyek a kolozsvári December 30. utca 20. szám alatti, volt Bánffy-ház pincéjéből kerültek elő, a nyirkos szemézből, részben megrongálódva, de az utolsó pillanatban mégis megmenekülve az enyészettől.

Címzettjük Bánffy Ferenc (1869—1938), korának mecénás hajlamú, széles látókörű, de nagyothallása miatt visszavonultan élő, ma már csak szűk körben ismert alakja. A katonai akadémiát végzett, gazdag kolozsborsai nagybirtokos, báró Bánffy Dezső egykori miniszterelnök fia élénk figyelemmel kísérte a politikai és művészeti eseményeket, s jómaga is ironikus tollú, közgazdasági jártasságú alkalmi publicista volt (a *Köztelek*, az *Ellenzék* és a *Magyar Kisebbség* hasábjain). Töredékes hagyatékának tanúsága szerint olyan közismert személyekkel tartott fenn rendszeres kapcsolatot, mint Jancsó Béla, Kós Károly, Jakabffy Elemér, Krenner Miklós, Sényi László, Makkai Sándor. Ebből a hagyatékból közlünk itt két Kós- és egy Kuncz Aladár-levelet.

A *Fekete kolostor* szerzőjének levele érdekes irodalomtörténeti adalék a későbbi mű fogadtatásáról, ugyanakkor Kuncz művészi tudatosságának újabb bizonyítéka.

(Ami a közlés filológiai hűségét illeti, a hosszú magánhangzók használata tekintetében a ma érvényes szabályokat vettem figyelembe, a szöveget egyébként betűhíven reprodukálom. A szögletes zárójel a helyrehozhatatlanul megrongált, hiányzó szövegrészeket, illetve valószínű kiegészítésüket jelzi.)

Méltóságos Uram, mint minden esetben, úgy ezúttal is igen megszívlelendő és roppant érdekes megjegyzéseit az Erdélyi Helikonban megjelent írásra — nem tagadom — meghatódottsággal olvastam s nem mulaszthatom el, ha levelemmel Méltóságodat zavarom is, hogy őszinte köszönetet [ne] mondjak érte. Jól tetszett látni azt, hogy kimon[dotta]n tendenciózus művet nem akarok csinálni szörnyű fogsági élményeimből. Kerek, belső, művészi egészre törekszem s olyan valamit szeretnék nyújtani, amely a betűszerinti valóság és igazság mellett is, mondjuk valamely egységesítő művészeti és lélektani szemléleten szűrődik át. Ebből a készülő műből három fejezet már megjelent, a Helikonban közölt a negyedik. Vázlatban készen van az egész s ha a Sors kedvezéséből félévi időm lesz, megírom az egészet. Tudom, hogy a mű így is, teljes, művészi objektivitása mellett is vádirat lesz. A fejezet, amit olvasni tetszett, nem is a legkifejezőbb és nem is a legfelháborítóbb bizonyítéka annak a rendszeres és öntudatos embertelenségnek, amelynek öt éven át társaimmal áldozatai voltunk, mint olyan ártatlan civilemberek, akik tanulmányi célból a háború kitörése idején Fr-ban tartózkodtunk. Én [...] tlen egy franciának írtam a fogságból [...] egyet. professzornak s feltártam előtte, hogy [nincs?] az a háború, amivel ártatlan embereknek karamatákba való zsúfolását s olyan embertelen kínzásukat, amelyhez képest a büntetés — szanatórium — indokolni lehetne. Akkor ez a közbecsülésben álló egyetemi professzor szószerint azt írta illetékes helyeken utánajárt a dolognak s ott megnyugtatták őt, hogy Franciaországban éppen [úgy?] bánnak a magyarokkal, mint Magyarországon] a magyar[ok] bánnak a franciákkal. Ebből pedig egy szó sem volt igaz. Ettől a pillanattól fogva, franciához többé segítségért nem fordultam, türtem s megadtam magam a végzetnek. Mindezek ki fognak derülni könyvemből, amelyet bizonyára lefordítanak majd németre. Erre nézve már ajánlatot kaptam akkor, mikor az első közleményem Bpsten megjelent. Igaz ennek már 6 éve. Sajnos azóta nem volt módomban, hogy ezt a nagy művet (350—400 old.) egy végben megírjam. Egyes dolgok újra való átélésétől is fázom. A Haláltánc is négy napi betegségembe került... Mégegyszer köszönöm a Báró Úrnak nemes és kitüntető érdeklődését s vagyok

mindenben készséges híve
Kuncz Aladár

Kvár, hétfő.

A levelet Kuncz az *Ellenzék* fejléces papírjára írta kézzel. Keltezése hiányos. Ez sietségre vall. A címzett feltételezésem szerint csak Bánffy Ferenc lehetett. Valószínűnek tűnt, hogy felismerve a készülő regény rendkívüli értékét, Bánffy levélben kereste fel az író, s az erre adott válasz bukkant fel szinte öt évtizedes lappangás után.

Keltezését a levélben megadott támpont: az első közléstől eltelt hat év alapján próbáltam meghatározni. Elményeiről *Feljegyzések* cím alatt 1919 júliusában számolt be Kuncz az *Emberiség* című folyóiratban. Erre rászámítva az eltelt hat évet, a levél keltének az 1925. év adódott. Ez a feltevés azonban azonnal megdőlt, hiszen az *Erdélyi Helikon* alapítási éve 1928. Hogy a keltezést meghatározhatnám, Dr. Jancsó Eleméméhez fordultam felvilágosításért, tudva azt, hogy Kuncz Aladár unokahúga és hagyatékának őrzője. S valóban, rövidesen minden tisztázódott.

Ismeretes, hogy az író 1929. február 4-i francia nyelvű levelében közli unokahúgával, hogy megírta a szóban forgó fejezetet, s Áprily kedvezően fogadta azt. (Jancsó Elemér: *Kuncz Aladár*. Utunk Évkönyv 1969.) Az *Erdélyi Helikon* 1929. februári számában megjelent részlet, a *Haláltánc Ile d'Yeun* a regény azonos című XXIII. fejezetének nem végleges változata. Így tehát a budapesti első közlés és a levél megírása között nem hat, hanem tíz év telt el. A végső bizonyíték ezután jött. Kuncz Aladár levelezéséből előkerült a Bánffy Ferenc-levél. Ennek keltezése 1929. február 21. Az idős úr, levelének tanúsága szerint, ökölbe szorított kézzel olvasta végig az internáltakat pusztító influenzajárvány leírását. Biztatja az író, a regény megírására, s felveti egy esetleges német fordítás lehetőségét a *Klingsor* segítségével. A válasz már ismeretes, de németre még a mai napig sem fordították le. Mindezek alapján, a keltezés legkorábban a hónap utolsó hétfőjére tehető. Tehát 1929. február 25. Az előzőeken író a levélre bizonyára azonnal válaszolt.

Az egyetemi tanár, akinek a neve a megrongált levelen hiányzik: M. Martha, a Sorbonne professzora. Azonban a regényből az derül ki, hogy nemcsak egyetlen személyhez fordult segítségért. Írt Vendée prefektusának is, de az még válaszra sem méltatta.

Mint ismeretes, az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadványát 1924-ben hozta létre Kós Károly és a köréje tömörült írógárda (Paál Árpád, Zágony István, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Nyirő József). 1926-ban pedig, a marosvécsi Kemény-kastélyban rendezett írói összejövetelen a Céh jelenlévő alapítói felajánlották vállalkozásukat helikoni író társaság közösségének. Így alakult meg 1926 októberében az új Erdélyi Szépművészeti Céh — a *Helikon* szabad irodalmi tömörülés kiadványát, mely nagyszámú írógárdájával a két világháború közötti időszak legjelentősebb kiadói vállalkozása volt.

A korabeli visszhang azonban korántsem volt egységesen elismerő. A baloldali marxista indíttatású bíráló a társadalmi tények és szükségletek s az irodalmi termés szembesítéséből indul ki. Van viszont olyan bíráló is, mint Kristóf György, aki Nagy Dániel *Cirkuszának* megjelenése kapcsán azt írja, hogy a Szépművészeti Céh el akarja hagyni címéből a szépet, és csak a művészek céhe akar lenni (*Újság*, 1926. 171.). Még ennek a konzervatív kritikának a szempontjai is magyarázhatók. De ma már szinte érthetetlen az az áradata, amely állandóan ott hömpölygött a *Helikon*, a Céh és Kós Károly személye körül.

Az ellenszenv visszanyúlik abba az időbe, amikor az első világháború után a megváltozott közjogi helyzet folytán merőben más körülmények közé került erdélyi magyarság józanabb szemléletű képviselői a romániai viszonyokra való aktív, alkotó beilleszkedésre hívták fel a kisebbségi sorsba került nemzetiséget.

A kisebbségi politikusok java része, az osztrák—magyar dualizmusból magával hozott dzsentri felfogásával, képtelen volt reálisan értékelni a beállott helyzetet. Magatartásuk a megvető hallgatástól a termékétlennek bizonyuló sérelmi politika erőltetéséig terjedt. Kós Károly a *Kiáltó Szóval* az elsők között állt ki egy új, az eddigtilt merőben különböző nemzetiségi magatartásért. Mivel egész művészi-politikai tevékenysége az egyszerű emberek érdekeiből, szükségleteiből nyerte erkölcsi alátámasztását, nyilvánvaló, hogy a hatalom gyakorlásából kicsúszott, de arra tovább is igényt tartó egyének, volt fő- és alispánok, szolgabírók, jegyzők, földbirtokosok nem kísérték rokonszenvvel újszerű s főleg demokratikus kezdeményezéseit. Ez a magyarázata annak, hogy a rágalmozó kórus főleg a Magyar Párt és a katolikus egyház egyes szószólóiból verbuválódott. Az állandóan visszatérő vád az volt, hogy a Céhet lefizették. A dzsentri antiszemitizmus jellegzetes érveit is szívesen felhasználták a hitelrontás érdekében. Egy 1925-ben írt cikkében (*Nikotin*) Benedek Elek veszi védelmébe Kósék egy lapkiadói kezde-

ményezését. Így érthető, hogy az első sikereken túl az új Erdélyi Szépmíves Céh megalakulása s a Helikon körével való összefonódása újabb tápot adott a vádaskodóknak. Erre céloz Kós Károly első levelében. A második levélben még részletesebben tárja fel a rágalmozók indítékait és módszereit.

Cluj-Kolozsvár 1927. januárius 11

Mélyen tisztelt Báró Úr!

Engedje meg, hogy egészen őszintén bevalljam, hogy mellékelt könyvét nem azért nem küldtem mostanig vissza, mintha nem olvastam volna el már régen, sem azért mintha megfelejtkeztem volna annak visszaküldéséről. De vártam az alkalmat a visszaküldésre, mert akartam levelet is küldeni melléje. Báró Úr legutolsó levele és az én arra adott válaszom, sajnos, nem olyanok voltak, melyek régebbi nagybecsű leveleinek hangját fedték volna és elismerem, hogy az én levelem is talán kissé erőshangú volt. De ez sem nem tiszteletlenségből, sem nem a Báró Úr személyével, politikai becsületességének tudásával, illetőleg azok iránti változatlan megbecsülésemből fakadt. Azonban újra hangsúlyozom, hogy bántott az, hogy Báró Úr olyan befolyások alá került, melyek következtében éppen a legérzékenyebb pontomon ütött — tudom, hogy akaratlanul és tudom, jóhiszeműleg, — igen-igen erőset. Ez a pont a művészetem és annak szabad, független voltában való kételkedése. Az az ominózus Helikon okozta ezt. Viszont akármennyit is gondolkozom azóta is ezen, nem tudok magamban felfedezni egy parányt is, egy atomot is, amelytől sejteném, hogy én, vagy azok az igazi művészcigány barátaim a leghaloványabb formában is — eladták magukat egy politikai klikknek. Ha úgy volna, akkor kitépném azt az atomot magamból és nem vállalnám a barátaimat. (Barátaim közé nem minden művészt ill. író-t számítok.) Viszont olyan ostoba és vak sem vagyok, hogy ne lássam — talán tisztábban, mint sok más, — hogy igenis vannak, vagy talán lehetnek olyan tendenciák, melyek a szellemi munkásokat, azoknak tudtán kívül politikai céljaik érdekében csoportosították. Lehet, mondom, hogy úgy van, bár én éppen ebben az esetben vagyok ezt legkevésbé hajlandó elhinni, viszont más esetben ezt pozitíve tudom.

De azt tudom és vallom, hogy ha ilyen célok, vagy reménységek volnának is, azokról minket, a Szépmíves Céhet alkotó íróművészeket sem nem érdekel, sem nem befolyásol. Előttünk egyetlenül az a cél lebegett a régi Szépmíves Céh megalkotásánál is, az újjáalakult Céhnél is, hogy Erdély íromunkásainak és vele Erdély magyar kultúrájának szabadságát, függetlenségét megóva, munkánkat közös erővel és csupán az irodalmunk igazi barátaira támaszkodva, az üzletes v. politikai vállalatoktól és klikkektől és mentesen valósíthassuk meg. Ez az igazság Báró Úr! Bárki, ha mást mond, hazudik! És ha bármelyik pillanatban, tudtomon kívül történne valami olyan, ami ezt a függetlenséget, a gondolatnak ezt a szabadságát, a tiszta irodalomnak minden politikai mentalitáson felülállóságát az Erdélyi Szépmíves Céhnél is befolyásolni akarná, abban az esetben én volnék az első és hiszem, hogy íróbarátaim jórésze a második, akik ezt meg nem tűrnék egy pillanatra sem és a konzekvenciákat minden alkuvás nélkül levonnók.

Ezért kérem Báró Urat, akit őszintén nagyrabecsülök, hogy ezt higgye el nekem. Az a kicsi és szerény múlt, mely mögöttem áll, nem hiszem, hogy alkalmat adott volna arra, hogy ennek ellenkezőjét tapasztalja. Viszont álbüszkeség lett volna részünkről és a mai erdélyi viszonyok között talán bűn, ha mi szellemi munkások visszautasítjuk az önmagától kínálkozó alkalmat, mely lehetővé tette, hogy kezdésünk megsziárdulhat és ezáltal egy valóságos írói kollektivitást gyakorlatilag lehetővé tesz.

Kérem Báró Urat, nézze és vizsgálja a dolgokat erről az oldalról is és nem hiszem, hogy igazságérzete és gazdasági érzése ne adjon nekem igazat.

Kérem olvassa el mellékelt füzetünket, mely röviden összefoglalja mindazt, ami a közelmúltban (7 esztendő óta) történt, megmondja Céhünk keletkezésének okait és jövődó terveit, valamint a Helikkal való összefüggését. És kérem, határozzon akkor arról, vajjon becsaptunk-e valakit, vagy nem? Vajjon szükség-e a mi munkánk, vagy nem? És a Maga részéről mérlegelje azután, hogy van e értelme, hogy továbbra is velünk, oldalunk mellett, minket támogatva maradjon, vagy pedig hagyja, hogy útunkon nélkülözziük Báró Urat, akit én is tudom, hogy sokan közülünk örömmel és hálával tudtuk mellettünk és törekvéseink mellett.

De bízom abban, hogy ítélete nem marasztalhat el engem és társaimat, mert tiszta lelkiismerettel állítom, hogy büntelennék tudom magunkat.

Maradtam Báró Úrnak őszinte tisztelettel

Kós Károly

Igen tisztelt Báró Úr!

Elsősorban és mindenekelőtt kérem, hogy amennyiben Báró Úrnak úgy tűnt fel előbbi levelem, hogy abban nem illendő, nem művelt emberhez méltó, kissé igen nyers, vagy erős hangot használtam volna, úgy kérem szíves bocsánatát. Az sem jutott eszembe, hogy Báró Úrat vádlónak tüntessem fel. De az bizonyos, és ezt a lehető biztos tudáson alapuló következtetéseim alapján állítom, hogy van okom vádolni erdélyi magyar közéletünknek igen-igen sok egyes [!] egyéniségét. És ha levelemben a keserűség keményebb szavakkal nyilatkozott volna a kelleténél, úgy ez az én sok-sok keserű tapasztalatomnak a kitérése. Mert csudálatos dolog ám az, hogy bármit próbáljon, kezdjen, iniciáljon az ember, az elsősorban és minden esetben titkos vagy nyílt támadásokban nyilvánul meg, melyekben minden új gondolatot, minden szabad nyilvánulásra törekvést, minden felvilágosításra törekvést egyszerűen letiporni, kigúnyolni, megsemmisíteni törekednek. És mindig ugyanazok a körök, ugyanazok a társadalmi rétegek.

Tudom azt, hogy bármit kezdeményeztem hét esztendő óta, lett légyen az politika, művészet, irodalom, társadalmi, vagy akár gazdasági akció, azt azonnal kipattanása után meggyanúsították. Meggyanúsították a személyt, vagy személyeket, az ügyet, mindent és minden módon. Az azután a másik lapra tartozik, hogy amikor sikerült a dolgot agyonverni, engem existenciámban megingatni, akkor szépen mások csinálták meg az akciót. A baj az, hogy rendesen elforgatva, megszüritve, rosszul. De bizonyos, hogy céljukat elérték, mert minden akció, eszme mégis csak az ő monopóliumuk maradt az — egység szent jelszava segítségével.

A Szépmíves Céh — Helikon is egy újabb, szabad és független megmozdulás. Ez bizonyos, bármit igyekezzenek is reáfgolni. És a támadások ellene nem szűnnek meg azon a címen, hogy ez az akció bizonyos magyar kultúrvállalkozások egysége ellen irányul. Kérem Báró Úrat, hol van az az egységes nagy kultúrákció, aminek az egységét meg lehetne bontani?

Ellenben itt fáj embereknek és intézményeknek, hogy valami indult, ami független és (akármit is mondjanak) demokrata. Független mindentől és mindenkítől. Ahol bizonyos emberek igen helyesen és becsületesen vállalták a primus inter pares helyét annak minden konzekvenciájával egyetemben. És sajnos, hogy ebben az ellenünk, a szellemi munka függetlenségéért és életéért folytatott igazán nehéz tusakodásainkban zsidókérdést és felekezeti gyűlölködést kernek bele. Amikor magyar közönségünket nyíltan felszólítják, hogy ne bízzék bennünk, hogy bojkottáljon minket, mert részben komisz zsidók, részben kommunisták, részben (és ez a furcsa) mágnások uszályhordozói, szolgálai és talpnyalói vagyunk.

Báró Úr! Higgyen nekem, hogy mindezeket nem írnam meg, ha nem tudnám, hogy Báró Úr nem ezeknek az aljas machinációknak se ennek a komisz hadjáratnak munkása. Nem mernék őszinte lenni, ha nem tudnám, hogy szabad és kell őszintének lennem! De bizonyosan tudom, a Báró Úr meglévő levelei a bizonyítékok, hogy Báró Úr az az erdélyi mágnás, aki talán egyesegyedül gondolkodik úgy, ahogy kell. És ezt nem hizelgéskeppen mondom.

Báró Úr tévedhet néha; sőt inkább Báró Úr is megtéveszthető. Mert vannak, akiknek érdeke, hogy itt senki magyar ne lásson szabadon és tisztán. Ezer esztendőös bűnök folytatását erőszakolják ma és itt nekünk, mely bűnöknek tragikus következtését népünk viseli legsúlyosabban és nem a bűnöző osztályok.

De nem akarok keserűségemben többet mondani. Ez is, igen sok. De erősen meggyűlt és néha ki-kicsordul.

Kérem Báró urat, ne haragudjék és kérem higgyen abban, hogy vannak, akik gyanú és vád ellenére, a maguk tehetetlen szegénységében, védtelenségében is, fanatikusan hisznek a jóban, igazban, szabadságban és becsület munkájuknak valamikor való eredményében. És menni fognak azon az úton, amelyik ha a kereszthez is vezet, de mégis az egyetlenül igaz út.

Igaz tisztelettel
Kós Károly

A nyugtát mellékeltem

A leveleket Kós az Erdélyi Szépmíves Céh háromszínyomású fejleces papírára írta. Megírásuk pontos háttére még tisztázatlan. Az első levélben említett füzet a Kós Károly írta és saját grafikai szerkesztésében megjelent kis ismertető lehet (*Erdélyi Szépmíves Céh*. Lapkiadó nyomdai műintézet r.t. Cluj, é.n.). A második levél utóirata feltehetően a beküldött előfizetési díj nyugtázása. Az elvi nézeteltérések dacára Bánffy nem feledkezett meg az anyagi támogatás folyósításáról. S nem lehet véletlen, hogy a jórészt az ő igazgatása alatt működő gödemesterházi uradalom főerdésze, Klözél Oszkár is megjelenik az előfizetők sorában. Sajnos, a sztánai Varjúvár feldúlásával az addig esetleg megőrzött Bánffy

Ferenc-levelek is föltehetőleg megsemmisültek. A korabeli napisajtó részletes áttanulmányozása adhatna még közelebbi eligazítást. Azonban a viták légkörét elég érzékletesen felidézhetjük, ha összevetjük a már idézett Benedek Elek-cikket Kós Károly egy későbbi, a *Mai Világban* a harmincas években megjelent vitacikkével (*Isa por és chomuv vogmuc*). A személyek bizonyára változtak, csak a rágalmak nem. Idézzük Kós Károlyt:

„Hínléder úr kultúrbotránynak tartja, hogy az előkelő irodalmi társaságnak, az Erdélyi Helikonnak tagja vagyok. [Utalás Hínléder Fels Ákos a Magyar Párt kulturális szakosztályának szatmári ülésén tett megjegyzésére.] Megbotránkozik azon, hogy Bánffy Miklós gróf úr egy kétarcú nemzetáruólval együtt igazgatja a Helikont. Halálos bűnnek tartja, hogy amikor a Helikon írói irodalmi felolvasásokat tartották Budapesten, senki sem tartotta fontosnak figyelmeztetni Budapest magyarságát, hogy az erdélyi írók között egy mételyhintő nemzetáruól is van.“ Majd a továbbiakban: „Amikor az Erdélyi Helikon két esztendeje Budapestre ment irodalmi estélyét megtartani, igenis jónak látták bizonyos magyar urak, figyelmeztetni a magyarországi megfelelő köröket, hogy vigyázzanak, mert az Erdélyi Helikon nem szobatiszta: bizonyos nemzetáruólók is találhatóak közöttük. Sőt többet is tettek az aggodó magyarok: gyöngéden figyelmeztették a román állambiztonsági szervezetet is, hogy vigyázzanak, mert az Erdélyi Helikon nem »szobatiszta«, bizonyos irredentákkal van fertözve.“

A két, keletkezési idejük szempontjából távolesó cikket elolvasva világosan kirajzolódik, kikkel kellett megküzdenie Kós Károlynak elvei érvényesítéséért.

Külön figyelmet érdemelnek Bánffy Ferenc széljegyzetei. Véleményét ugyanis többnyire ráírta az olvasott levélre, s válaszait ezek nyomán szerkesztette meg. Az első levelen például ilyesmiket találunk: „nem bánt“ (a kissé erőshangú levél); „nem is megy! phisikai okokból sem“ (már mint a befolyásolás, ugyanis Bánffy nem hallott); „helyes“ és „intransigentia“ arra vonatkozóan, hogy bizonyos reménységek a Céhet nem befolyásolják. A vállalkozás célkitüzéseit leíró vallomást pedig ilyen megjegyzések kísérik: „hiszem“; „elismerem“; „örömmel veszem tudomásul“. Ilyen rugalmasan reagál nemcsak Kós Károly, hanem mások leveleire is. Így a válaszlevelek, ha szó szerint nem is, de szellemükben kikövetkeztethetjük.

A levélváltás létrejöttét kiváltó okot valószínűleg az első levél jobb felső sarkában található széljegyzet rejti magában. Itt ugyanis ez áll: *Cirkusz! B. M. Hírlap?! Ez arra enged következtetni, hogy a Bukaresti Magyar Hírlap valamelyik számában, Nagy Dániel könyve kapcsán a Céhet érintó cikk jelenhetett meg.*

A vitaközö felek között lényeges, mondhatni eredendő felfogásbeli különbségek vannak. De érdekes, és a polémiák történetében szokatlan, hogy Bánffy, bár nincs azonos nézetben Kós Károlyval, mégis hajlik az igaz érekre. Kemény ellenfél, de nem ellenség. A mai olvasónak nagy élmény lett volna a teljes levélváltás, két nagy egyéniség, a két világ képviselőjének nagyszerű párbaja. A Kós Károly-portré megrajzolásra vár. A harc lételemének tűnik. Ahol jelen volt, ott mindig kíméletlen összecsapások folytak. Az eljövendő életrajzíró is szembetalálja magát az egykori küzdőfelek tarka seregével. Köztük eligazodva, a két világháború közti nemzetiségi sors számos kérdését tisztázhatja. S ez talán elhatározó jelentőségű lehet magatartásunk, eszmei fegyvertárunk, erkölcsi kiállásunk alakításában.

Sántha Imre kerámiaja

Kultúraépítő volt...

Szemlér Ferenc halálával a romániai magyar irodalom legalább két korszakának megbízható tanúja, jelentős képviselője távozott a még közvetlenül megvallhatók közül. Az *Erdélyi Helikon*nak szinte a folyóirat indulásától egyik leg-hűségesebb munkatársa volt, s e hűség fogalmába beleértendő a látszólagos tagadás is, *Jelszó és mithosz* című esszéje a Helikon hasábjain, a Vásárhelyi Találkozó küszöbén; az irodalmi, történelmi és politikai felelősséget egyaránt átérző írástudó szólalt meg itt, a transzilvanizmust újraértelmező, jelenkori használhatóságát megkérdőjelező kísérletben. Nem sokkal később — e gondolatmenet logikus megvalósulásaként — jelentkezett Gaál Gábor *Korunkjában* is: román költők (Arghezi, Blaga, Bacovia és mások) verseinek fordításával, Eminescu emlékének idézésével. Brassói, viszonylagos elszigeteltségének éveit után a bukaresti közéleti-írószövetségi szerepvállalás szakasza következett, majd a visszavonulás az alkotásba. Nem visszatérés, hiszen Szemlér egy pillanatra sem lett hűtlen a Múzsához — még ha a Múza olykor el is pártolt tőle —; a szó legnemesebb és legteljesebb értelmében az irodalom munkása volt. Kultúraépítő költő, aki tehetségét, széles körű műveltségét, nyelvtudását és szinte példátlan munkabírását a romániai magyar művelődés szolgálatában emésztette fel.

Hűséges munkatársa volt az új *Korunk*nak is, versei, műfordításai, prózája, esszéi ezekről a hasábkokról újraolvashatók. Néhány héttel halála előtt küldte el hozzánk Varga Katalin-versének kéziratát. Bukarestben egy írószövetségi tanácskozáson egyeztünk meg a közlésben. A késésünk ezúttal nem mi vagyunk az oka...

KORUNK

SZEMLÉR FERENC

ENGEMET HÍVNAK VARGA KATALINNAK

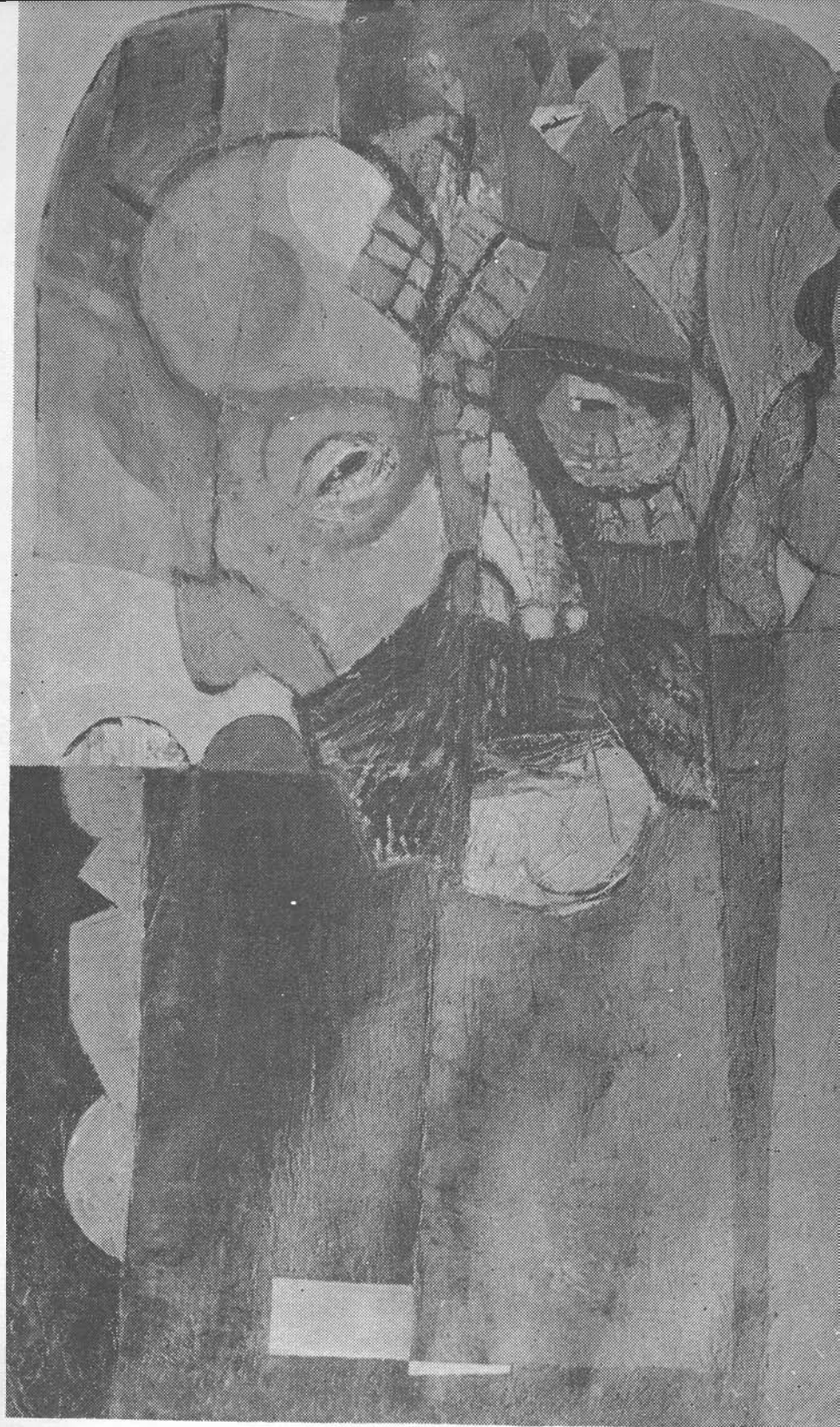
Kiss Andrásnak ismeretlenül

Hol is születtem én?... S mikor?... Homályos
a holtak emlékezete... Olykor erőltetem
nem-létező agyam elporlott tekervényeit,
de oly nehezen ködlik föl az eszme,
vagy kép, hogy szinte fáj... S mi volt a nyelv,
melyen egykor beszéltem?... Íme, lassan
ez dereng föl elsőnek ama szürke semmiből.
Vajon miért?... Igen, igen: én egykor úgy beszéltem
magyarul mint szülőtte nyelvemen*, anyám
soká így oktatótt s a játszótársak is
ezen a nyelven szerettek vagy gyűlöltek engem...
Ó, most már azt is tudni vélem: merre és
milyen vidékeken, hiszen nemes Kóhalom széki
halmágyi születésűnek vallom magam. De mégis
mi lehetett nevem?... Jaj, már ez is eszembe
ötlök: engemet hívnak Varga Katalinnak,
vagy úgy hívtam, amíg éltem!... Minek is
éltem vajon?... Erre bizony aligha lennék
feleletet köd alatt sejlő száz s hetvenöt
nehéz évek múltán a porban és a feledés
valódinál is fojtogatóbb porában. Amde mégis
éltem és cselekedtem. Kenderrel szoktam vala
kereskedni születésem helyéről, Halmágyról
némely brassai kötélverő mesteremberekkel,
s mivel azok közt egyesek a nékiek
hitelbe adott kenderem árát eltartóztatták volt,

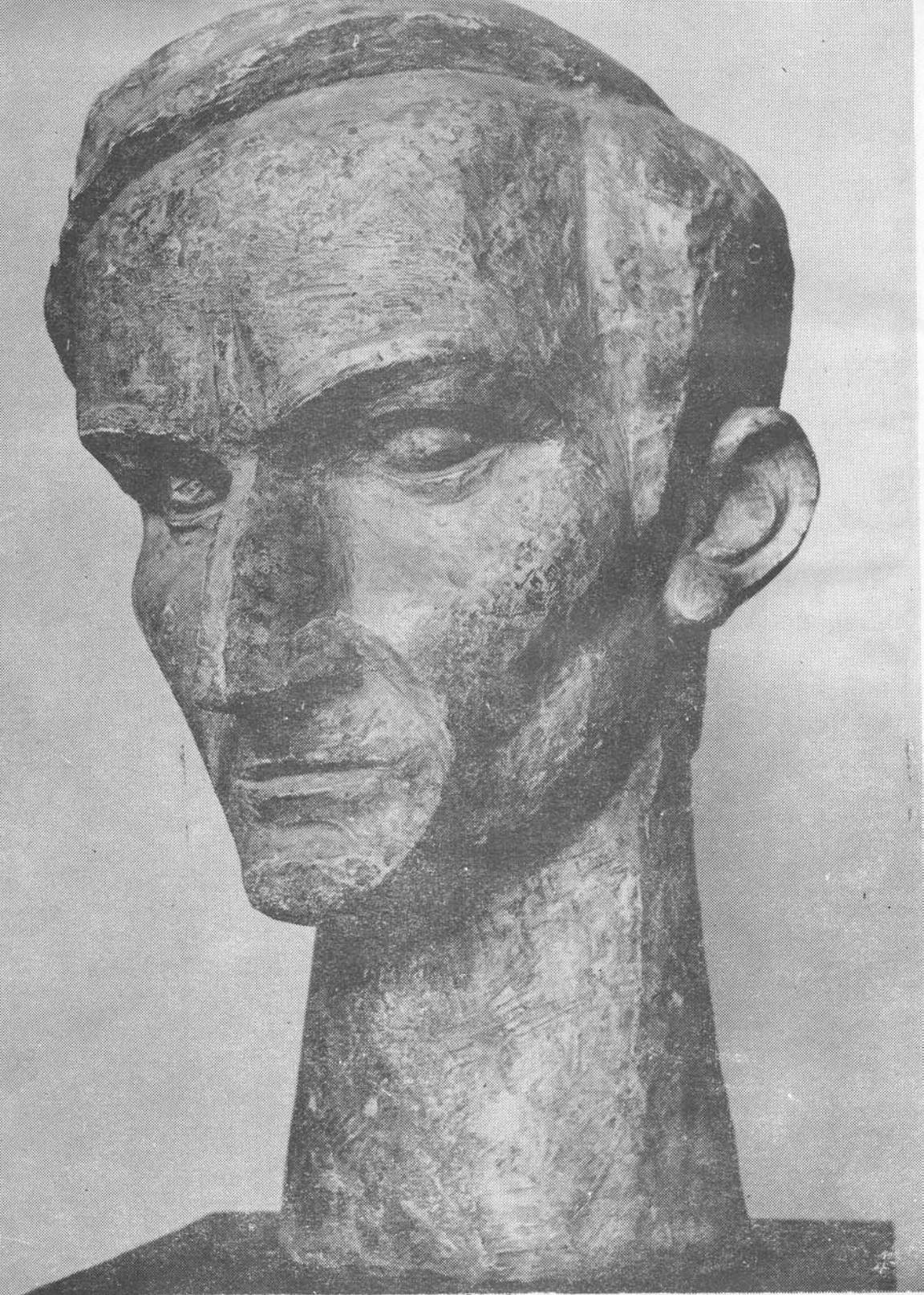
A világos betűs szövegrészek Varga Katalin vallatási jegyzőkönyvének eredeti szövegéből valók.

panasszal mentem egyenesen Bécsbe, hiszen Szebenben a német nyelvet is tanoltam s az írást is gyakorolhattam. De vajon románul hol okultam később annyira, hogy még haló poromban is tudok ilyen jól?... Bár csak jutna eszembe még egyszer!... Persze hát: Kepernyésen túl, Abrudbánya mögött valami falvak nyomorú jobbágyai közé keveredtem... istenem, hogyan is hívták ama vidéket?... valami búsnak, mert oly keserűlten szenvedtek mind az ott lakók a bányák, vármegyék, a fiskus urai, meg az adószedők, nyomorgatásai miatt... tán búcsúkon kellett volna könyörgeni nyomorgatásaik miatt... És ők nem engedtek búcsút vennem tőlük, és én se tudtam a számalom miatt s maradtam ottan hosszú hét évekig, mivel sírván kérleltek egyre, David Pavel siránkozott és, uramisten hogy is hitták?... Criznic Toader!... s még mások is: hadd mondjam el panaszai a Felsőbbségnek panasszal csupán, soha nem lázadásként ama gornyikok s collectorok ellen... Igen: úgy hitták ama helyt, hogy Bucsum!... Mentem is akkor hosszú hét esztendő napjain Ferenczi Dávid abrudbányai és Vida Bálint nagyenyedi ügyvéd urakhoz írásba tétel végett, s mentem tovább törvénybíró urakhoz, ismét föl Bécsbe a császár s kisebb fenségek elé, leginkább gyalogszerrel, többnyire éhen, mert fülemben ott zajongtak az éhes gyermekek és asszonyok, románul, amennyit az érdekelt községek közti mulatásom idején tanoltam. Visszajöven közéjük, mondtam nekik a templomok és bírói lakok előtt, házakban, udvarokban, esűrőkben és mezőkön, amit ott felsőbb urak szoltak, hogy igazuk nekik van, nem bányatiszteknek, falubiráknak, erdőkerülőknek és adószedőknek és egyéb apró ravaszkodóknak, csak a törvénynek, földönjáróknak, a szegénynek — tisztelettel a Felsőbbség iránt!... De furcsa így rög-alakban emlékezni, hogy maga a nagypap, Saguna fogatott el engem, és úgy vitettem börtönbe, mint gonosztevő és lázadó s a bucsumi nép lázítója... én a szegény halmágyi született, de igazságos asszony, amaz ortodox hitű lakosok védelmezője, holott saját vallásom evangélikus luterána vala, én magam pedig mindössze negyvennégy esztendő... Jaj, a holtak oly nehéz mindezt értelemmel fölidézni, meg sem kíséreltem immár... De a talaj mélyéből mégis megszólítottam volt egy arrajáró vándort — Kepernyés, Abrudbánya, Zalatna és Bucsum ösvényeit tapodta az én régi fogadott otthonom vidékein, melyekre holt agyam oly nehezen emlékezik, tán nem is emlékszik, csak ködgomoly alakjában lebeg a nemlétező sejtek mélyein mint gondolat — mondom, megszólítottam valakit, kérdezze meg titokban, vajon gondolnak-e rám a most élők?... De ő csupán fejét ingatta, s nehezen jutott eszébe, hogy mint utcanévet látott valahol, és szobrom is ott állong holmi útfelek fái alatt, ha nem is zajgó város főterén, és költők emlékeznek rám s képrajzolók és régi perek kutatóiként tudósok, mégis-mégis kevesen, amint a régen eltávozottakkal szokás... Milyen méltó s vigasztaló szerenese, hogy homályos már emlékező erőm, sehol-sincs agyam régtől elporlott tekervényeiben immár nem ködlik föl az eszme vagy a kép és bennük többé semmi, semmi, semmi sem sajog.

SZABÓ VILMOS: KÓS KÁROLY PORTRÉJA (A Korunk Galéria anyagából)

BALOGH-ORLOVSCHI EDIT: SZILÁGYI DOMOKOS

A Reménytelen Alapvető

Élve és holtan, egyikünk-másikunk élete, halála esetén is, életmű-ügyben számtalan — talán egy pontosabb: szüntelen — sajtóértekezletet tartottunk Szilágyi Domokossal. Ezekről se jobb, se rosszabb feljegyzések, naplók, jegyzőkönyvek nem készültek, nem maradtak az utódló irodalomkutatásra, mint 1. befejezett munkáink; 2. mindazon gondok és gondolatok, melyekről, hogyha én nem lennék már, pontosan így szükségesnek, hasznosnak, kötelességnek éreznék beszámolni valaha valahol.

Valahol és valaha vagyunk; velünk együvé zártan, a Házsongárd kazettájában van, marad ő is. Irodalmunk élő része a holt barát. Ebben az iskolában a tanítás nem szünetel az ő óráin sem.

Soha nem alkottunk véd- és dacszövetséget, soha nem léptünk borotvaélre és platformra a mutatóvagy kedvéért, soha nem fogalmaztunk programot. Mégsem voltunk (meg) külön, eleitől fogva. Más, kevésbé szerencsés, vagy egymást szerető, vagy széthúzó, szétszóródó nemzedékek, vagy éppen szövetkezetek, klikkek után és előtt mutathattunk valamit a csapatjátékból is. A Reménytelen Alapvető ez. Ez is. Nemzedéktársakkal, más nyelvben, hazában író, élő másokkal megvitatott tételnek tekintem. Játéknak, ha tudomány támadja, életnek, ha az elmúlás kezdené ki.

A Reménytelen Alapvető sejtelmes nevet a formát illető „kutatások“ viselik. Soha elméleti, a megírt vagy éppen irandó írástól független jelleget nem öltöttek. A Reménytelen Alapvető azt a felismerést üzeni, tartalmazza, tanítja, erősíti, hogy a kultúra-teremtésben (költésben) azért lehet minden szigorúan folyamatos, mert semmit nem lehet változatlanul örökölni. Legfőképpen a formát nem; ha-csak nem azt, (annyit) tekintjük mi is formának, amit (amennyit) a középiskola alsó osztályaiban is meg lehet tanulni, következésképp minden grafomán kliséként meglobogtathatja.

Itt következik annak a gyanúnak a megfogalmazása, hogy a klasszikum mára már inkább hangulat, mint formavilág kérdése. Alkotói közérzet inkább, mint mérhető kánon.

A művészet, amint azt alapvető példák igazolják, nosztalgiákból is építkezhet. Szükségét is érzi, tudatát is annak: a többinek, többnek, másnak, az egy érzékelhetően kívül levő világnak, a világ többi változatainak. Evidencia: az érzékelhetően kívül eső már, illetve még a múlt és a jövő is.

Egyébként mindig is befejezettnek, véglegesen befejezettnek tűnt a világ (művészete is), a homo sapiens történelmi horizontja valami derűs alkonyként leszállván. A nagy napokkal, népekkel, sokáig és messzire irradiáló művekkel eltelt korokban annál inkább. A klasszikum fogalmának forrása inkább ennek a befejezettségnek a hol tehetetlen, hol kielégült tisztelete. Nem építő és nem károsabb sosem, mint amennyire a legtudatosabb, legvilágosabb elmék tudomásul veszik.

Valaki a hangverseny szünetében azt mondja a fiatal és ekként is borzas (de még nem süket) Beethovennek: — A műve rossz, mert megengedhetetlen, hogy valaki márványba vésett szabályokat megszegjen. „Én ezennel megengedem!“ — felelte ő.

Annyi minden eshetett a hőskorokban. Pöfögő fazék adta az ötletet a gőzgép feltalálásához. Az alapóceánok tekinthető emberállapotból iszonyú csobogással és recsegéssel emelkedtek ki a különbe-kontinensei — avagy csak utólag látszik ilyennek a szellem geológiája is? Még mindig derűre hangoló ambíció, hogy az új ellen a klasszikusokra hivatkoznak. Örök trükk. Annak idején ellenünk is a „klasszikusokra“ hivatkoztak. Amatőr trükk. A kor kis házi büvészmutatóványa mindig. Mert lassan-lassan az amatőrségnek nemcsak az egzakt dolgok világában, de a humaniorák terén is lejárt. Maholnap már amatőr műélvező, olvasó sem lehetséges.

Az idő és a tér a felületen felfogható hasonlatosság, s nem a lényeg alapján való tény-családok elszaporodásának kedvez. Egyáltalán: az idő és a tér önmagát is szüntelenül, folyton növelve, gyűjtve, sokszorozva — a tények (el)szaporodásának kedvez. Az eligazodás nehézségei közepette a „szellem“ olcsón is

segíthet magán: az embernek (csak) klisék kellene, s máris könnyebben tájékozódik. Hiszen a klisé látszólag nem „szaporulat“, hanem egyszerűsítés.

Lassan-lassan szakterületté vált minden; olyanná, ahol azoknak a modelleknek az előállításra folyik, melyek az előzmények logikája és építkezése folytának soron. Főleg szintézis-meghatározottságú a szellemi mozgás. Vagy bár az lenne.

A költészetben a szellem építkezésének ilyen „megoldásait“ nem lehet elfogadni. Ez is reménytelenül alapvető.

A szintézis igénye jogos. Névhez, személyhez kapcsolódó most már jóformán úgy is csak a művészi szentencia marad. Bár már itt is minden szintézis, bizonyos értelemben. Az egyén súlyának csökkenése még ebben is tükröződik. Sőt: ez egyik formája. A személyes élmény átadhatatlanságának krízise kezd a XX. században mindenféle kommunikációs formák, tehát a művészi formák krízisének bökkenőjével azonosulni. S mindez az információ és informatika szkizoid fejlődésének úgyszólván a peremén megy végbe. A Gutenberg-galaxis látványos „kicsavarodása“?

A klisézerű formai elemek el nem fogadása alapvető attitűd minden induló képalkotó-nemzedék számára a Reménytelen Alapvető felismeréséhez. A klisé nagyon rövid ideig kép, és kétséges, milyen mértékben alkalmas a kommunikációra. Milyen szintű kommunikációra.

Bármelyik kor vagy század művészi nyelvezetének megalkotása, kialakítása senkinek nem volt kiváltsága, és mindenkinek kötelességévé, szükségére nőhetett, egyszerűen hivatásvállalása következtében. Még vidéken is. Vidéken sokszor, érdekesen, inkább.

A huszadik század művészi nyelvezete sem egyszerűen az összes előző korok „nyelvezetének“ összege vagy szintézise. Az sem! De az összes előzőé alapján *valami!* És ez máris mint külön forma (-világ? -elem?) is számbajön, latba esik, munkába lép — „dolgozik“.

Minderről — együtt és külön-külön — nagyjából (így) semmit és mindent tudunk. Nem készültünk, mert nem készülhettünk, nem nagyon készülhettünk még. Semmiképpen nem újításra, avantgardra.

Több mint anekdota, hogy miképpen kaptuk meg a választás lehetőségét és milyen választásot. Mivel akkor is megmondtuk, hogy eljön az ideje, mikor az ilyesmik kiderül, nyilvánosságra kerül, nem meglepő felhozni, hogy azok, akik „hátrább“ valának esztétikai eszmények és művészi gyakorlatuk dolgában boldog emlékezetű Reviczky-nél (akit egyébként a modern magyar líra megalapozójának kezdenek tekinteni végre) — vádként olvasták fejünkre, hogy a húszas-harmincas évek „zagyva“ izmus-forradalmait melegítjük fel, úgy írkalunk, mint Tzara vagy Breton. Választhattunk, hogy bevalljuk: nem egészen a mi hibánkból nem volt szerencsénk még megismerkedni e jeles zúrkavarókkal, s akkor műveletlen spannyolviasz felfedezés a diagnózisunk, vagy vállaljuk ezt a „gyanús eszmeiségű“ örökséget. Számít, hogy nyilatkozatként mit választottunk, mit választottunk?

Dolgozó fiúk voltunk. Mint minden szorgalmas társaság. Amit lehet, felpizzant a fiatal fej légüres tere. A fiatalok mindenért lelkesedni szoktak, ami új, amiről azt hihetik — itt a szellemi környezet higiéniája viseli az elsőrendű felelősséget! —, hogy új. De ennek mégis, ennek a naivságnak, „rövidlátásnak“ be-bejön a haszna is. Annak ellenére, hogy... Ide elvi keretek mellé konkrét, életrajzi tények sokasága illeszkedik. Közeledni a „természeteshez“, a gondolkodás „szövegéhez“ a mi megérett huszadik századi emberünk belső monológjának pátoszt és pózt lehetőleg vagy szerencsésen kerülő „stílusához“ — s még ez sem volt összebeszélés. Kölcsönhatás, mindenesetre. És korántsem belterjes, nemzedékjellegű. De ez már tudatos volt, nagyon is tudatos. És elég hamar világos: Szilágyi Domokosnál Szilágyi-Domokos-szerű. Kibeszélni a KÉP-ből, az öröklöttből. Senki se kért rá. Másra kértek. A kép: a kor, a költő adott, bevett elfogad(ható) hiposztázisa. Minden, minden adott. Csupa adottság! Plusz „adottságként“ nem-sokára ráncszakadt: a nagyobb testvérekre bízott kistestvéreké pelenkázása. (Nem veheti senki volna szívfémianak; vannak családi emlékek, melyeket tisztos, öszes halántékkal sem volna szabad szégyellnie az embernek!) Annyi mindenki idézése közepette, az állandó mottózás és intelmek reglamája alatt telitalálata valakinek közlünk, a pillanat hevében és lendületében a szükségesnek (ez is, ennek felismerése is már a magunk-megtalálás egyik formája: a használható jelszó), nem emlékszem ki és mikor kiáltotta el, csak a szelleme ragadt meg: „Gyerekek, gyerekek, nekünk egy napunk, mit! egy óránk sincs, amit diadalmában tölthetnénk el!“ Nem készültünk. A másnapi órákra készültünk. Volt, aki arra sem. Domi jó tanuló volt. Tudása is alapos volt, a fősúlyos az alaposan átvette. Nem is fogták rajta máson, mint egyszer végre azon, hogy ő Szilágyi Domokos.

Ugyanez a tehetség bizonyos korszakokban nagyon szükséges, máskor elmennek mellette. Az ő költészete „mellett” nem mentek el. Ez már a korszaké; sajnos úgyszólván egyetlen hozzájárulása a dolgokhoz, a kezdet kezdetén. Mert a szempontok így is beszélnek. Bennem így is él a Reménytelen Alapvető megkeresésének közös históriája. Hol kezdődnek a személyes tragédiák, mint az övé! Csak az övé, már a művéé sem. Művének sorsa nem tragikus. Még ő sugározza a legnagyobb erőt.

Befele figyelt, mert legolcsóbb és legfontosabb modellje a legközéletibb költőnek is mindig, minden korban önmaga. Önmaga emberisége.

Ez a leghallgatagabb ember a legkitárulkozóbb fogalmazó volt: a kitarulkozás (érvényes) alapvető formáját teremtő. Érzékenység, mely az én és a mi etikai rangsorolást tisztán érezte, de ha nem engedik önmagában mélyedni el, kiáltson. Mi más a művész, mint a koncentrált odafigyelés? Nem lehet kizárólag befele figyelni? — vagy befele kell figyelni, miközben azt ott kinn szolgálod? Mindenképpen, minden körülményben megkövetelte és kiverekedte (áldozatok, a mű, az eredmény szempontjából lényegtelen áldozatok árán) az odafigyelés jogát, amint azt mindig a legtisztábbak és legnagyobbak, akik tisztában vannak önkinevezésük társadalmi súlyával és történelmi következményeivel — ez a te munkád, ezt tiszteljék benned, veled kapcsolatban!

Az az ÉN a miénk volt, a koré, igenis a kor nagy emberi megvalósítása. Lehetetlen volt, hogy bármilyen önfogalmazás árán ne a törvényszerűt találja meg, hozzá felszínre, azt a mindössze nem egy bizonyos logikus sorrendben, de a felszínre kerülő érvényeset. Ehhez aztán a továbbítás érdekében azt a „csatornát” veszi igénybe, mely a még nem rendezett, meg nem oldott, ki nem csapódott közérzetre, kereszmemyre, eszméltre volt irányítva az egész (hazai és elérhető kortársi, egyetemes) költészet munkafrontján. A költészet az emberiből az egyetlen visszacsatolás, mely nem az egyre technikásabb kultúr-utakon jön, jár, jut vissza az ÉN-ből az ÉN-ekbe. Ennek tudata határozta meg összes „formai” kísérleteit.

Ezen az alapon, költészete lezárt teljességének tudatában, birtokában már lemérhető, hogy *milyen arányokra* figyelt, milyenekre sikerült figyelnie. Mennyi elvégzett munkájában az elsődleges, az egzisztenciális érzelem-regisztráló „lírai” elem odaengedésének, szóhoz juttatásának, felmérésének eredménye s mekkora valami nagyobb felvállalása? (Lásd nagy összegező, a formát döntő és fontos szemszögből érintő nagy költeményeinek sorát, egy egész kötetét erre a „témára”: *Búcsú a trópusoktól*.) Feladatként körvonalazódik dialektikusan, az időrend feloldásával figyelni, fejteni meg, mi az, ami a kezdet kezdetén mindössze ráhibázás, keresés, (közös) érzék volt, s mi az, ami végül a kétkedő, visszatérő, koncentrikusan épülő átgondolás tényanyaga.

Mert a szempontok így is beszélnek. Szép lendületesen, egyenletesen dolgozni mindig, a legnagyobb közeli (személyes) csapások, földindulások idején csakúgy, mint világrendek felbomlása és forradalmi átalakulása közepette: mi ez, kötéldegzet a pókháló-idegrendszer látszata ellenére, „érzéketlenség” adta védetség vagy impozáns bölcs aszkézis, önmegtágadás; vagy minden együtt? Még ha annyira alkati, hogy már embertelen, emberfeletti, akkor is feltárandó, döntő forrásvidéke az energiáknak és eredményeknek. Hát még hogyha önfegyelem, lelki erő, áldozat eredménye maga is.

Az átmeneti helyzetek feszültsége a kibicek, a kívülállók miatt is válhat fokozottan elviselhetetlenné. Nehéz nem felsorolni, hanem legalább megközelíteni az okokat, melyek ennek a fontos és sikeres, önmagán túlmutató, mert nemcsak irodalmi műnek, de helytállásnak is jelentős és tiszta személyes létnek a sötét, a reménytelen, a negatív vonatkozásait hozhatták előtérbe, tették meg a döntés, a (belső) kormányzás fő kritériumának végül. És nem hagynám ki az érzékenyek számára másként latbaeső, időnként harsogó erőszakot a provincializmus felől. Egy életmű, még alkotója életében, nemcsak jön, érkezik, származik valahonnan, hanem tart is valahová, saját tekintetünk előtt, a véges horizontján is. Hányszor kell vizsgálnia, hogy a belső és külső nyomás eredője nem deformálja-e a műszert csakúgy, mint a pályáivet.

Szilágyi Domokos ismerte a Reménytelen Alapvetőket. Iszonyú energiákat fektetett bele abba is, ami nem tulajdon költemény-teremtése volt közvetlenül, hanem a költés költése. Poeta doctus lévén, világosan látta, hogy a költészetben, miközben „mindent meg szabad tenni megint” — csak azt az egyvalamit kell megtenni. Kezdet óta, tisztánlátásunk egyik, állandóan mért, vizsgált feltétele volt: különválasztani saját szubkultúránk problémáit, feladatkörét az egyetemes-

ben, a világban soron következő nagy leckétől. Azon túl, hogy nyilván minden beépül, s ezt hinni is kell, és elviselni ígérétének tonnait.

Ha az élet szabályosságát, arányait, a precedensek és előzmények ritmusát tekintjük, soha nincs késő talán, és már késő van bármikor.

Első számú öntudatos és öntudaterősítő ijedelmünk, a fontos rémület: ennek szabatos átgondolása, átérzése volt. A kozmikum. Az igazi kozmikuság, a méreté, nem azé, melyért induló korszakunkban elismeréssel vegyesen lesajnáltak.

Hova és hogyan kell ide bekapcsolódní? Itt legfennebb, de mindenképp: elsősorban alkalmazkodni kell! Azzal folytatás s azzal változtatás is!

A fegyelem kilátása a fenyegető. Pedig a fegyelem nem a mindent elrendezve találó és elrendezve hagyó, a véglegest véglegesen tudomásul vevő „bölcsesség“. A fegyelem nem a mindent eltűrésben, elnézésben nyilvánuland. A fegyelem nem a mindenről lemondásban, az elit-aszkézisben van. De a kín ilyenkor azé az első személyű emberiségé, aki a lírai én megszüntetve megtartásának programjára ébred, egyszerűen önmagából, tehetsége jellegéből fakadóan.

Ilyen értelemben volt par excellence közéleti költő Ó is. Az egyszeri én, tehát az elfelejthető, az esendő premisszájából kiindulva az ÉN-ekre tört emberi világban, világból kell megérezni és megőrizni a nemcsak az egyén, az egyik én számára érvényeset — testben, tudatban azt a tartást, mely emberszabásúan viseli sorsát, a mai világot.

A „meghal-e a költészet“ jeligré gyüldögélő paksamétát bontogatom a legnehezebben. Meghal-e a költészet — és ha meg, fájdalma hogy aránylik ahhoz, mikor meghal a költő?

A világ milliárdszoros életében zeng velünk, rólunk is a fölöslegek balladája: a költészet nem, a költő fölöslegesnek érezheti néha önmagát, anélkül, hogy kikérné vagy visszaautasítaná az őt immár mindenestől elfogadók szeretetét. Ha nem mentene mesterségünk törvénye és szabálya, öreges motyogáson kaphatnám magam, amint még mindig, annyiszor halottammal beszélgetek, vitatkozom, veszekszem: Te, aki szólni se szólaltál meg fölöslegesen és szükségtelenül, sirtál-e, sirtál volna, ha átgondolod, ha csak egy kicsit megsajnálod magad, de már nem segíthetsz, érted te, de nem tehetsz semmit, nem tehetsz mást, mikor megtudtad önmagadtól, hogy nincs kegyelem, nincs kegyelmed a magad számára, a világon úgyis megmaradó életben éppen magadra nincs, hiszen a többi marad, jó vagy rossz, a minden marad úgyis, annak nem árt, amivel nem is annak akartál ártani!

Tehát meghal-e a költészet, és ha igen, visszamenőleg értéktelenedhetnek el valaha a Reménytelen Alapvetők? Világnézetünket és koreszményeinket, tehát jövő-tippjeinket is, meghatározozzák nemcsak a társadalmi kilátások, hanem a tudományok mai állása is. A világ a kozmikus kor küszöbén áll, s ez nem „klaszszikusan“ hat máris a lélekben. Az egész kép-átállítás lehet, hogy sokkal több érzelmi és szellemi energiát von el a következő emberiségetől, semhogy még az állást szekundáló humán dolgoknak, a „kozmiikus“ költészetnek is például, kegyelmezni tudjanak maradék vagy új lelki energiakészleteikből. *Tabula-rasább* következhet bármilyen eddigi váltásnál a civilizáció több ezer éves történetében.

A precedensek és analógiák néha szalmaszálszerűek csupán: hogy eddig is folyton így volt, folyton nagy átmenetek rázkódtatták meg az emberi alakulás immár kozmikus értelemben is külön világát, „plusz természet“-jellegű képződményét. És eddig is voltak még fel nem fogott, „felfoghatatlan“ érzelmi, szellemi területek, mert hiszen ténnyé csak az tette magát, amit már elvégeztek, begyűjtöttek, felfogtak. Ténnyé — eddigivé, és törvényvé — jövőbelivé. Vagy egyszerűen úgy kell érteni az egészet, hogy a természetben vannak objektív törvények és folyamatok, melyek mégis csak akkor hatnak az emberre, ha már rájött, ha már felfogta, ha már kóstolja őket, tehát a léleknek, a szellemnek volna egy ilyen külön „vízgyűjtő medencéje“ is? A mi tulajdonképpen Arisztotelészre és Arkhimédészre visszamenő biztonságaink bizonyítják ezt. Másrészt inognak. Euklédész sem érte meg 1900-at, a nagymama fehér esernyőjét, az indázó Jugend-stilt, az európai nagyvárosok szecessziós architektúra-egyenruháját, Adyt és Lédát. És mindezt innen vidékről robbantotta fel egy kvietált tűzérkapitány. Fura hősei a fura fejleménynek; ki merné mondani, hogy mindez az egzakt dolgok dolga, nem az énekesek énekéé is?

A költészet megpróbált korszerűnek maradni, és makacsul nem próbál mégsem feladni mindent. De korszerűnek maradunk-e akkor, ha a „költészetnek“, hogy majd legyen, az az ára, hogy lemondunk a kommunikációról. És Gutenberg-galaxis, és futurologia, és sci-fi!

Ezt nem tettük, még akkor sem, mikor a legvehemensebben vádoltak a heveny közérthetlenséggel: hogy a legreménytelenebb alapvetőket ne tekintsük tulajdon szilárd bázisunknak. Az avantgard költő ma csak betűket ír, legfennebb

szavakat, valahol, semmiképpen nem mondatokat, de érvei vannak hozzá, melyeket összefüggő és meggyőző mondatokban mond el. Aki a kísérlet kor-értő és kor-értelmező jogát valaha is valahol bevonja, az sajnos nem komoly vitapartner. A megoldás variánsainak, bármelyiknek kizárása nem megoldás. És különben is NB: a kommunikáció nem a közérthetőség eleme vágya, hanem a fontos közlekedése, a lényegesé — amin egyébként az egész áll, alapszik „már az ógörögök óta“. Hadirend. A mindenkori hadirend. Az értelem hadirendje, melyre eleget világítottak már a máglyák és krematóriumok. Ahogy telni fognak az évek, ha vagyok még, Erazmus maradok, Szilágyi Domokossal, a fiatalal, a vén Erazmus azzal együtt, hogy utána milyen a világunk, a költészetünk; néha annak eufóriája kap el, hogy mégis, igenis mindennek van értelme, de csak ama személytelen nagy elméleti megoldásban, melynek alárendelt a sok sors; máskor meg annak hite, hogy ama Nagy Megoldás azért van, azért lehet és lesz, hogy aztán a sok-sok sors boldog lehessen az egyszeri életben. Nem akarok még költői igazságot sem állni. Gyermeteg leszek és egyszerű, nyugodtabb és szelidebb annál, amilyen az indulást megelőző legöntudatlanabb pillanatban lehettem, lehetünk, s kezem ha kinyúl, ha kapaszkodik, könyvbe, könyvek sorába kapaszkodik, melyekben írva van, írva marad az Ó Reménytelen Alapvetője is, amíg valaki is életre ébred, nyelvet, anyanyelvet tanul meg, és emberszabásúan áll ott a csillagok alatt, melyek dolga nemcsak az úrfizikára tartozik soha, hanem a költészetre is.

BALLA ZSÓFIA

FORMÁVAL DICSÉRD AZ URAT

Mert halottak napján a temetőben
millió tűhegynyi láng ég; szemben
a város fényei az élők emlékezetére
gyűjtva

Hol a Szent Anna-vulkán alatti ország
útjai a Föld közepébe visznek,
látod, a szőlővenyige, az elföldelt
rőzsató boldog tetszhalálban
feszít lent; ugyanaz a földszorítás,
érezed?

Te most mint ködrefeketült
fenyő, régi pecsétnyomó, kifaragva —
s az Ég szeme jégvizenyő
Olvad a ködhavú magma
a Föld takarózik az úttal
az út takarója a járó,
s ez vág az időn alagutat,
nyílik s zárul az út köde
ráforr

Mint lidérc
kopogtattál az
ablakunkon

Még Azelőtt

hogy a kékágú fohászzkodó fák alatt
feküdtél volna; hogy eldobtad magad,
mint elégett nyársat, verés-mocskolta pálcát.
Ó, hogy ígettek utánad!
Utolérték a gyászbeszédék is,
ökölreccsavart szakáll voltál

keziükön

szétzúzott magányod szenes —

Mikor árnyékod az ablakon

Te fehéren, támaszkodva

Botoddal lassan, vigyázva lépegess

Hiszen Azután eljöttek mind a királyok
Széthulló porcikáidhoz
Fülüket tartották mint tükröt lélegzetedért
Hogy legyen könnyű néked ez a föld

Mint ablaküvegre hulló árnyék
Mint túl élő gyűrött csontkanóc
Mint retinára ráfagyott
Egyetlen pillantás

Elsz visszahozhatatlanul

Hiszen ismered a hatalmas kapukat,
vörösén égő oroszlánszajakat, ahol
vasjéggel merül le a kard, szabdalván;

S lány nyelves dombokon, fehér erdőson
szalad át ez a szekerce; utat vág mint
hadserg az ég felé tárt nyakban, gerinc-
fokokban, míg a szemplanéta égve
moccanatlan, égre mered kérőn;

És a Kéz a Vassal mélyre ér, szavakkal
mintha föl nem vethetőn; és a test,
mely önként vállal gyilkos önkényt,
megalázott perc-tetőn áll, s benne
kifelve himnuszhalál-penge.
Vajon hol bukkan elő? Szájból
még a kardvas följön-e hatalmas,
megfeszített csönd után?
Tudja-e, ki néző, hogy mit érő
a mutatvány, csak nem a kardnak szurkol?
Aki néz: kinyújtott tenyér cirkuszért
s hogy kenyér... — Holnap kardot nyel talán
O is; itt mindenki mester
megnyílt néma testtel markolatig önkezén;
cigányzsidónéger mind, mutatványos tróger,
verdeső rongypille kardra fűzve,
nem megy át más a fején.

Mert most bizony hatalmas
Fekete lepkék szállnak
Ki-be szememből s mögöttem
Színes Arnyék jár a falon!

Csattog a szó fölöttem, hallom:
„Fordulj el, vigyázz! Megéget!
Szeméből kicsap
Fekete lepkelánggal az indulat!”

Szisz csendben úszik
Néma tutajon

S láttam magam átmenni benned
(Ó, de szégyentelenek az élők!)
Daloljon, ki nem halálraitét!

Neked a fájdalom nem árt
Bezárultál saját-idődbe
Ki sír az élőért?

Lebeg
Még elpusztítható
Testébe visszalökve.

Te ismered a LEBEGÉST:
rügásmagasan feküdni
(a mutatványos bódében — tudod)
egyszerű metafizika
De mondhatnám a kardnyelöket is

Novemberi nap homályos
Köszénfüst sava nyúlkál a sárban
Halálhír Felnöttek fegyelmezett csoportja

PIROS ESŐ ZÖLD SZÉLLEL
FEKETE KENDŐ
VICSORGÓ NYÁRFAERDŐ
REDVES FOG-ODÚ
REPEDTSARKÚ ÉGIHÁBORÚ

SZÖCS GÉZA

kellékek (felsorolás)

1.

először is egy kert a kányafőn
(aköriül a körülbelül ott bár nem pontosan azon a helyen
ahol 2088-ban (a költő) 150-ik születésnapján
leleplezik a költő szobrát a SZD téren a kor
(képzőművészeti stb.) stílusának megfelelően már
(egyenesen fej nélkül) eleve fej nélkül (ami) (ez)
a közvélemény egy részének (megbotr) elégedetlenségére
a közvélemény jelentős részének helyeslése mellett

2.

továbbá az a sokfajta fű továbbá
a kígyószisz közöttük (pontosabban)
kígyóSZisz meg nem határozható KÍGYÓ-SZISZ

és a beszélgetés mely megtudhatatlan kihallgathatatlan
(— hát ez meg micsoda? most már kígyókkal beszélgetsz?
éxupéry: a kis herceg)

de a pilótasapka sehol! és sehol a szemüveg!
és szó sincs sétabotról (ohne sétabot) hanem

3.

hanem a fecskendőben ott guggol sunyin
— térde a fullánkon — az inzulin

FÖDETLEN SÉTABOTTALAN
ANGYAL-FEJEN HAMU
HOLNAP S TEGNAP S MA U-
TOLÉRHETETLENÜL
TÁVOL S ITT S OTT S FELÜL
ELŐTTED MINDIG SZISZ REPÜL
MÖGÖTTED FOLYTON SZISZ REPÜL

SÍR, TAVASSZAL

Szilágyi Domokos, sírodon mindenféle fehér virág nyílik!

Szilágyi Domokos, ha hallanád ezt a zümmögést, ha hallanád! Tele méhekkal ez a hely itt, közel a szilvafákhoz. Te Szilágyi, tudod-e, hogy Weöres Sándor lefele jövet a Bethlen-kripta felől megbotlott azon a helyen! Jött lefele, szeptemberben, mint egy sétáló, törékeny boszorkány a napsütésben és arról beszélt, hogy ő az utolsó Weöres. Erről beszélt és megbotlott! Kevés híján letérdelt ott, kis híján térdre ereszkedett ott, ahol másfél hónap múlva Nagy László támaszkodott tiedhez oly hasonló botjára, s bámult gyanakvóan összehúzott szemmel a gödörbe, amely fölött most fehérség és parányi szárnyak erőfeszítése.

ÁRVA JÁTÉKAIM, SZILÁGYI DOMOKOSRA EMLÉKEZVE

Hej, Ritterem s La Manchám,
egy folyóhossznyi csendben
s egy hegygerincnyi szélben
hallgass meg, te bolondos
mértékek bús, kolontos
istene ezen csontos
de velőtlen világnak,
melyből most már kiszáradt
egy utolsócska sóhaj;
s az egészséges szusszal
bíró s a méreteknek
törvényein eretnek
tettel módoló bíró —
személyek fiktívekké
élesednek s a teste
marad köz-út, középút.
S az agyé: tudás-görbe.
Így állj. És nézz tükörbe.

A sárló sárga selymek
fényében bomló elme
mit is kezdhet a hittél:
kövel módolja, fel-fel
dobálja, és egy ritter
dalocskát dúdol, s testét
csontnak aszalja, s földre
hajítja: im, esendő,
mi én levék, így kongó
foszfát-kálcium konccá
— mint a hit udvaroncá —
előléptem.

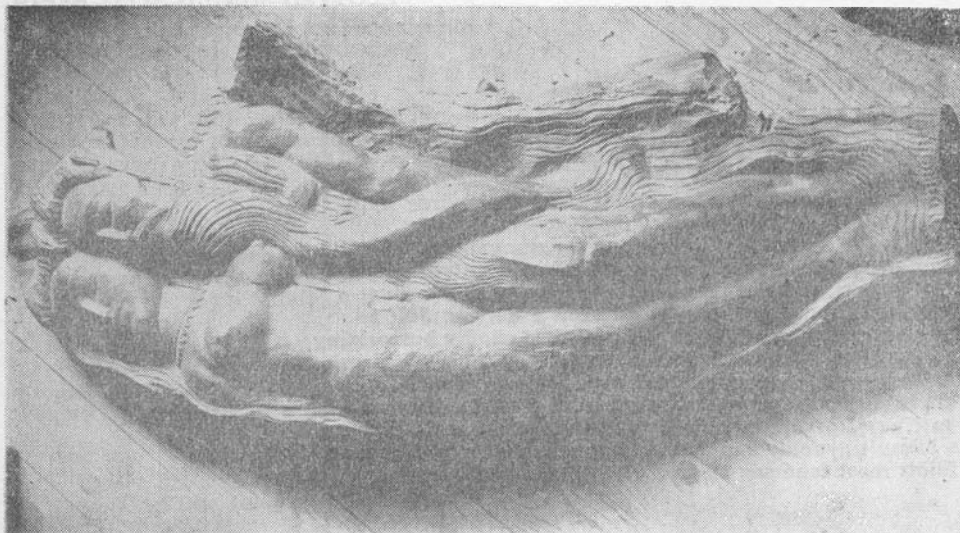
Az emberhez türelmes
tűzlő és veszedelmes
hit kell, mert:

kő kövé kövül —
de vas vassá verődik
fúvatva vergelődik.
Így szerves veszedelme
lesz világnak az elme,
mert feszíti és bontja,
kutat, kétellyel rontja.

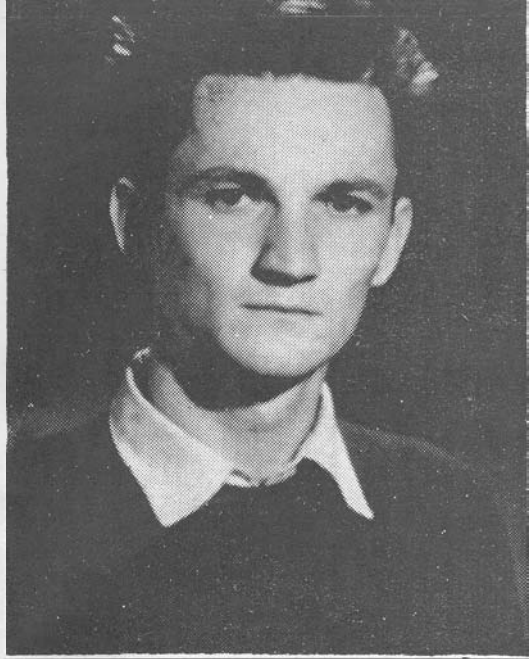
Alkonyok, véres vérték
fényében bomló elme,
örzője s örítettje
a ritter-dallamoknak,
ki előtt fellobogtak
a pelyhes születések
és pikkelyes halálok
határán feltörekvő
és áthatolhatatlan
és égő csipkebokrok —

Igaz, mi majd a kőből
mint szikla zuhan vissza.

alkonyul föld
satnyul gödör
borosta kiüt
s álmában
fordul a rosta
erre-arra
erre-arra
árnyék
csordul a fairól
erre-arra
erre
a fejre a karra
a barn
merevség

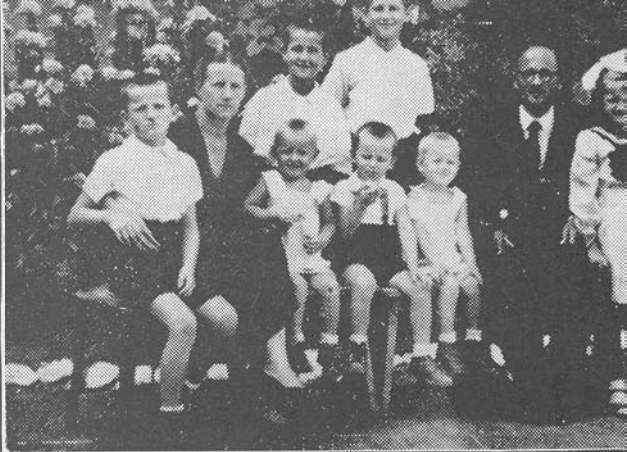
Szervátiusz Jenő: Súlytalanság

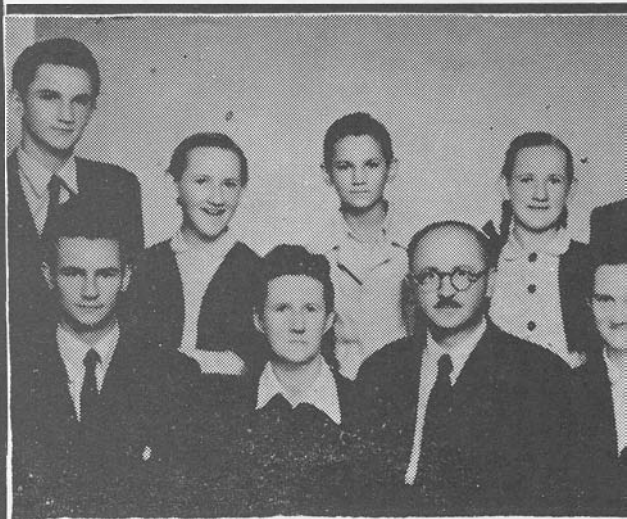
Egyetemi hallgató korában (1955)

SZILÁGYI DOMOKOS ÉVEI

Két öccsével (Batiz, 1960)

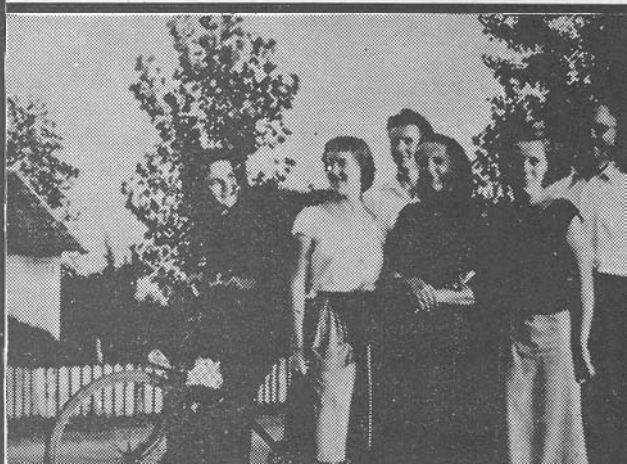

A család (1946)

Szüleivel és testvéreivel (1956)

A szülőfaluban, Batizon (1960)

Magyarádon, Sulyok Vincénével, Kányádi Sándorral
és Nagy Máriával (1975)

Portré 1962-ből

Magyarádi Gézával, 1969-ben, a Korunk szerkesztőségé-
ben (Molnár Edit felvétele)

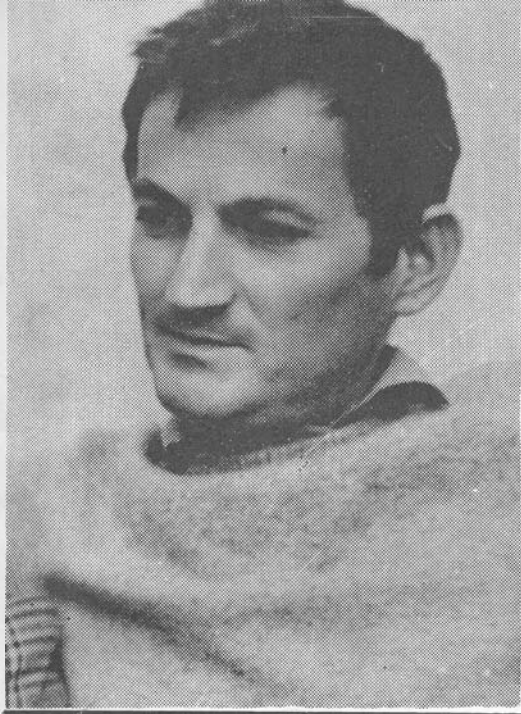
Magyarádi Gézával, a 60-as évek végén (Apor Márta fel-
vétele)

Egyetemi évfolyamtársaival, az 50-es
években (álló sor, balról Nagy Kál-
mán és Szilágyi Domokos)

1972-ben

Majtényi Erik felvételei

Nürnbergben

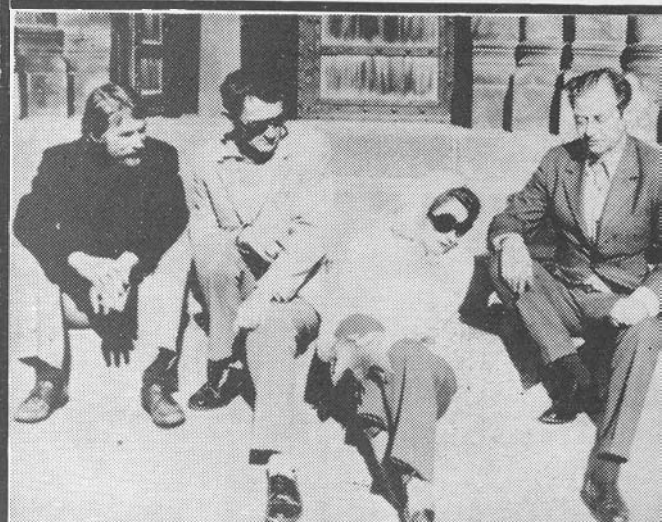

A dachauai láger-múzeumban

Koppenhága és Lübeck között

Lundban, Majtényi Erikkel a jobb szélen

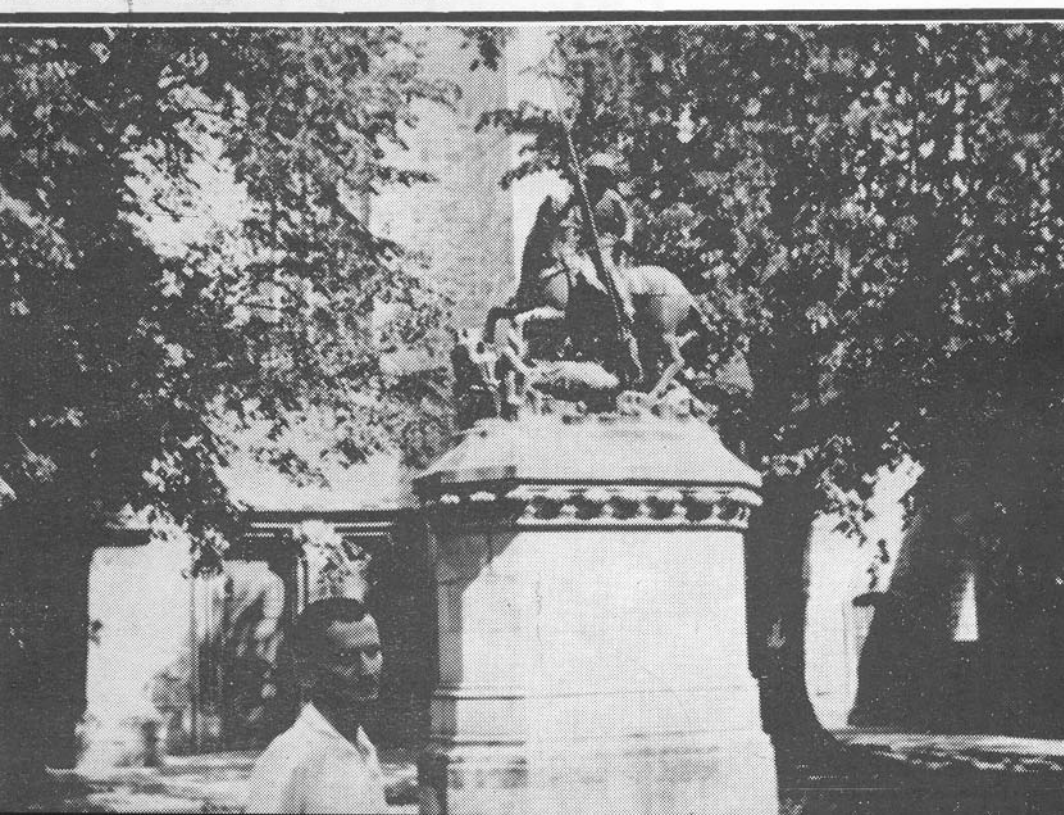

Ullégyváron (1975)

Szodoray-Parádi Hajnal féldomborműve

Lozsvári Szent György-szobor előtt (1975)

Szilágyi Domokos évei

Az idén volna negyvenéves. Csontjai, amelyek földi vázát roskatag Jrizték, több mint egy éve a földben találtak nyugalmat. Szelleme előbb, mint valaha. Összeszámolni is nehéz a halála óta hozzá írt, hozzá soha el nem jutó verseket. Am fontosabb ennél, hogy művei ne csak a költőtársakban, a tollforgató utódokban éljenek — jussanak el az olvasók minél szélesebb rétegeihez. Mert ő ennek a korszaknak a legnagyobb egyénisége, leghívebb kifejezője a romániai magyar irodalomban. Bár egy korábbi évfordulón szembe fordult Adyval, az Ady-fajta önmérsztők, önpusztítók — és mégis teremtők közül való.

Adószai vagyunk (nem neki, ő ezt sosem igényelte) ennek az értékítéletnek a tárgyszerű, elemző bizonyításával. Persze, a hagyományos értelembe vett monográfia ideje még nem jött el, a lényegig hatoló jelenség-tanulmányoké is aligha; már csak azért sem, mert a hagyatékot előbb föl kell tárni, hogy örökséggé válhasson. S hogy milyen értékek rejlenek itt, azt talán érzékelteti vers-, próza-, levél-összeállításunk, amely főként az utolsó évekbe enged bepillantást, tényanyagával, hangulatával, meglepő játékaival — és a sors kihívásával.

*Elzártam magam elől az utolsó utat,
a csillagokon túlit, hol hiába kutat
fürkészt szem, okos eszköz, fáradatlan elme,
hova nem követhet földiek égi szerelme...*

A versek nagy része önmagáért beszél. Utolsó otthonából, illetve barátoktól kerültek elő, ifjúsága és férfikora tanútól. (Tudomásunk szerint itt jelennek meg először, majd nemsokára a Dacia Könyvkiadónál, abban a kötetben, melynek szerződését kevéssel a mindent lezáró 1976. novemberi este előtt írta alá és küldte el a kiadóba.) A meglepetést angolul és románul írt, a hetvenes években született versei jelentik (az eredeti mellett a Ritoók János, illetve Veress Zoltán készítette fordításokat közöljük): műfordítói munkájának, Burns, Whitman, a hazai kortárs Nichita Stănescu és St. Aug. Doinaş magyartítása idején keletkeztek — és akaratlanul többek lettek, mint alkalmi nyelvi játékok; Szilágyi Domokosról és Szilágyi Domokosra vallanak, egy más nyelvi közegben is, a társkeresőre, a mindent ébren figyelőre, a gunyoros és tragikusan komoly költőre.

E kései látogatás „Szilágyi Domokos műhelyében“ nem előzmények nélküli. Hogy mennyire a magunkénak tudtuk, nem most kell elmondanunk (elmondtuk *A halál árnyéka*, a *Szerelmes versek a szabadsághoz*, a *Bolyai János Vásárhelyütt* s a *Hétmértöldes csizma*, a *Bartók Amerikában*, a *Magasan*, a *Törpe ecloga* és más Szilágyi-versek közlésével, a maguk idején). Több műhelylátogatásra nincs már mód, ez az utolsó. Utána már az emlékezés s a tudományos felmérés tisztelgése következik.

Előlegképpen idézzük — Szilágyi Domokost. Egy kerekasztalértekezleten mondta, 1965-ben, amikor éppen a fiatal költőkről értekeztek (az *Igaz Szó* az évi utolsó számában jelent meg a szöveg): „Chattertont, ki fél év-századdal megelőzte az angol romantikusokat (tizennyolc évesen pusztult el), számon tartja az irodalomtörténet. Nem mint fiatal költőt. Kézenfekvő lenne olyan közismert fiatalokra hivatkoznunk, mint Rimbaud, Petőfi, Botev, József Attila vagy akár Nicolae Labiş. A jámbor — vagy kevésbé jámbor — szerkesztő mindig kockáztat: akkor is, ha közöl, akkor is, ha visszautasít. Az augurok divatja letűnt, de a versrovat vezetőjének augurnak is kell lennie; esetleges balsikerét még csak magyaráznia sem szükséges, mert sikerei szerint ítélük meg. Tehát: több bátorságot és több fantáziát! Ami pedig a költőket illeti — életkortól függetlenül —: örökös föladatuk, hogy fiatalok legyenek. Mint a h. c. fiatal Arghezi vagy Sandburg.

A legeslegfiatalabbak meg — kikről itt ma szó volt — nyilván csak Claude Roy bölcs mondását alkalmazhatják: aki írja, marja.“

Szilágyi Domokos megmaradt legeslegfiatalabbnak.

K. L.

SIRATÓÉNEK 1456-BÓL

Sirton-zokogjatok
 ujjam alatt, húrok!
 Vitézek virágát,
 gyöngéknek gyámolát,
 magyar erdőknek
 kőkemény tölgyfáját,
 ozmánok ostorát,
 hunyadi havasok
 sudár fenyőfáját
 villám kettévágta,
 földre is sújtotta,
 szilaj koronáját
 porba is tiporta,
 ott ő büszke éltét
 mindjárt kioltotta —
 sirton-zokogjatok
 ujjam alatt, húrok!

Buda büszke vára, többé nem látod már,
 ki dicsőségének szemtanúja voltál!
 Bakonynak erdeje, hullasd el a lombod!
 Tokajnak szőleje, tőkéd vért véreddzék!
 Duna danás habja, folyásod megálljon!
 Vég Temesnek vára, bástyád gyászt
 öltözzön!

Kárpátok bércei, könnyetek omoljon!
 Hunyadvár, tornyodat súlyos bánat húzza!
 Fűvek, hajoljatok barna földi rögre:
 virágok, arcotok harmatkönny öntözzé;
 törzseteket, ti fák, a kín hasogassa!
 Madarak, szárnyatok ólom kösse földhöz;
 ti medvék, farkasok, jajgó üvöltétek
 kemény kősziklákat is megremegtessen!
 Özek, vinnyogjátok bele a szellőbe
 könnyező lelketek óriás fájdalomát!
 Viharhozó felhők, hullton-hullajtsátok
 súlyos könnyeteket: tengerekké nőjön!
 Országok népei, szívetek hasítsa,
 szablyaként vagdossa halálának híre!

(— — Hideg vasát hideg keze szorongatja,
 páncélja megdermedt tagjait csókolja,
 hős lelke tükrének parazsa kiégett;
 pogányok inait remegtető hangja
 nem ad már parancsot bátor seregeknek!
 Egten-égő szemmel vitézei sírják
 szomorú halálát, gyászos pusztulását — —)

Föld mélye, készítsél puha ágyat néki!
 Hegy gyomra, testének adjál ércoporsót!
 Borítsd rá sötétlő szemfedődet, éjjel!

Kolozsvárott, 1956. szept. 21-én

Ringassátok, erdők, szélben hajladozók!
 Forrás, te csobogjál igaz mesét róla:
 népe dicsőségét, török rettegését: —
 kőszikla, fejtanak sírja elé álljál;
 virágok, koszorút teremjete rája!

(— — Özvegye siratja, fiai zokogják —
 fájdalmabb fájdalomma senki másnak
 nincsen;
 dali paripája megremegve várja;
 — haj, de sarkantyúját véknya már
 nem érzi,
 haj, de csatazajtól nem ijedő füllel
 nem hallja meg többé hangját
 asszonyának,
 sem a zokogását ifjú fiainak — —)

Barna rögök, testét ha befogadjátok,
 hősi-nagy erejét el ne bocsássátok:
 acél-búzaszembe szívó gyökér szívja,
 utódai egyék éltető kenyerét,
 s rája gondoljanak, példájukul álljon; —
 tápláljatok zsenge fűveket belőle:
 kiknek ágya léssen pihe-puha pázsit:
 róla álmodjanak csodás aranyálmot; —
 tápláljatok sudár fenyőfát belőle:
 örök dicsőségét égbenyúlva mondja; —
 — rög-ágyából forrás szökkenjen a földre:
 óceánhabokig elszállítsa hírét:
 hadd kiáltsák bele viharzó viharba; — —
 így éljen ő tovább, évezredekén át
 emberek véreben, pázsit nedveiben,
 fenyők gyantájában, sudár ágaiban,
 forráscsobogásban, óceánhabokban,
 viharzó viharban — — mindörökké éljen!

Dallal daloljátok
 ujjam alatt, húrok:
 vezérek virága,
 gyöngéknek gyámola,
 magyar erdőknek
 kőkemény tölgyfája,
 ozmánok ostora,
 hunyadi havasok
 sudár fenyőfája
 idők zúgásában,
 csaták viharában
 büszkén tör az égnek: — —
 örök dicsőségét
 dallal daloljátok!

SPARTACUS EGYIPTOMBAN

Széljegyzet Howard Fasthoz

1.

Mezítlen talpad szikrazuhatag
szurkálja-sebzi... Ez a sivatag...

Agyékkötőd is fáklya már... kevés,
keves még mindig ennyi szenvedés?

— Hát lángnyelv lesz a lánc is lábodon
(ne is próbáld lerúgni lázadón),

s a nyelved is fájó marék parázs.
Szemed: vakító tűzkigyó-marás.

Gondolat-gőzzel telt kazán-agyad
robbanni kész... — Nem, nem, még nem
szabad!

Csak rakd a máglyát — lángot lángra fel,
még akkor is, ha téged éget el,

csak rakd a máglyát: szokd meg a tüzet
— s reméld, hogy gyúlnak még egyéb tüzek.

(1956?)

2.

Már itt az este. Moslék-ételed
(az egy, ami nem éget: langy-meleg)

szüresöld föl... lassan... minden
csöppje: vér...
szükség van rá... Millió kis fehér

idegszálad feszítsd meg: úgy ügyelj,
hogy még a szaga, az se vesszen el!

3.

Aludj, rabszolga... — Túl a tengeren,
ahol citrom, narancs — s rabság terem:

a Vezúv gyomra mélyen megkorog:
kavarognak a lávafolyamok,

melyek hamvából — örök oltalom —
szobrod fog állni a hegyoldalon.

FESZÜLŐ IDEGGÉ...

Feszülő ideggé sodort,
mi átment rajtam, ami volt:
sodortak álmatlansággá vásott,
napi kis megalkuvások,

a kín, hogy tisztának tudjam
— mert a jónak nagyobb ára van! —,
hogy hű maradjak azokhoz, akik
hűk voltak hozzám, aki leszek.

(1960 körül)

Energiaforrás, mint a hasadó urán,
magam is vagyok — de nap nap után
hatalmasabb, mert értelmes — — tehát
velem számoljanak előbb a diplomaták,

mert időm kevés, s fogalom a kísértés,
hogy olyanná pofozzon a mindent-megértés,
ki az alázatra is ráér
körömfeketényi szabadságért.

KÉTFELÉ

Sűrű szitkok. Szídalom-ár.
Egy hajnali dalosmadár.
Mélabú vagy depresszió.
A madár: feketerigó.
Kilátástalan. Vagy hazug.

Veréb csiripel, gerle bűg.
Vagy decensebbül: ez a spleen.
Hangok. Hangverseny odakinn.
Az élet féllábon biceg.
Tudjátok: én mégis hiszek.

Már nem tudom, kicsikém, mióta ronggyá ázott az arcom
saját könnyeimtől s a másokéitól, a Te könnyeidtől is,
már nem tudom elképzelni, hogy másképp is lehetne,
hogy a szó ne cafatokban bukják ki a számon, azon véresen,
már nem tudom, kicsikém, már semmit sem tudok,
vagyok, mint a kötél, melyet húznak kétfelől, kétfelé,
vagy állok tengerparton, és értem jön a hullám,
magával ragad, majd kidob, hogy fulladok és tikkadok,
már nem tudom, mi lehettem volna és mivé lehetnék,
már mindegy is, amíg a halálra rájön az ehetség.

Csak írok itt átbotába.
A fejem ugyan kissé kába,
mint hogyha vertem volna kőbe,
vándorkőbe, szikla időbe.
Falak, mindenütt csak falak.
Levegő sehohol egy falat.
S a belém kövesedett mámor
nem bír kiragadni a mából.

Várlak, ki tudja, mióta.
Várlak, a régi nóta.

Várakozás, ez a sorsunk.
Mégse legyél, kicsi, sors-unt.
E ronda rimeket elfeledjük,
felejtjük el, kicsim, együtt.

Arcal befelé: rejtjük el arcunk mások előtt.
Ügyis mást látnak rajta, mint mi.
Amit a mérge, a mámor előtt,
igyekezzünk továbbra se hinni.

1975. május

SZÓNÉK RUHÁT

Szónék ruhát a világ álmaiból,
de nem mindig akar egyet az ész
s a gyomor.

Finom szövetet éhesen?
Vagy olcsó dokkot jóllakottan?
Tízezer éve kérdezem,
csoda, hogy még meg nem
háborodtam.

(1967 körül)

Szónék ruhát a világ álmaiból,
de nem mindig akar egyet az ész s a gyomor.

Zsákutca, zsákutca. Bizakodásom,
legörbül, legörbed nevetésem.
Zsákutca, zsákutca — hol a kiút?
Hát átmászom a kerítésen.

Szöjünk ruhát a világ álmaiból.
Ha jóllakott az ész, mit számít a gyomor?

HÓEMBER

Hóember nélkül nincs tavasz.

Ihaj, hóvirág,
tyuhaj, ibolya,
s májusban rázendítenek az orgonák,
és meghódol a Vénusz.

Dehát
hóember nélkül nincs tavasz.
Valaminek csak el kell olvadnia?!

RÖVID VERS AZOKNAK, AKIK HÁTRAFELE NÉZNEK

Sorban, szépen. Virslit adnak.
Gyűlünk, gyűlünk egyre többen.
Hogy előttem sok az ember?
Fő, hogy sok van már mögöttem.

(1967 körül)

ÉN AZT HISZEM...

Én azt hiszem,
hogy akik
szűzen halnak meg,
pokolra jutnak.

(1967 körül)

I.

Csontok, csontok.
 Hogy csikorogtok,
 építtek-bonttok, javítottok-ronttok.
 Bőrömön kiárad a láz.

A rádió egy koponya,
 vicsorit foghíjas vigyora —
 — hát talán ez a vég, veszett
 csont-végezett oly élvezet?
 S e csont vigyor az, mely mindent
 megmagyaráz?

Amely lesznek:
 összekoccan bennem a váz.

mész, foszfor, élet-termelő,
 szorgalmas vörös csontvelő.

Csontok, csontjaim, csikorogtok,
 amíg élek, amíg éltek.
 S ha a halál keses angyalai
 húsból kiheréltek:
 ti öriztek engem tovább,
 évszázadoktól meggyötörten.
 Tanúm leszel, ásványi váz.
 Hogy nem hajlottam. Hogy csak törtem.

II.

Időm egyre kevesebb
 — s ez nemkeresztény misztika — —
 E világon mit keresek?
 No, keveset.
 De most nem illik a panaszkodás,
 költői kotkodács,
 minden napra egy vers — pardon: tojás,
 utókornak fehérje, vitamin.
 Vagy még az se: csak annyi, hogy legyen
 elesámcsonnia valamin.

(1967—1973)

ÉLETRE

Elzártam magam elől az utolsó utat,
 a csillagokon túlit, hol hiába kutat
 fürkész szem, okos eszköz, fáradsatlan elme,
 hova nem követhet földiek égi szerelme,
 hová el nem hatol más, csak vágy, csak fájdalom,
 és nem enyhíthetem, hiába fájdalom,
 jaj, nem enyhíthetem; — elzártam, s mint senki se,
 lettem az elmúlásnak reménytelen szerelmese:
 ha kérlelem is, életre lehelő csókot ad —
 elzártam magam előtt az utolsó utat.

1973

III.

Nem keresztény e misztika,
 inkább amolyan istenátka:
 féreg bújjék bőre alá,
 aki az időt kitalálta!
 örölje hagymáz, kolera,
 rohassa csoma, pestis! —
 Káromkodom, lám, s hogy ver a
 szívem — túlélem ezt is;
 nem sokkal, persze. Az Időtől,
 e nyamvadtt cinikustól
 túl sokat nem remélhetek.
 Így hát a költő kussol,
 hiszen elképzelni se tudja
 — oly eset s oly esetlen —
 a halált. De valljuk be csak:
 az öröklétet sem.

IV.

Misztika ez, de nem keresztény — —
 sárgává érnek mind a csontok.
 Ízületeink addig is
 ropják a táncot, a bolondot,
 velük totyog öregesen
 (mert bölcsen s higgadtan) a váz.
 Amely végül maga marad.
 S amely végül mindent megmagyaráz.

V.

Misztika ez, de mily pogány!
 Hogy a verejték is kiver.
 Olvaslak — a halál jogán —,
 fejlődéses Apollinaire,
 jogán a halálnak, amely
 hozzád sülyeszt — hozzád emel.
 Nincs vég. Végem csak énnekem van,
 mert tudom, hogy lesz. — Gyűl a vád
 létem ellen, s én motyogok:
 hogy: előre! — vagy csak: tovább!

HARMINCÉVES KORÁRA...

Harmincéves korára ősz az ember,
fejbübig rokkant harmincévesen.
Nem mer a világhosságra kilépni,
nem mer meghunyni a sötétbe sem.

Furcsa hernyó az ember: hogy virágja
önnön benső részeiből kirágja —

1974. III. 22.

A TÖBBIEK

mint aki üvegcserepet rág
vérbé borítja nemcsak ajakát
de agyát is amennyi megmaradt

azé lenne a pálma
aki örömet kornyikálna
úgy is mint „hasznos akarat“

bár eltöprenghetünk azon
hogy az akarat is haszon

semmi több ez a máj juss
legyel utilitárius

1974

KÉRŐDZŐ

Kérődném vissza magamat,
a hajdanit —

a mikorit?

Az anyám hasából valót?
(Kézenfekvő rím: mikor itt) —
oly kézenfekvő minden, Isten,
te, költői képeket ellő
izé, ki — mint az izé — nincsen,
csak olyan semmirekellő,

1975

APOLLINAIRE

Cipelik angyalocskák,
viszik az égi rocskát,
az égi-régi ócskát
napszállatkor haza.
Cipelik ördögöcskék
az angyalocskának öccsét —
vele megy igaza.

1975

kivedli, s élettelen-szárason
utolsókat vonaglik már a szón.

Így mi. Én is így, Te is, szívem, így.
Hinnél, szegénykém, de hát mire higgy.
Majd ajtónkon — homlokunkon — megírjuk.
mint Dosztojevszkij hőse, hogy: egérlyuk.

Et les autres chantent
Apollinaire

ha másnak nem magadnak
s ne irigyeld akik ezt-azt aratnak

ha bántanak ne bánd
légy kiméletes önmagad iránt
ne szívjál „lassu mérgeket“
kíméld a föld alatti férgeket
ők is isten állatkái
e fölfedezés se máj

ki tudja mit hoz a holnap
et les autres chantent
s a többiek dalolnak
helyetted is

mint a többi nagy hatalom,
akár a többi, többi, többi — —
ha volna röhögni valóm,
hát csak ezen tudnék röhögni,
föld alá röhögni magam,
ó, sokkal jobb, jobb társaságba —:
ne ütközsem minduntalan
a sok szemetet hordó árba
vidáman sikló sok-sok szalmaszálba.

Ember-igéket öltő
kiséretül a költő
mélységet-magasat
bejár. Nyomában eszmék.
Talán láttatja lesz még,
ha földünk meghasad.

UNDOR

Az undorban is megfürödtem,
hisz undorokra, kézsre jöttem,
ezernyi undorral mögöttem —
tanulságos történelem.

Egek, de hisz nem volt ez önként,
és nem tudom, mivégre történt
ez éppen énvelem.

De most már mindegy, hogy kivel —

hajdan hittem: cipelni kell
más helyett is, s már nem tudom
ledobni terhem féluton.

Altassatok, hülyítsetek:
az egyik főnnjáró beteg,
ágyban fetreng a másik.
Nemsoká a bódult világ
mindegy-agyamba vásik.

KAMASZ ANGYAL

I.

Kamasz angyal vagyok. Ne haragudjatok,
se mászt örízni, sem elbukni nem tanultam
meg még.

Egy kamasz ördögbe vagyok szerelmes,
bár nincs nemem. Higgyétek el:
ez a legeszményibb szerelmem,
mert csupa vágy az elérhetetlenért.

Amit elértél, már nem a tied.
Nem akarok elérni semmit:
nem akarom, hogy ne legyen mire vágynom.
Chagall-szárnyú angyal vagyok,
Bosch-pofájú ördögbe szerelmes.
Csak egy helyet adjatok a háztetők felett.

II.

Helyet a háztetők felett!
És varázsos szemet, parázs-

1976

MEGVERT ...

Megvert az Isten
élettel.

Meg a szerelem:
élnem kell.

Meg a halál is:
félnem kell.

Megvert az Isten
élettel.

Meg a poézis
vallással.

Meg a muzsika
hallással.

Meg az éj éber
alvással.

Meg a szerelem
egymással.

Fekszem, virrasztok
megverten.

Balekség díját
megnyertem.

Ostobaságát,
én, marha.

1976 nyara

Lettem ilyen kész-
akarva.

Lettem, hát lettem,
nyöghetem.

Nincs piros ászom,
tők hetem,
tudom akár ki-
köphetem — —
léttem és tettem —
nyöghetem.

Lettem, hogy legyenek
végtére
ország-világnak
cégére;
ki tudja, ilyen
cég ér-e
bármit is — járjunk
végére.

Föld alatt dől el,
nem másutt,
föld felett, füstben —

szemet, hogy bekukkintson a
családi szentélyekbe, mint Lesage
sánta ördöge, s undorát
kötvén, Belzebűbnak, csokorba,
kiváncsozok vissza a meghitt
tűzhelyhez: haza, a pokolba.

III.

S a föld fölül s a föld alól
vissza a földre — ez a próba!
Végignézi az emberi
történetet, eme karóba
húzottat, s mégis itt maradni
és megmaradni, mert hiszen
olyan ólomsúlyos az élet.
És nem könnyű meghalni sem.

nincs már út;
akadjon az, ki
megértse,
ne vélje, hogy csak
azértse.

Függök a légben,
ég s föld közt —
választhaték vón jobb
időközt?
Mindegy. Hisz nem én
választék.
Legfönnebb, hogy nincs
választék

hajamban — ez is
valami.
Ki tud mindent meg-
vallani?
Ki tud mindent meg-
hallani?
Vagyok. És ez is
valami.

DANIEL SPINSTER

(Born 1938. 1967: M. A., Oxford. For the time being collaborator of The Times' Literary Supplement, obviously anonymously)

GRAMMAR I

Birds sitting on the wireless waves
We both sitting on the sparkles of stars
There are things I can't grasp
There are things you can't grasp
There are things he/she can't grasp
There are things we can't grasp
There are things you can't grasp
There are things they can't grasp
There are things wanted by somebody to be bound
    each to each to be incomprehensible
No grammar helps more
We all are buried more or less
I buried myself in all things of time
And in all times of things
And in all tenses of grammar

TO BE

To be — it isn't a nice-looking thing
not to be — it isn't a nice-looking thing
and what a shame — I'm a man doing to think

The shame is perhaps of mine
the shame is perhaps of yours
the shame is — surely — of ours — of course

THE DOOR OF NOTHING

The door of Nothing, the door of Endless,
the door of Infinite —
it seems to be my End.
It seems to be a Whole, a Quite.
It seems to be neither me, nor you,
it doesn't seem to be like anyone —
it seems to be a match of you and me
with none of us had won.

(Született 1938-ban. Az oxfordi bölcsészeti kar végzettje — 1967. Jelenleg a The Times' Literary Supplement munkatársa, nyilvánvalóan névtelenül.)

NYELVTAN I

Madár ül rádióhullámon
 Mi ketten meg csillagsugáron
 Van amit megragadni nem tudok
 Van amit megragadni nem tud
 Van amit megragadni nem tudunk
 Van amit megragadni nem tudtok
 Van amit megragadni nem tudnak
 Vannak dolgok melyeket valaki
     érthetlenné akar összefűzni
 Nyelvtan itt többé nem segít
 Mindnyájunkat többé-kevésbé föld temet
 Az idő minden dolgaiba temettem magam
 És minden dolgok idejébe
 És minden nyelvtani időbe

LENNI

Lenni — ez nem kedves dolog
 nem lenni — ez nem kedves dolog
 s mily szégyen — még gondolkodó vagyok

a szégyen az enyém talán
 a szégyen a tiéd talán
 a szégyen — persze — a miénk — az ám

A SEMMI AJTAJA

A Semmi ajtaja, a Végtelen ajtaja,
 a Határtalan ajtaja —
 mintha ez lenne a Végem.
 Mintha Egész, mintha Teljes,
 mintha sem én, sem te nem lenne,
 mintha nem hasonlítna senkire,
 mintha kettőnk párharca lenne,
 amelyben egyikünk sem nyert.

* A spinster szó jelentése: vénlány, hajadon, aggszűz.

O VARA MEA

O vara mea de-acum douăzeci de ani
o vara mea cit de îndrăgostit am fost
cit de îndrăgostit de tine

stăteam pe malul riului
tu cu soarele tău cel din sus și cel din jos
și eu cu ardoarea mea
ardoarea adolescentului care nu știe
că ardoarea îl va arde

Vară

tu vară

ei — ne-am înțeles

tu și cu mine — anotimpuri în veșnicie — — hai!

Dar tu (probabil n-aveai de-ales)
tu între timp te-ntomnai.

N-AM FOST ATENT

N-am fost atent când s-a făcut lumea
n-am fost atent și-acum îmi caut locul
și am căzut — nici acum nu știu unde
căci mi-am părăsit și m-a părăsit norocul

Nu știu ce an ce lună ce zi e
când mă apucă sfînta erezie
și nu știu de loc
unde s-a născut pasărea cea din foc

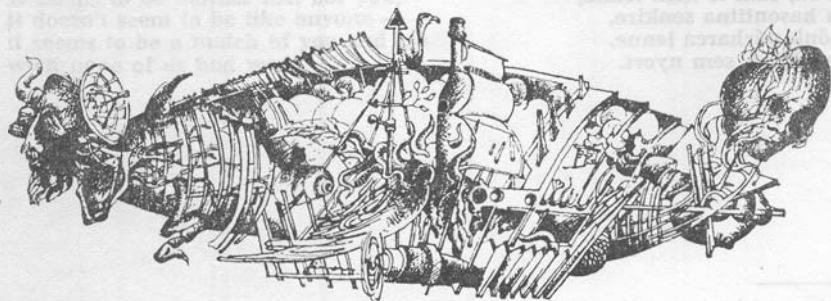
Est-ce que c'est trop sentimental?
(VALÉRY)

o vara mea de-acum douăzeci de ani
și m-am uitat în ochii tăi cei din sus și
cei din jos
ochi cei din sus — sori cei din jos
o ardoarea mea de-acum douăzeci de ani

Stăteam culcați pe malul riului
și ne uitam în ceruri și în apă
și poate-am fost prea mici prea mititei
ca vara cea mare în noi să-ncapă

CÎNTEC DE ZI ȘI NOAPTE

încă șapte ore curg
încă șapte pîn-amurg
ș-încă unșpe pînă-n noapte
unșpe ore calde coapte
ș-încă-încă douăsprezece
pînă dimineața rece
ziua care o petrece
omul (oricum ar fi) e ce
trebuie să o întrece

SZILÁGYI DOMOKOS

Ó ÉN NYARAM

Ó én nyaram húsz évvel ezelőtt
ó én nyaram mily szerelmes voltam
mily szerelmes beléd

álltunk a parton a folyónál
te ama fenti s ama lenti napoddal
én a magam hevével
hevével a kamasznak ki nem tudja
hogyan hevében megég

Nyár

ó te nyár
megegyeztünk tehát
te meg én — az öröklét évszakai — — jöszte!

de te (talán nem választhatva mást)
te közben átfordultál őszbe.

Est-ce que c'est trop sentimental?
(VALÉRY)

ó én nyaram húsz évvel ezelőtt
és a szemedbe néztem ama fentibe
s amaz alantiba
napok alatt — szemek fent
ó én hevem húsz évvel ezelőtt

feküdtünk a parton a folyónál
bámultuk a vizet és az eget
és talán túl aprók túl kicsinyek voltunk
bennünk a nagy nyár el nem férhetett

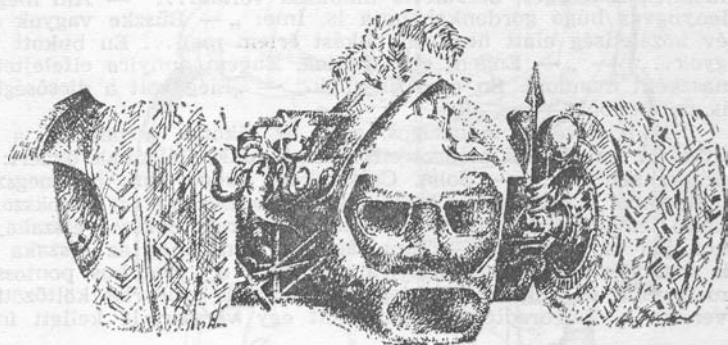
NEM FIGYELTEM ODA

Nem figyeltem oda mikor a világ készült
nem figyeltem oda és most helyem keresvén
aláhullok — most sem tudom hova
mert elhagytam s elhagyott a szerencsém

Nem tudom milyen napban hónapban évben
száll meg szent eretnkségem
s annyit se bár
hol született meg ama tűzmadár

NAP-ÉJI ÉNEK

még két óra eltelik
még két óra estelig
még tizenegy éjten éjig
fülledt-melegen beérik
és még és még tizenkettő
ameddig a reggel megjő
embert hideg napra keltő
amit (legyen ahogy lesz) ő
mindennap átvészelve

Simon Sándor rajzai

Az önismeret iskolája

Mi, hatvan éven aluli fiatalok, ifjoncok, süvölvények meglehet, nem is tudtuk eddig, minő boldog korszakban élünk. Avagy nem az-é a boldogság teteje, ha van kiről példát vennünk? Ha van kihez igazodnunk, ha van kire fölnéznünk, ha van, akit csalhatatlannak tarthatunk? Bizony, csakis ez adhat erőt a mindennapok küzdelmeiben, ez dobogtatja meg szívünket, ha már-már csüggedznénk, ebből merítünk, mint tiszta forrásból, innen a kitartás, ha kitartunk, a hősiesség, ha hősök vagyunk és viszont.

Hát emiatt mondható hézagpótlónak Marosi Ildikó és Erdélyi Lajos könyve*. Hűsz — nevezük így — kevésbé fiatal, azaz hatvanon fölüli író vall benne életéről és irodalomról, lobogó szövétnék gyanánt világítván előttünk, hogy le ne térjünk az egyedül igaz útról, hanem az ő nyomdokaikat kövessük, tőlük tanuljunk becsületet, egyenességet, szerénységet, és mellesleg, de korántsem mellékesen, elleshessük az irodalmi alkotómunka műhelytitkait. Csak és csakis a hála ültetett az írógéphez most, valamint az a vágy, hogy nemzedéktársaimmal megoszthassam a Nagy Titkot, főlhívjam figyelmüket az említett tiszta forrásra, hogy majdan mi is elmondhassuk, amit e könyv egyik megkérdezettje eléggé nem méltányolható szerénységgel így fejezett ki: „Ha az ember leél hat évtizedet, nem sajnál semmit. Örvend, hogy él, s hogy valamit adott a társadalomnak.“

Valóban irigylésre méltó sors. Mert végül is — ez a könyv a bizonyosság — az ember maga tudja legjobban, hány pénzt ér, mit végzett, mit mulasztott el, egyáltalán: hol a helye. „— Van valami mégis, amit úgy érez [!], elmulasztott?“ — kérdi a riportert. „— Nem voltak vágyakozásaim, amit [!] ne tudtam volna kielégíteni... — Van valami, amit hiábavalónak érez a munkáiból? — Még azt se tudom. Ez ugyan dicsekvésnek tűnhetik. De én nem csináltam ok nélkül semmit, ha visszagondolok...“ — Más: „Az már hengegés volna, ha azt mondanám, nem akartuk itthagyni ezt a földet, hogy én egy pluszt jelentettem volna az itteni magyarságnak... — Nem csalódtok soha eszmékben, illúziókban? — Nem tettem hamis dolgokra, tévhitekre... Nem tartozik nekem az élet semmivel...“ — Ugye, mily nemesen egyszerű? — „Volt, amikor megtámadott sebzett vadkan, a puska-fogóm felmenekült a fára, én megőriztem a hidegvérem, s az életem olyan izgalmas kalandja volt ez, amit még élveztem is...“ — „Az élet olyan helyzetekbe sodort, hogy ha akartam, ha nem, hőssé kellett válnom...“ — „...célhoz sosem értek, de mennetek kell... az emberi küzdelem iramló áramához sosem ér... Vagy talán összetéveszttem azzal, amikor azt írtam, hogy utamról nem fogok semerre letérni... — S melyik ez az út? — Én magam sem tudom. Mindenesetre sokkal közelebb van hozzám, még a ki nem teljesedés formájában is a szocializmus, mint a kapitalizmus. A kapitalizmust teljesen elítélem és elvetem.“ — Továbbá: „Építéssel kezdtem az életem. En különben mindenütt, akárhová kerültem, mindenütt csak építettem. Mindenütt a kezdés, a földtörés, az első kapavágás volt az enyém. De nem bántam: építeni szép!“ — „...költői elhivatottságom mellett azoknak az időknék szükséges, becsületes munkása voltam...“ — Ám megpendül a bölcs belenyugvás bűgő gondokahangja is. Imé: „— Bűszke vagyok arra, hogy negyven év közéletiség alatt negyven bukást értem meg... Én bukott vezércikk-író is vagyok...“ — „— Engem elfelejtettek. Engem annyira elfelejtettek... de nem panaszként mondom. Én erre fütyülök.“ — „Elég volt a dicsőségből is, a vereségből is, mindenből.“

Nem kevésbé tanulságos, amit az alkotás, a tanulás, a szakmai művelődés titkairól, az alkotás módszereiről megtudunk. Példának okáért: „—...sohasem írt penzumként? [!]? — Soha. Csak akkor tudok írni, ha megszólal bennem, saját mélyemből a fájó zene. Csakis akkor írok. De még azt is sokszor elvetem. Ha nincs belső témám, ami megfogott, akkor nem írok. Sokszor éjszaka, ha felébredek, akkor jön el a téma.“ — Tanulságos: a zene meg az éjszaka motívuma többször is visszatér: „— Mert annyira szerettem a klasszikus pontosságot és teljességet, metrumba és polifóniába idegzett fülemnek szoborba költözött zene volt minden verssor... Felébredtem, belém esett egy verssor, le kellett írnom, azonnal meg-

* Marosi Ildikó — Erdélyi Lajos: Közélepek. Hűsz romániai magyar író. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

írni a verset is, mert minden elillan, ha az ember nem rögzíti le...“ — Továbbad: „Az önkifejezés vágya kényszeríti az embert, hogy tovább írjon... Van egy belső ritmus, zene, ami belülről szól az emberben... Valahol itt kezdődik a művészet, az alkotás...“ — És hol végződik? — „...egyszer csak önkéntelenül leírja az ember a sort. Nem is tudja, mit írt le, csak amikor olvassa, utólag látja, hogy pontosan ez hiányzott... Én azokat [a verseket] tartom a magamhoz [!] legközelebb állónak, amelyekben nemcsak a magam, hanem a népem sorsát is kifejezem. Több ilyen versem van, sőt nagyon sok.“

Míndezek után mi is megkérdezhetjük a riporterrel, hogy „tulajdonképpen a mesterségbeli tudást hol szerezheti meg az ember, ha történetesen író vagy költő? — Itt rá kell mutatnunk arra (fájdalom, nagyon is elterjedt) balítéletre, amelyet irodalmi lapjaink versszerkesztői unos-untalan hangoztatnak, biztatván a kezdőket, hogy olvassanak klasszikusokat, és hasonló balga tanácsokat adnak. Holott a dolog nyitja sokkalta egyszerűbb: „— ...ez jön magától. Ennek igénye velünk született tulajdonság.“ — „Az én mondanivalóm eleve kizárta az utánzást...“ — „...tanultam Zolától, de nem a naturalizmusát, hanem a szókimondását. Mert ugye a paraszt és a munkás is káromkodik. Nálam ezekben a kifejezésekben van bizonyos forradalmi erő, és van folklór is... Művészi erővel és művészi fokon. Az expresszionizmust is valaki rámfogta... Én nem is ismertem annak idején az úgynevezett német expresszionista regényeket...“ — „...hol tanulta a költői mesterséget? — Sehol. Gyermekkoromban tíz [!] évig a nagyműveltségű, sokat olvasott [?], pontosban engem olvastató nagybátyám... mellett éltem... De ez alatt a tizenkét [!] év alatt mi mást nem olvastunk, csak a magyar klasszikusokat, Petőfit, aztán Shakespeare-t, orosz és francia klasszikus regényeket. Modern költő nem volt a házbán, Adyt soha nem olvastam[,] csak Lovászi [bocsánat, y!] Károly gúnyolódásaiból, Ady-persziflázsáiból hallottam először ütemeket, sorokat vagy félsorokat belőle... Tehát az első kötetem a megújult magyar lírának a teljes nem ismerése mellett [!] íródott...“ — „Nekem nem volt kimondott irányzatom, én egyszerűen kifejeztem önmagam... Amit átéltem, mélyen életem át, máig sem vesztek el belőle egyetlen molekula sem... magamban hordom átéléseimnek minden lehetőségét, potencialitását. Bennem nem halványul el semmi... Zenét sohasem tanultam, de minden klasszikus művet első taktusai után felismerem...“ — „— A régebbi kötetben nemigen találunk rimes verseket, ebben a kötetben pedig sokszor összecsengenek a sorok. — Erről nem tehetek. Akkor sem akartam úgy írni, hogy ne legyen rím, s most se akarok úgy írni, hogy rím legyen. Hogy véletlenül hol rimes, hol nem rimes, ez a belső öntörvény megnyilvánulása.“

Gnóti szeautón — hirdeté a delphoi-i templom főírata. Ha az önismeretnek majd iskolája nyílik — ideje már —, nyugodt lélekkel ajánlhatjuk kézikönyvül ezt a kötetet. Köszönet érte!

Plugor Sándor rajza

H. K. 1937

Szilágyi Domokos levelei

Amikor Szilágyi Domokos hozzám írott leveleinek közlése első ízben szóba került, kissé talán elhamarkodott készséggel ígértem meg, hogy a *Korunk* szerkesztőségének rendelkezésére bocsátom őket. Mert a készséget kétség követte. Tudom, hogyne tudnám, hogy amit költő, jelentős költő papírra vetett, legyen az mélyen bizalmas természetű, arra előbb vagy utóbb igényt formál az életrajz nyomon követője, végső soron az irodalomtörténet. És leginkább ez a szigorú szó hökkentett meg. Mi dolga az irodalomtörténetnek ezekkel a levelekkel? Szabatosabban megfogalmazva: mi dolga velük egyelőre és már? Amikor én úgy őrzöm őket egy dossziében, hogy még nem is tudatosodott bennem ennek a levélsornak a véglegesen lezárt volta. A holtakat eltemetjük, az eltűnteket holttá nyilvánítjuk. De a halottat holttá nyilvánítani — megint, és még egyszer, és újra, és mindig ismét véglegesen — ebben érzek valami fájón kegyeletlent és kegyelemtelent. Mert a megemlékezés, bármilyen utólagos megemlékezés, már nem fér össze a gyásszal. És ha én eddig az ő leveleit őriztem, magamtól is óva őket (vagy magamat tőlük) — ettől a közléstől számítva már nem az ő levelei ezek, és nem az enyémek. Valami nagy, egyetemes levelesládába kerülnek át, nála jóval hamarabb elhunyt szerzők irományai közé — akiknél ő, kevés kivételektől eltekintve, fájdalmasan fiatalabb.

Aztán ismételt unszólásra elolvastam ezeket a leveleket. Nyilván először folyamatosan, egyszerre, mint zárt egészet. S ekkor vált lappangó emlékezésből tudatos tudássá, hogy milyen elevenen él bennük az, akit én a harmadik Szilágyi Domokosnak neveznék. Hogy megmagyarázzam: az elsőt, a költőt az olvasó is jól ismeri könyvekből, hanglemezekről; a második, a magánember inkább keserű volt, mondhatnám harapós, inkább ellenszégülésre, mint egyetértésre hajlamos, inkább csípős megjegyzéssel szolgált, mint áthidaló udvariassággal. Semmit sem titkolt olyan ádázul, mint a benne lakozó nagy-nagy melegséget. Ezt az előszóban elkendőzött melegséget tükrözik az életének annyi baját, kínját őszintén föltáró, gyakran poklos kínok közt fogalmazott levelei, és mégis, mindenek ellenére itt ereszti szabadjára játékosan csapongó, szertelenül túlradó humorát is. Végső soron ezzel vettem rá magamat a közlésükre: hogy fölfedjem oly gondosan titkolt és rejtegetett meleg emberi derűjét, eddig szemérmesen rejtegetett, de most már megmásíthatatlanná rögzített arcát.

Még így se számítson holmi összefüggő vallomásra, vallomássorozatra az olvasó. A levelek többnyire — ahogy ez már lenni szokott — apró napigondok megoldását keresik, Csiki Lacinál hagyott könyveinek elszállítását Bukarestből, horgászhelyért folyamodnak Saszet Géza számára, vagy véresen komoly ügyeket tárnak fel, édesapja hajléktalanságát és tragikus halálát. A többi, a főntebb említett és elkendőzött derűs arc itt is szemérmesen húzza meg magát félmondatokban, egykori tréfás emlékekre való célzásban, a levelek nyelvének váltogatásában, vagy csak egyszerűen a humorosan kitekert helyesírásban. Mindazonáltal vannak ezek mellett csak incselkedő-élcélődők is, mint az Osnabrück más értelmezését kiugrató lap; ennek feladási dátuma azonos egy másik kurta levéllel, amely szinte csak távirati stílusban közöl bizonyos tényeket. S épp ezek, a voltaképp semmi érdemlegeset mondani nem akaró, éppen csak kötőlköző levelek, részletek a legáruklodóbbak, ezek mondanak legtöbbet Szilágyi Domokosról, az emberről.

(Az időrendben közölt levelekből, levelezőlapokból csak nagy ritkán kellett egy-egy bizalmasabb közlést kihagyni. A szándékoltan hibás — tréfásnak szánt — helyesírást meghagytam. A német és angol mondatokat, szavakat fordításban is közlöm. A személyekkel és tényekkel kapcsolatos nélkülözhetetlen megjegyzéseket szögletes zárójelbe tettem, akárcsak a fordítást, tehát mindent, ami nem Sz. D. szövege.)

Majtényi Erik

Batiz, 1973. I. 25.

Sehr geehrter Herr Bamberger [Mélyen tisztelt Bamberger Úr — utalás egy Bambergeréről szóló viccre, amelyet Bambergben meséltem neki.]

ich bitte dich schreib mir [kérlek, írd meg nekem] (very soon because I'll going home to Bucharest on the last day of this month) [sürgősen, mert hazamennék Bukarestbe e hó utolsó napján] minő magvakat kért volt Torony János [Hans Thurn egyetemi tanár, költő és műfordító, házigazdánk a Hamburg melletti Aumühlében] — úgy emléxem, Te jegyezted föl, nálam legalábbis nincs. Most én ittend mexerzem, s aztán majd eljut valahogy. Döblecre emlékszem, de volt vmi virág is. Melyhez hasolló jókat az új esztendőben, és gyökeres változást szemléletedben az orosz iparból kifolyólag és keretében. [Célzás a Volgára, amellyel nyugaton jártunk, s amelynek makrancoskodásait soha szó nélkül nem hagyta.]

Tschüss: Szisz

Kolozsvár 1973. február 12.

Drága Erik újra megfogalmaztam a kérvényt, egy kicsit bőbeszédűen ugyan, de így van az ember, amikor sok a „mondanivalója”.

Különben nem segélyként kértém, csak úgy kölcsön, s örülnék ha megkapnám mind az egészet. Persze 1000 lejt sem küldök vissza. [Az Irodalmi Alapnak.]

Előre is köszönöm, gyógyulást kívánok és egyebek között sok olyan TV-jegyzetet, mint a múltkori volt — a Meddig maradunk fiatalok...

Ölel és üdv. Szisz

Ciuj, 1973. V. 4-én.

Sehr geehrter Herr Bamberger!

Mellékelten kérek 500 lajosaranyat mint újdonsült kvári lakos és leégett (vagy árvízkarosult?). — Egyébként jól vagyunk, az idő is szép, ha időm akad, fölugrom még Buk.-be az ott maradt cuccért. Dank [köszönet] és Vorlarlberg [minden új helységet így nevezett a nyugati úton]:

Szisz

P.S. Cimem, úgy emléxem, fölírtad. Ha ne, ott a kérvényem.

Klausenburg, am 10 Mai (zece mai) 1973.

Dear Mr Bamberger

I thank you very much indeed for the very urgent measures. I am living now here and ask you come too. — If not ——— yours sincerely Szisz

[Kedves Bamberger Úr, igazán nagyon köszönöm a gyors intézkedést. Én most itt lakom és Önt is ide várom. Ha nem, az Ön őszinte Sziszje]

Kolozsvár, 1973. V. 22.

Kedves Erik

leveléd csak véletlenül kaptam meg, mivel a címzésen ap. 21 helyett ap. 1 szerepel. No de megkaptam. — Ami a dolog érdemi részét illeti, minden all right. Mindenesetre szükségem volna Bárányi vagy Toró címére, hogy időben (és térben) elkezdhessem a szervezési munkálatokat. [A már említett Hans Thurn a szülővárosában, Temesvárott óhajtott megülni 60. születésnapját, és ott Sz.D.-nak kellett várnia.]

A Zsiga-járára úgy szintén befizetek. [Szabó Zsigmond győri házigazdánk]

Ha meg nem döglöm addig. Rettenetes reumás időjárása van a kincses városnak, úgy látszik, egymáshoz kell tornúnk (ti. megfelel, mint Szatmárban mondják). Jómagam már megkezdtem, egyelőre még a ceruzát is alig bírom fölemelni, nem is beszélve a csodaóráról [digitális óra, Salzburgban vásárolta], mely mos-tanság meg-megáll, ha épp rájön a happaré, ilyenkor egy kicsit oldalba kell rúgni.

Tehát várom nb. sorait, tisztelt Uram, és maradok híve a Volgának:

Szisz

Kolozsvár, 1973. május 30.

Kedves Erik,

a dolog már majdnem olyan izgalmas, mint egy széki lakodalom, ahol is legalább 200 részeg atyafi társaságában kell éldelni egész éjjel, mert vasárnap este nincs busz, csak hétfőn hajnali ötkor, meglőgni pedig nincs mód, mert test-őrei Nixont nem tartják úgy szemmel, mint ott a városi vendéget.

Nos. Hát akkor írok Báránynak és Torónak. Valami csak lesz. — A kérvényt, imé, mellékelem. Még van egy leutazatlan jegyem, azzal menedek Buk.-be jún. 20-a táján, bizottság elé állandani nyugdíj-ügyben.

Tik mikor utaztok Pestre? Köszönöm a följánlott fuvart, ha nincs terhedre túlságosan. Könyveim vannak még Csiki Lacinál — közel sem annyi, mint amennyit átvittünk a határon, és pl. a 7 kötetes ÉrtSz. még maradhat ott, mert az itt is megvan. És, persze, van egy csomó elszállítani való II. sz. ügyvezemnél is, de oda nekem kell elmennem, és nem is biztos, hogy kiadja.

Jasszó. Temesvárról én aligha fogok Buk.-be menni, ha nem muszáj. Tehát akkor: tsülökre, madjar! E jelben fogunk elvérezni. Ölel: Szisz

Ui. Kérlek szépen, kérd meg a nevemben Ildikót [Majtényi I.], készítsen nekem még néhány másolatot a figuratív képekről. A müncheni öreglánnyal valókokat mind szétküldözgettem pl., nem maradt belőle. Ő, szegény, az utolsó pillanatban kapta meg, mert agyvérzés érte, és talán meg is halt azóta. [Sz. D. müncheni nagynénje, nyugdíjas tanítónő.]

Kvár, 1973. júl. 18.

SZÜLETÉSNApra

Az utolsó németnek: M.E. úrvezető- és matematikusnak [Célzás arra, hogy eleinte a német pedánságra, rendre utaltam, s utitársaim kajánul állapították meg több ízben ennek az ellenkezőjét. Lundban pedig hosszan értekeztem egy hallgatónkkal a törzsszámokról]

Itt látható és hallható
Salzkammergut, Hallstatt. A tó.

A Grüner Baum-szálló. Kivont
fenyegetésként fűnn a „csont-

ház“ — lábszarak és karok
és a koponyákon marok

életül (és nyilván papi
áldással): pingált-kék babérlapi.

Hadd kapják meg a holtak is!
Legyen nekik könnyű a giccs.

[50. születésnapomat a nevezett szállóban ültük meg Hallstattban, ahol még temetőnyi hely sincs, s a holtakat néhány év múlva exhumálják, hogy kipingált c. ontjaikat egy barlangban őrizzék. A levél folytatódik:]

Sehr geehrter Herr Bamberger! Hier ist es. [Itt van.] Kein [semmi] célzás. nur ein souvenir. [Csak megemlékezés.] Balázs [Szathmáry, oslói házigazdánk] — ha van még — jöjjön erre!!! Hanséknak [Thurn] — ha ott vannak még — viele Grüsse. [szívélyes üdvözet.] Ölel: Szisz

NB. A Beobachtereken túladtam. [Hans Thurn egy csoport diákkal érkezett, bizonos Volker Beleites vezette őket. Innen a szójáték, Volker: Völkischer Beobachter.] Gott sei Dank! [Hálistennek.] 18 órát aludtam egyhuzamban (in einem Zug!)

Kvár 1973. VII. 31.

Kedves Erik,

ezúttal komoly ügyről van szó. Apám januárban lesz 70 éves és nyugdíjba vonul [...]

Namármost: az öregem egész életében egy szalmaszálat sem tett keresztbe, csak éppen nyolc gyereket csinált. Pénzüik tehát nincs. Testvéreim közül (heten vagyunk életben) csak kettőre számíthatok (persze, azok is úgy vélik, hogy én ingyen kapom a pénzt, és zsákkal dől hozzám), a többi olyan kiszívetésű, hogy nem is igaz.

Mint tudod, most jómagam sem állok valami fényesen. Arra kérnék, írd meg, mennyi kölcsönt kaphatok az Alaptól és mikor (hogy kérhessem a dufláját). Egyébként nem utazunk sehová hét végén, Zsiga jöhet bármikor. Ölel: Szisz.

Kolozsvár, 1973. aug. 9.

Kedves Erik,

Kösz a jótanácsot; persze, annyi eszem nekem is volt, hogy a kiadókat azonnal riasztottam. Most főoglalkozásom (1 1/2 norma) a koldulás, mellék- a fordítás, pillanatnyilag Hans Christian.

Zsigáék nyilván meglették azótától fogva; reményelem, jól érezték magukat Kolozsvárosban. Üdv nekik, Neked dettó: Szisz.

Kvár, 1973. aug. 9.

Sehr geehrter Herr Bamberger — úgy is mint Osnabrück:

íme, mit ír Ország: Osnaburg (nagy kezdőbetű!) [egyezményes helyesírással is] (= főnév) (US): durva pamutvászon (overallnak, zsáknak). — Hát olyan is.

[Sz. D. tiltakozása ellenére behajtottam Osnabrückbe valami gyerekkori nosztalgiam miatt, aztán alig tudtuk kiverelkedni magunkat az építőtelepekről.]

Melyhez hasolló lyókat: Szisz

Szováta, 1973. szept. 3.

Sehr geehrter Herr Kovács, [utalás arra, hogy a Mic Dictionar Enciclopedicban Majtényi Erik Kovács János álneve.]

most mi vagyunk itt II. váltásban. Szabó Zsigától (még otthon) kaptam képeplapot, melyben legmagasabb meglegedettséget fejezi ki (föl, le, be).

Nekünk 15-ig szól a tárcánk, legkésőbb 18-ra hazavetődünk. Hans Sachsnek [Szász Jánosnak] küldtem még egy kérvényt, hogy legyen tartalékban, ha netalántán hiányzanék. Most már teljesen mindegy, hogy mikor és mennyit, úgyis az én nyakamba szakadt az egész ügy; csak annyi eredményt értem el, hogy fele családoddal becsületsértő viszonyba kerültem. Ez is valami.

Az idő tűrhető, a koszt im Gegenteil [ellenkezőleg]. Én olyan fáradt vagyok, mint egy ló (ha éppen fáradt). S verem a gépet. Kötetet már adtam be Kriterionékhöz, és be vagyok táblázva legalább 2 esztendőre. Remélem, hogy időközben kinyiffanak, és akkor nem lesz többé baj velem, Hanzi majd elparentál (mint mindenkit újabban). [Talán célzás Szász János Sajat halottaim c. cikkeire.]

Toronyéktől semmi? Mert nálunk — legalábbis eljövetelelünkig — nix.

A legviszontabb látásra, kissé pihentebben! Szisz

Kvár, 1973. szept. 27.

Lieber Herr Kovács [Kedves Kovács Úr]

épp ma jött meg a 2.500, hálás köszönettel. S meg a másik is, míg Szováta voltunk, fölverték az itthoniak.

Bérczy doktornak írhatok a következő címre: Sturegatan 25 D, 59300 Vastervik, Sweden. Probatum est. [Dr. Bérczy József vizsgálta meg Sz. D.-t Lundban, ahol összeesett az áruházban.]

Több pénzt most már nem kérek, csak 1/2 kg ciánkálit (káliumcianát), hogy kiirhassam számos családjaimat, de sürgősen. Ölel: Szisz

18-a eszembe sem jutott, mert épp akkor kezdtem a haldoklást, azóta is ezzel szórakozom. Utólag: Happy birthday! [Boldog születésnapot!]

Kvár, 1973. okt. 17.

Mein lieber Herr Kovács,

Toronyékről és -től semmi hír? Megütte volna a guta az agg csecsemőt? Vagy a posta trájkol? — Bérczy Jóska írt egy lapot Visegradról [cirill betűkkel], ott keresztezte legifjabb cselédét. Fiú — ha jól emléxem András (nem János). — A finnek is trájkolnak, vagy inkább egyéb. — Én lassan, de biztosan haldoklom; meg lehet szokni. — Üdv: Szisz

Kolozsvár, 1973. nov. 4.

Lieber Herr von und zu Bamberger,

írt ez az örült Torony János. Felsőbbeknek okulásokra üzeni a következőket: „Mondd az Eriknek, a Bécsi ügyet az ottani pappal rendbe hoztam, és hogy nagyon örültem, milyen szép cikket írt rólunk. Az intézetünk a cikket arhívba is besorozta.“

Továbbá: „Eriknek mondd, hogy a többi terveimen is csiszolgotok, tehát ne gondolja, hogy a Ti vendégszereteteiket (Euere Gastfreundschaft) csak kihasználni akartam. Decemberben az intézet diáki körben az utazásunkról beszámolunk.“

Egyébként igen tanulságos a levele. Meghívták Dél-Németországba, „hogy tartsak egy olvasást a verseimből“; ő osztég „a jellen vendégek előtt... valamely verseket kikerestem és pompás (!)* eredménnyel olvastam..., olvastam..., olvastam... olvastam... hangosan, kiabálva vagy csendesen, óvatosan és ájtatosan (ahogy éppen birtam, mivel előbb még egypár sváb pálinkát kiittam).“ Továbbá „kérték, hogy meghagyjam nyomtatni a verseimet... Avval kényszerítettek engem, hogy a közönség megtudja, milyen „nagy“ költő vagyok. Nem tudom, hogy e röhögjek vagy szégyelem magamat“ usw. usw. [stb. stb.] — Múzeumi darab, valamint ereklje gyanánt őrzöm b. sorait.

Különben semmi újság, csak nyak-rákban haldoklom, de ezt is meg lehet szokni.

Melyhez hasonló jókat nem kívánok,

ölel: Szisz

* T.J.-től származik

Kolozsvár, 1973. XII. 26.

Kedves Erik!

Írod, hogy Aginak nincs állása. Meginn? Mikor legutóbb ott jártam (-tunk), ha nem csalódom, volt. Olvasom, hogy tévé-sztár lett [itt már nem Ági — engem magáz!] (napi 10'-et nézik a mesét a srácok, ebben merül ki minden tudomány. En különben is reggel 9-től este 9-ig verem a gépet, semmi kedvem még a szemeket rontani Roger Moore-ral és társaival. Ha sok időm lesz, megírom egyszer a véleményemet az egész tévéről A Hétnek).

Boldog új évet, üdvözlünk-csókolunk mindenkit: [Mária] Szisz
Ui. Suomi valószínűleg kútba esett, valahol elakadt az ügy. Ok biztosan megkapták levelem, Bécsből irattam Szizek (Toldalagi) Évával. [...]

Kvár, 1974. jan. 14.

Kedves Majtényik Úr! [Nagy István szólított így tévesen egy darabig.]

Imé egy tanulságos kép, hogyan mulat egy márkás, pontosabban ezermárkás* illetőleg márkátlan sváb. Nem kell búsulni, Frau Edda sem jobb fényképész, mint az elvtársak más csoportja. [Hans Thurnné Romániában készült felvételét küldi; egyébként célzás az én külhonokban készült felvételeimre.] Ezt most csak személyre vétel végezt küldöm, kérem vissza. Volker tisztelt meg vele, úgyhogy alkalmasint hozzá fordulj, ha igényt tartasz ilyen szuvenirre. Címét mellékelem, ámbátor, ha nem csalódom, éppen Te adtad volt meg. Mindegy; ami biztos, biztos (esetleg csak konstábler).

Rossz hír gyanánt közlöm, hogy febr. közepén Bukarestben leendünk, uis Máriát küldik fejtágítóra 2 7-re. Egyszerre 5 db útszéli megy (Hornyák és még nem tudom, kik); sorra-szerrekerül majd az egész bagázs. Alighanem találkozni fogunk tehát.

Auf Wiederschauen [viszontnézésre] és minden jót az új esztendőre.

Ölel: Szisz

* „Az ezer márkát már elfelejtettem, vagy jobban mondva újra St. Pauliban megszereztem.“ (Torony János leveléből). [Utalás egyrészt arra, hogy Thurn egész pénzét, egy ezermárkást a temesvári villamoson ellopták, másrészt, hogy perfekt szerbhorvát lévén, a kétes hírű hamburgi negyedben bonyodalmakba keveredő vendégmunkások hites tolmácsa a törvénszéken.]

Marosvásárhely, 1974. II. 15.

Kedves Erik!

Úgy látszik, egy hajóban evezek Hervayval — hétfő óta Csikynél fexem Marosvásárhelyütt. Ezek szerint nem megyek Bukarestbe. Mária fog az elvtársak egy csoportjával, 24-e táján. — Az eszlári könyvet vinni fogja. A másik, az afrikai história, melyet a temesvári antikváriumban vettél, vagy elveszett a sok hurcolkodásban, vagy Csiki Laciéknál hanyódik. Mea maxima culpa. — Dolgozom itt is, kaptam egy irodát délutánra és estére. — Hát akkor a viszont-nemlátásra;

ölel: Szisz

Marosvásárhely, 1974. II. 21.

Kedves Erik!

Köszönet, hogy egy súllyal kevesebb nyomja keblemet gyors válaszból kifolyólag. — Nekem címem és rangom csupán az, ami túloidalt látható. Hogy meddig üdülendek itt, nem tudni, uis 16-a óta gipszcsizmát viselek (1/2 q) sarokcsont-törésből kifolyólag, ápr. elejéig. — Meló itt is van, megkaptuk a pszichológus büroját (autogén tréning fejében) du. 4-től orrvérzésig, különben be lehetne dilynizni. Várjuk Bajort is; Tamás Mari itt a járványkórházban. — Nix Rétmalom, legalábbis Ligetmalom, egy kis jóindulattal Pagony is lehet (1. műfordítás). [Kísérletek Aumühle lehetséges magyarítására] — Végre Ági is lelki életet él. [Majtényi Ágnes elhelyezkedett mint pszichológus.] Mi Saszekkel [Saszet] csak most kóstolunk beléje. — Sok sikert! Ölel [Géza] Szisz

Marosvásárhely, 1974. II. 22.

Kedves Erik!

Mellékeltek egy bianco Vicomte de Chasseques aláírásával (bianco helységnév), azon kérelem kíséretében, hogy kérdezd meg, légy oly bátja, hol van még (már?) hely a mellékelt időpontban. Olyan hely kelletik, ahol horgászni lehet, fontossági sorrendben: 1. tengerpart, 2. tusnám, Tusnád, tusná (ámbátor én nem tudok róla, hogy legyen ott kupija az írószövegnek, de attól lehet), 3. végső szorultságban (= rekedés) Mogoșoaia, 4. bárhol másutt, ahol van ilyen jellegű alkotóház, víz közelében (Szovátán messze van); a hal nem fontos, csak a horgászás. És akkor, légy ojjó, írd bele a kérvénybe a helységnévet, és helyezd letétbe ott a Micu utódjánál.

Mit előre is köszön Szisz [és Saszet]

Marosvásárhely, 1974. febr. 28.

Kedves Erik!

Meginn zaklatlak, remélhetőleg nem utoljára.

Elsőbb is: Mária vasárnap (3-án) utazand Bukarestbe, ama 10 napos fejtágitóra, amelyet a tágfejűek is unnak már. Jövő héten valamelyik este föl fog keresni.

Másodsor: ugyanő beadta az útlevelekérését Magyarországra, szórakozás céljából, amíg én itt szórakozom. Márciusban föltétlenül ki kellene jutnia, mert. Kérdés, hogy tudsz-e szólni egy jó szót [...]

En, sajnos, aligha kerülök ki innen április előtt, mivel bal lábamról csak akkor vétetik le a félmázsás gipsz-csizma, mivel karácsony óta törött sarokkal járok, de csak febr. 16-án vakoltak be félmázsányi vakolattal, és így is csak (már?) 61 kilót nyomok, de ebből 49 a vakolat. Ettől eltekintve sem valószínű, hogy kiengednének hamarabb, de mit is kezdenék otthon egyedül (ha sikerül minden fönn vázolt mert és hogyishíjják). Bukarestbe nem tudom, mikor jutok el. Egyszerűen nincs időm. Júniusban lesz muss sein [muszáj] bigottság elé állanom nyugdíj-ügyben, azelőtt aligha érek rá. (Ti. utazni.)

Előre is köszöni hív hűd és hű hived Szisz

Ui. Vicomte de Chasseques-et vasárnap (3-án) kirúgják innen. Boldog ember, szegény feje.

M.f.

[Dátum nélkül — postabélyegző 74.3.4.]

Kedves Erik!

Mária bukaresti útját ismét elhalasztották, hogy a nyavalya törje ki, ezen sem eshetik már át egyszer. — A többi érvényes. — Saszet tegnap lelépett, még gyógyszerelgetnie kell magát otthon.

Hát egyelőre ennyi.

Ölel: Szisz

Marosvásárhely, 1974. márc. 9.

Kedves Erik!

Saszetnek továbbítottam a továbbítandókat (címe egyébként: I. Budai-Deleanu 29). [...] — Thurn bátyánk fordítottát általad az Utunk [...] számára? Ti. én nem látok (nem is akarok) sem sajtót, sem embert. Azt hiszem, ápr. előtt nem kerülök ki innen. — Matlár Árpitól [oslói ismerősünk] kaptam levelet; azon-

gya még a nyáron írt Agnesnek, ti. Majtényinak, „de miután több lapomra nem jött válasz“ stb. Elköltözött Gabriellától, címe: Holmboest, 3 VI, Oslo 3. — Mária postára tette Barit. Kösz. Ne javulj meg, mert nem érdemes. Ölel: Szisz.

Marosvásárhely, 1974. március 17.

Kedves Erik!

Tehát így állunk. [...]

Ennekem, ö.m.a.f., még pont 2 7-et kell itt ülnöm, akkor metélenedik le a csiz-mámat.

Még egyszer köszönet a Baryért. Rettenetes könyv, miatta kerültem ide. Tehát nem köszönet, mindent vissza (!).

Agi kenyérbe estét már Oslóba is továbbítottam. Matlary Arpi panaszkodott, hogy nem válaszolt némely lapjaira. Valahol valami elakadozhatott. [...] Temesvárra kell menni, egyedül Pecz Viliért irigyellek. [Az Okori Lexikon szerzője, a temesvári antikváriumban vettem, mikor együtt jártunk ott.] Viszontag fáradt vagyok és hülye. Fárast az aktív pihenés és a passzív hülyítés.

Mellyhez hasolló lyókat nem kíván: Szisz

Kolozsvár, 1974. aug. 3.

Nagyméltóságú Uram!

Megkaptam lapjait, a Leipzig nevű Lipcséből (Lipscani) küldötteket; hálás kösz. — No s milyenek a keleti germánok a nyugatiakhoz iszonyítva? A posta, látom, olcsó. És egyébként, ők kitől félnek? [Utalás selmi házigazdáink hisztérikus háborús paranoiájára.] Nyilván senkitől, mint a csibék a kotló alatt.

Ölel: Szisz

[Kolozsvárról dátum nélkül, postabélyegző 74.8.22.]

Sehr geehrter! Mélyen tisztelt!

Ismét kéréssel fordulok Kegyelmedhez. Săpsi-Szént-Györgyön megjelent Csulak Magda könyve, mindenféle hímszintákkal. Az Irodalmi Alap elküldte neki a dohányt, de a nevet az ottani kislány rosszul írta (csak annyi olvasható ki, hogy Csu —, a többi indeszcifrábilis) a postás meg emiatt nem akarja kiadni, mondván, hogy a) vagy küldjenek sürgősen helyesbítést, b) vagy mennek a dolgok a maguk útján, that is [azaz] 10 nap múlva visszaküldik, aztán retour, esetleg ismét rossz címezéssel. — 2. Én kértem volt egyheti okulást (dokumentáció), még júniusban. Semmi válasz — esetleg elsüllyesztették, mint a máj. 22-it. Ha nem utálok, kérlek, nézz utánuk. Előre is kösz. Arpi itt van, ma utazik a tengerpartra. Csókolunk Szisz

Klausenburg, den 6.9.74.

Gnädiger Herr, [Kegyelmes Uram]

remélem, időközben visszatért a pravoszláv kélygászból. [A moldvai kolostoroktól.] Itt az újság (volt), hogy villámlátogatást tettek Sulyokék. [Sulyok Vince oslói költő] Most már egy sötéték Fordja van — átlag 3 évenként cserél kocsit, a használtat vadonatújra, némi ráfizetéssel. 2 napig jártuk Kolozsvárost (Sulyokné, Sulyok, Mária, Kányádi + én), megnéztük Szent Mihályt és Gy. Szabót stb., aztán átruccantunk Mvhelyre, holott is a Sütő nevű András vette át a kommandót — 2 nap alatt megismerni a Székelyföldet, aztán irány Szeged. A kocsiról lelopták az N betűt, de ragasztottunk újat, bévültre. — Mellyhez hasolló jókat és ölel: Szisz

Kolozsvár, 1974. szept. 14.

Főtisztelendő Uram!

Megkaptam b. lapját, kösz a jó hírekért.

Ha kő Kegyelmességednek képeslap, ímé, egy eresztés. Vagyon viszont egy problém. Kobak gyűjti a bélyegeket. Amelyeket tehát le kellene áztatni (kivéve a magyar — zöld — kétforintosat, mert abból van elég). Én viszont nem ismerem az áztatás technikáját.

Különben kedden megyek Bukarestibe, nemzetiségi gyanánt. Akkor majd megtárgyaljuk a dolgok állapotját.

Es egyep intezni valóim is vannak. El fogok válni, diliházi cédula alapján, mert most a levegőben lógok, útlevelet se kérhetek stb. Lőrincz jogtanácsos úrral akarok tárgyalni.

Tehát: A lélek él, találkozunk. Írta (nem Petőfi Sándor).

Ölel: Szisz

Kolozsvár, 1974. okt. 2.

Kedves Erik!

Ma küldtem A Zalapnak egy kérvényt [...]. Apám meghalt a múlt héten, a lehető legostobább módon: elütötte egy teherkocsi, belökte az út menti, kb. 2 m-es árokba.

Hát így állunk, mein Herr [Uram]. Különbén fáradtak vagyunk und alles was gut und teuer [minden, ami szép és drága]. Mondanom sem kell, teljesen leégtem, dehát ez is šecko jedno [mindegy].

Ne haragudj, most nem írok többet. Dög fáradtak vagyunk. És ölelünk mindnyájukat

Szisz [Mária]

Kolozsvár, 1974. okt. 9.

Kedves Erik!

Itt van még 3 db. Nem tudom, gyűjtesz-e belföldieket is: akkor egyszerű a dolog, ezután folytatásos képeslapokat fogok írni.

Különbén no news [semmi újság]. Meló rogyásig. Ölel: Szisz

Kolozsvár, 1974. okt. 20.

Kedves Erik!

Megjött a segély, hálás kösz. Közben ismét haza kellett ugranom, mert író disznóságok folytak (a boncolási jegyzőkönyvet csak most küldték át a rendőrségre, a sofőr még mindig szabadlábban stb.).

Nemsokára küldök könyvet. Addig is ölel: Szisz

Kolozsvár, 1974. okt. 28.

Kedves Erik!

Küldök 3 db könyvet; egyet Neked, egyet Hans Sachsnak és egyet Méliusznak. Ez utóbbit amiatt, mert nem tudom, visszapályázott-é Budapestről, továbbá a postahivatal számát sem tudom, anélkül pedig nem veszik föl. Kérlek szépen, alkalomadtán továbbítsd.

A pénz megjött, köszönöm. Rettenetes ködösítések folynak, haza kellett mennem Szatmárra, hogy földerítsem az ügyet, ti. (a törvényszéki orvos épp szabadságon volt) a kórházi cédulára azt írták, hogy „Cauza morții: BOALĂ“. Végre sikerült előkerítenem a boncolóorvost, azt mondta, ez a cédula nem számos, fontos a jegyzőkönyv, amelyet átküldenek a rendőrségre. Végül hozzájutottam; abban csakugyan megvolt minden — ne is részletezzem. Kissé lassan mozognak; ám lássuk. A sofőr mindmáig szabadlábban s i.t. Ügy fest, mintha elkenni akarnák az ügyet (vállalati kocsi, állítólag feketefuvar is valami fejesnek stb.). Most várom, hogy átküldjék az iratokat az ügyészségre, azután kerül sor tárgyalásra; remélem, ott kiderül egy s más. Ha nem, akad itt Kolozsvárott büntetőjogász (ügyvéd), akitől Erdély-szerre félnek a törvényszéki bírák is. Csak a temetés tizenernél többre került.

Nem untatlak tovább. Szeretettel ölel mindnyájukat: Szisz

NB. Mi van a képeslapokkal? Küldjek-e hazaiakat is? M.f.

Kolozsvár, 1974. nov. 7.

Főnagyméltóságod!

Pápai-Páriz szerint (Bod-féle kiadás, 1767) Publikán: Pelicanus, Psittacus (papagáj), ein Pelikan, oder Papaga'y.

Továbbá: a vegyvinnye alighanem a kovácsmesterral függ össze, vö. Pápai-Páriz: vinnye = Officina fabri ferrarii, eine Eisenschmiede, továbbá Ballagi: die Eisenschmiede = vinnye, kovácsműhely (Új teljes német és magyar szótár, Pesten,

1867). A vegyvinnye eszerint alkalmasint vaskohó vagy hámor, as you like [ahogy tetszik].*

Ami a gyorsaságot illeti, annak a Pápai-Párizban ilyen jelentése is van: Celeres, um: Könnyű vitézek, Könnyű lovas hadak.

Eddigelé ennyi.

Maradok Méltóságod gyorsasága: Szisz

* v. labor?

Kolozsvár, 1974. nov. 7.

(folytatás előző levelünkéből)

A propos publikán-madár; az Újszövetségben van valami példázat a farizeusról s a publikánusról [...] —; nem lehetetlen, hogy a gödény a publikánusról nyerte nevét, s holmi hangváltozásokkal vált pelikánná (tekintve jelkép-szerepét is az anyaszentegyházban). Nem tudok utána nézni, mert a TörtÉtSz. III. kötete még nem jelent meg (tudtommal legalábbis), s az sem biztos, hogy benne lesz-e egyáltalán.

Maradok stb. Szisz

Klausenburg, den 15. XI. 1974.

Mein geehrter Herr [Tisztelt Uram],

itt küldök egy képeslapot.

Továbbá: hosszú idők múltán írt Volker Begleites. [Ez már az én szójátékom volt: a német begleiten: kísérni alapján neveztem el így a Thurn professzort kísérelő Beleitest.] Mindenféle fenyegetőzések vannak benne. Z.B. [például]: Wir hatte gedacht, ungefähr mit 10 Studenten drei Wochen unterwegs zu sein und Wir hatte gedacht, ungefähr zu sein und Wir hatte gedacht, ungefähr je eine Woche in Ungarn, Jugoslawien und in Rumanien (Siebenbürgen). [Szándékoltan hibás, dadogó szöveg, kb.: Mi azt gondoltuk, hogy kb. 10 diákkal úton leszünk, és mi azt gondoltuk, hogy kb. leszünk és mi azt gondoltuk, hogy kb. egy-egy hetet Magyarországon, Jugoszláviában és Romániában (Erdélyben).] — Hát ez jövő nyárra esedékes. Úgyhogy egyelőre nincs szabadulásunk Torony Jánostól, ámbár ő egyelőre nem sok hajlandóságot mutat, és nincs sok hajlandósága az Elan iránt [?]. Különbözik iy [? talán „is“] — de hagyjuk.

Ölel (amíg lehet) Szisz

Kolozsvár, 1974. nov. 15.

Kedves Uram, Busa Szökető!

Szerény nézetem szerint: a vegyvinnye csak összetétel gyanánt nyelvújítási; A vinnye maga alighanem régi magyar szó. Igaz, attól is függ, mikortól számítjuk a nyelvújítást. Szerintem Apáczaitól kellenék, de a NyUSz. más véleményen van. — Ami a foltos nyakorjánt és társait illeti, csakugyan igen tanultságosak, ámde a nyelvújításnak voltak 10.000 — ma is élő — szavai, a többit képzeld hozzá.

Addig is ölel Szisz

Kv. 1975. I. 25.

Mein Herr [Uram],

küldök, ímé, egy Boreális Hajnalkát. (Éljen a Borealizmus!) Remélem, még nincs neked ilyen nevezetű leányzó képeslap gyanánt. Fogyaszd egészséggel.

Mit tudol Ilia Miskáról? Kimiskárolták, alkalmasint; ma kaptam tőle levelet, mely szerint lemondott a Ttáj szerkesztéséről. [...]

Melyhez hasonló jókat nem kívánván, maradok híved: Szisz

Kolozsváratt, 1974. január 10-én.

Mynherr! [Uram — hollandusul]

Tzujkát, búzát, békességet az új esztendőben.

Köszönetnyilvánításodat továbbítottam illetékeshez. Anyám kinevezett [Téged] családi védőszentté. So jung, und schon so eine Karriere. [Ilyen fiatal, s már egy ilyen karrier.]

Erről jut eszembe: Volker Beobachter többrendbéli látogatásokkal fenyeget, Hansszal súlyosbítva. Nem tudom, mi lesz belőle, nem írja, merre fognak kóborolni. Egyébként l. a mellékelt képeslapot.

Eltársilag üdvözlünk (Téged és k. családjaidat): Szisz [Mária]

Kolozsvár, 1975. II. 7.

Kegyelmetesség!

Vettem nagybecsűleg kelt levelét. Melyre ehejt válaszolok, miszerint.

Ilia Miskáról több rendbéli pletykák keringenek. (Ami nem pletyka: sajtószemüleg látám a februári Ttájban — mb. szerk. Annus József —, hogy I.M. saját kérésére lemondott. Ami elfogadtatott, egyszersmind elismertett „áldozatos munkája“.) [...]

Ad 2. Begleitesék alkalmasint nem jönnek. Különbösen is megint Jugó—Duna—Bánát lett volna az útirány, és úgy gyanítom, tranzit-jellegű lett volna az egész látogatás. Ha nem, nyilván értesítettek volna, segélyhívás gyanánt. Az elszállásolás mikéntjéről majd fölvilágosodnak, ha itt lesznek. [...]

Ad Bérczy. Irnék neki, ha tudnám, hol vagyon most hazája. Legutóbb Kautokeinóbul írt, azelőtt Stockholmbul, végül is nem tudom, hol állapotodott meg, csak annyit, hogy Hammerfestből elpályázott. Talán Matlary Arpi tud közelebit; megkérdem.

Memoirjaidat szokom látni. Újabban kibírhatalanul dokumentált vagyok Előrei- és Igazságilag. E két világlap jár. Magam is memoírok, útirajzot ti., az utókornak ti., csak lassan haladok, mert mindig más munka akad. Egyelőre csak a gépelőm élvezi, részletekben. Ha elkészülök, küldendek egy példányt Neked is, tájékoztatás gyanánt.

C'est tot. [Ez minden.] Yours sincerely [az ön őszinte]

Szisz

Kolozsvár, 1975. március 16.

Tisztelt Erikség!

Vettem folyó levelét, melyből kifolyólag.

Bérczy dr. címét föl kutatandom s megírandom. Most vettem Bécsből egy Absztinens Társaság [Bornemisza] 15. évfordulás ünnepségére a meghívót. Szerdára szól (ma vasárnap), ha igyexem, még elérek.

Mellékelek egy receptet, és jó étvágyat kívánok. Azt hiszem, ilyen gyönyörű lap nincs a gyűjteményedben.

Mit ír Marosch? [M. Miklós stockholmi zeneszerző.] Balázsról tuttok-e valamit (Torony János így írná: e tuttok)?

Melő itt is vagyon. Én irtó lassan útirok, minthogy kiadásról szó sincs. Forditok orr-vérzésig.

Mellyhöz hasolló jókat ne kívánj 1/2 barátodnak; ölel Szisz

Kolozsvár, 1975. III. 20.

Cher Maître [Kedves Mester],

nem híptalak vissza a múltkor, merthogy 1. rettenetesen randalíroztak [...] az Utunkban, mi a nyomdában aludtunk, borult 3 oldal és 2. úgysem lehet telefonon megbeszélni a dolgot.

Mert mirül van szó. Az itt mellékelt cikkemről, melyet állítólag ismersz. Mivel Aladár menyen Szovátára, méhét kurálandó, Hozzád utasítottam.

Also [Tehát]: Aladár azt mondja, írjam ki a delikvensek nevét. Ám legyen, én nem félek tőle, habár itt nem egyes személyekről van szó, hanem egy könyvről. Amelynek ha 80%-a szar, akkor már büdös az egész, jegyeztem meg a magam közvetlen modorában Aladárnak. Mire föntnevezett Aladár aszonta, hogy ez igaz, de azonban. Hogy írjak 10 — na jó, legyen 5 — zseniális mondatot, azaz idézzek, mondván, miszerint: jól van, tatákok, de ugyanabban a könyvben olvastam a következőket is stb.

Namármost: a cikk logikája szerint ezt csakis így vezethetem be: „Ugyanabban a könyvben olvastam az alábbi, példátlanul ostoba (jelző, szinonima, tetszés szerint) megállapításokat is“ stb.

Hát ez nem megy, szerintem. Én mindenesetre megjelölöm a „jádzó személyeket“, s elküldöm neked a cikket. Ha köll, köll, ha nem, nem. Akkor meg kérek, küldd vagy küldesd vissza.

NB. A fő ok: sem időm, se kedvem még egyszer végigolvasni az aggmenházi falliújságot.

Továbbá küldök egy képeslappot is, Gaby barátnőnkül. Most Pest-Budán disszertál. Ez is valami állatság lesz, kb. ilyen címmel: Az O-M. Monarchia összeomlása a Radetzky-induló fényében (vagy ütemére, ilyesmi). Mellyhez hasolló jókat kívánván, ölel: Szisz

Appendix. — Túlságosan bíztam emlékezőtehetségemben, miszerint tudom még, mit kitől idéztem. S hát nem. Elővettem a könyvet, de tüstént, üstöllést, rögvést olyan ideges lettem, hogy vissza az egész. Az a 129 lej, amit az Előre fizetne, nem éri meg, hogy rongáljam társadalmilag értékes egészségemet. Ergo, a túlfelől írottak tárgyatalannak tekintendők. [Végig a Közelképek c. Kriterionkiadványról van szó] Yours ever [Az ön mindenkori] Szisz

ui. Most írok körözöcedulát összes skandináviai ismerőseinknek, Bérczy dr. előke-ritése végett. M.f.

Marosvásárhely, 1975. V. 3.

Kedve Serik!

Küldök két levlapot, pontosabban hármát, de kettő képes, Begleites úr rész-vételéből. Ha elolvasod őket, igazat fogsz adni nekem, hogy nem volt szükség föl-világosításra az elszállásolásból kifolyólag.

Most a mvhelyi kijes diliházban üdülök, mint egy úr, azzal a különbséggel, hogy dolgozom, mint egy barom (van dolgozószobám, külön, s itt az írógépem is). Kb. május végéig maradok; jún. közepén irány Buk. Különben minden all right minálunkfelé. Most Kobak is ott van, amíg mamája elrendezi a lakásügyet, ám ez az egész história gyanús nekem. Ám lássa; így egész jól kijön a társaság, s nem hinném, hogy egyhamar lebonyolódnék a csere (úgy is mint jános).

Ölel: Szisz Szilágyi Domokos címzetes örült

Mvhely, 1975. V. 12.

Kegyelmes Elvtársam!

Mekkaptam (ad captam: Medina) nb. sorait. Saját feledekenységem viszonylag csak viszony- és iszonylagos, ti. Csiky Csaba asszongya, maradjak, amíg akarok. Még nem tudom, mikor akarandok. Közben az óromat is megfűtötték, úgyhogy nem kell többé Münchenben Nasentropfent [orrcseppet] vásárolnom. Kegyed is fele-dekeny, mert már megírta egyszer a Kemény proffali társalgást. [Dr. Kemény Fe-renc oslói professzor, nyelvész.] A kis kezdőbetűs irányzat a németeknél kb. Veled egyidős. De Munkácsy-saláta nix. [?] Én még kb. 2 7-et ülök itt, vagy akkor tudom meg, mikor akarok. Ölel: Szisz

Ui. A cikket od'adtam a Korunknak. Visszakaptam.

Mvhely 1975. V. 14.

Tisztelt Vörös Erik!

Megkaptam levelét, talán válaszoltam is. Most kaptam levelet Doinasztól, miszerint Te elmagyaráztad neki, hogy mely geniális műfordító vagyok.

Kötetet majd küldök, ha megkapom a t. példányokat. Könyvet majd küldök, ha igényt tartasz rá. It's a trifle; it is an ugly book. [Ez csak egy csekélység; egy csúf könyv.] Yours ever' [az ön mindenkori] Szisz

Marosvásárhely, 1975. V. 20.

Pan Erik! [Úr, lengyelül]

Doinasztól kaptam egy igen szer- és módfölött klasszikus nyelvezetű levelet; írja, hogy Te valál a közvetítőm, és ebből kifolyólag excepcionista költő vagyok. Hálás köszönet (óra pro nobis) [imádkozz érettünk]. A szabály szerint (Uram, láng-ész lobog önben — Uram, önben nemkülönben) én is firkantottam néki egy episz-tolát. Sőt, kettőt, mert az elsőt oly bedrogozva írtam vala, hogy másnap reggel bocsánatot kellett kérnem (vagy: bocsánatot kívánnom).

Nb. személyem 23-án távozik, 3 kilóval kövérebben és 2 dekával könnyebb-sóványabban, mert az orromból annyit metszettek ki, eldugulás ellen. Keserves vala, de túléltük vala.

Megírtam vala egy ívnyi verset Pö Sö [Plugor Sándor] rajzaihoz. Jövőre megjelenend, ha igaz. És fordíték vala Blaga-prózát. Hülyítőkkel nehezen ment vala mindkettő. Legalább — Gott sei Dank — [hálistennek] az egyikén átesém vala, mint kutya a kerítésen vala.

Melléklet: egy giccses képeslap vala.

Öiel vala: Szisz (vala)

Kolozsvár, 1975. aug. 20.

Erikséged!

A Begleites-Munkácsy-cég már engem is riasztott. Föl lesz dobva 6 prof, boc.: „3 Dozenten mit Ehefrauen... und 12 Studenten“. [3 docens a feleségével és 12 diák.] Itt bizonyos Frau Moisescu (van-e ki e nevet ismeri?) ölelendi keblire őket. Budapesti címük: Hotel Universitas, Budapest, XI., Irinyi u. 9—11. Zeichen der Gruppe [a csoport jele] (ilyen is van!): XNY—696. Ott lesznek aug. 19—23, 25—27 között. Ennyi. — Schöndörfer [Szépfalusi István] nem jött? nem jön? Ha igen, remélem, ide is. Üdv Szisz

Kolozsvár, 1975. okt. 2.

Sir,

Marosvásárhelytt voltunk, idestova minden házi orvosom ott vagyon. Péternek kivették a manduláját — garatmanduláját (polip), nekem fejlueszem lett, legalábbis psoriasis-gyanús. Mire a doktor rendelt mindenféle keneteket, mire én (ez évben harmadszor) fölvettem nyári hajviseletemet. Kiderült, hogy mégsem psoriasis, csak luesz. De már gyógyulunk.

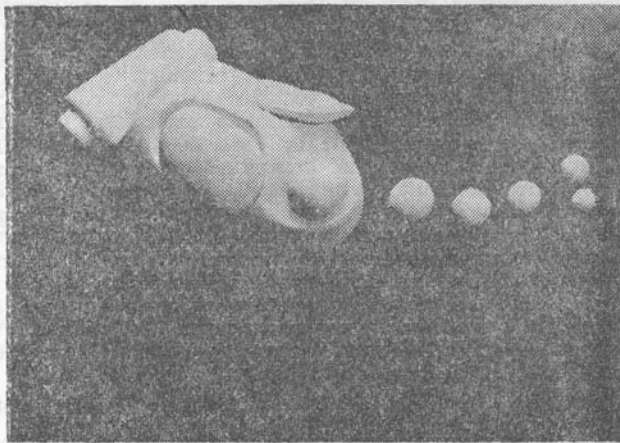
Üdv. Szisz

Kolozsvár, 1975. okt. 15.

Chair Maître [Kedves Mester],

Csak most jutottam hozzá, hogy ellenőrizsem Tekegyed útirajzát (5 világrész utasai). Mivel azóta elkezdem foglalkozni a skandináv nyelvekkel, meg tudom fejteni Tekegyednek a Digteren H. Ch. Andersen rejtélyét: a skandinávok a határozatlan névelőt a főnév elé teszik, s ha ugyanazt a szóhoz ragasztják, lesz belüle határozott. (Ez a nyelvtani szerkezet hasonlít a románéhoz.) Tehát: en digter (hímnem) (egy) költő, digteren a költő. Melyhez hasonló jókat, tovább még nem jutottam (a könyvben): Szisz

Itt megszakad a levelezésünk. Még egy-egy telefonhívás a klinikáról, aztán már úgy, hogy az utca végéről hív fel Marosvásárhelyen — egyik betegszobából a másikba. 1976 júniusában meg is látogat a klinikán. Ez volt az utolsó találkozásunk. — M. E.

Bakó-Hetei Rozália
kerámiaja

Az örök: az út

„Éget a szó, éget, eléget. / Adjak, adjak oltó igéket. // Romlandó húsom végét a rögben: / hinnen az Útban, az örökben. // Az Útban, mely veszni nem ereszt, és / amely örökös újrakezdés“ — írja Szilágyi Domokos az *Utóhangban*. Ez a fohász egyúttal búcsú egy teleologikus világvélemény harmonikus racionalizmusától. Ennek az első alkotói korszakát jellemző világvéleménynek a szétesését, válságát és az „örök út“ hitébe torkolló átmenetet egy teljes kötetre terjedő versciklus, *A láz enciklopédiája* foglalja össze*.

Nemcsak a bölcséleti, de a formai igény szempontjából is nagy horderejű ez a vállalkozás: összeötvözi minden eddigi, valóságra vonatkozó felismerését és mesterségbeli, formai tudását. Élmény-, eszme- és formavilágának ez a szintézise hordozza magát a változást is, amely a korai (*Számvetés*) és a későbbi számvetések (*Napforduló*) végpontjai között világvéleményében végbemegy, s ugyanakkor további útjának gyökereit is tartalmazza. Itt küzdi át magát a versforma addigi lineáris logikáját is meghatározó racionalista világvélemény korlátain, s nyit távlatot a sokszorososan rétegzett jelentésű, parataktikus versszerkezeteknek.

A láz enciklopédiájának szerkezetére inkább illik a „költemény-montázs“ elnevezés, mint a ciklus, ugyanis sokkal szorosabb eszmei és formai összefüggés van darabjai között, mint általában a versciklusokban. Legnyilvánvalóbban az indokolja ezt az elnevezést, hogy a montázs különféle műfajú és stílusú egységei egy nagyjából epikus menetű, a poéma eszmei rétegeit is összegező szabad versben ágyazódnak. De ha lehetne is vitatni bármelyik elnevezés jogosságát, a lényeg az, hogy az ember, a természet és a történelem, költő és társadalom viszonyát összegező gondolati költeményről van szó, amely lehetőséget ad a költőnek arra is, hogy a legkülönbözőbb műfajban, hangnemben és versformákban írt verseket ennek az összegező célnak alárendelve váltogassa.

Ez a már jelzett polifónia abból is adódik, hogy a költemény három idődimenzióban méri föl az említett tárgyköröket, s így az egészét átfogó szabad vers maga is rétegzett szerkezetű. Az emberéletnyi és történelmi távlatokat változtatva barangolja be itt a költő „az idő tájait“, s azokon belül sem mindig lineárisan halad, hanem a múlt, jelen és jövő síkjait egymásra játszva. Az egységet teremtő szabad versen belül négy műfaji réteg különül el a költeményben. Jelentkezésük sorrendjében az első a kötött formájú, dalszerű természetlira, a második a jambusban írt gondolati költemények, a harmadik a népies versek, a negyedik a travesztiák és paródiák sorozata. Bonyolítja a keretvers szerkezetét az is, hogy az időnek ezt a lázasan átélt vízióját a hangnemek sokszínűségével jeleníti meg, kiaknázva a tónusváltásokból is eredő poétikai lehetőségeket.

Káprázatosan gazdag az az eszköztár, amelyet az érett költő e remekművében fölvonultat. Szilágyi Domokos poétikai enciklopédiája is a költemény, s ha elszigetelten szemlélt egységei költői virtuskodásnak tűnhetnek is, összefüggésükben a játék véres komolyságáról győznek meg: az egyéni lét értelmét szétmargó kétely ugyanis a költői hivatást és annak eszközeit is megkérdőjelezi. Egyetlen dolog neve sem végleges ebben a stílusban: a véletlennek látszó asszociációkat a kétely eleve szentesíti szükségszerűvé; mert lehet-e állandó a szó értéke az elmúlás tudatát is vonzó haladásban? Az emberiség történelmének fölemelő és lealacsonyító korszakait mímelvén lesz a patetikusan szárnyaló stílusból groteszk bukdácsolás, halál és születés könyörtelen törvényét követvén lesz a komor siratóból tavaszi rokokó-versparódia. S mindezzel arra a kérdésre válaszol, hogy „mit is tehet a költő?“, mi más, mint hogy kora élő lelkiismeretként, az értékek eme földrengésében mindenre rákérdessen, arra is, hogy „hol van a szó, hol az enyhület, ó, az erő — az erő, a valódi!“

A biológiai és történelmi idő szakaszait a költő már az első soroktól kezdve térbeli dimenziókkal tárgyasítja — ez magyarázza különben, hogy *Emeletek* a felfűzés — és így ugyancsak következetesen rétegi a verset: a „földszintől“ a vég-

* Mintegy hat héttel a halála előtt elmondtam neki azt a feltevésemet, hogy az *Utóhang* *A láz enciklopédiája* utóhangjává készült. „Az örök, az örök, az örök: az út“ — írta ott mintegy a válságból kimentő vigaszt, s e vigaszt végével zárul az *Utóhang* is. A hipotézis igazolására az *Utóhang* keletkezésének pontos dátumát kérdeztem tőle, de nem emlékezett. A feltevést azonban nem cáfolta.

telenbe magasodó „emeletekig“ ível a történelmi út, s idő és tér képzeteinek ez a társítása ad módot arra, hogy az egyéni végesség döbbenetét is kifejezze: „húsz méter magasán, / a nyolcadikon / nem szédülök, / nem szédülök kétezer méteren, / a repülőben, / szédülök / egy méter mély sir előtt — — —“. Képalkotása tehát kibúvót hagy a szó konkrét jelentésének felidőzésére is, amellyel aztán a fentiekhez hasonlóan váratlan hatásokat tud elérni.

Már a keretvers legelső egységében megteremti az „emelet“ jelentésének a polivalenciáját, nemcsak abban az értelemben, hogy a történelmi és egyéni időt, az emberiség őskorát és a gyermekkort ötvözi, hanem hogy mélység és magasság, múlt és jövő távlatában szemléli. S ezek a távlatok rögtön a múlt emlékeivel és a jövőbe haladás erőfeszítéseivel viselős korok kétarcúságát is felvillantják, jelezvén azt is, hogy tulajdonképpen kezdet nincs, mert mögöttünk beláthatatlan a végtelen, amelynek csupán a történelem kezd adni emberi formát:

— — zihálva és komoran, súlyos lépcsőkön,
súlyos emlékek alatt, föl, föl,
s néha könnyen s néha könnyesen,

megállíthatatlanul. Hány emeletnyit?
A földszint tejillatú
fű- és földillatú, lóporszagú,
aranybarna, könny-ezüstös, bugyborékoló-szavú
halálsikolyú és anyameleg.

A tűz körül
emberek guggolnak.
Egyik épp húst marcangol.
A másik csak épp fázik.
A harmadik csak épp fél.

Születés és halál közé szorított létünk egész versen végigvonuló elmúlás el- leni pörét előlegezi e kezdet, de azt is, hogy emberiségnyi méretekben megállíthatatlanul „fölfele, fölfele — mindig fölfele van“. A kifejtetlenül képekbe bújtatott gyermeki szemlélet csodái mögött ezután az ősi félelemmel rokon szorongást, a halál örökletes riadalmát érzékelteti, amelyet „emeletről emeletre buk- dácsolva“ magával hordoz az emberiség. Haladásunk a halál állandó tudatával verhes: ezzel állítja szembe az élet állandóságát, a természetét (*Négy évszak*), amelyben „nem a végtelen, hanem / a véges az, mi föl nem fog- / ható“.

A történelmet altamirai rajzoktól a bombázók megalkotásáig felgyorsító sza- kasz víziója, mely a félelmet imákba, babonákba fojtó sámánisztikus szövegbe torkollik, azt fejezi ki, hogy a halálnak nemcsak áldozata, hanem eszközei is vagyunk. És itt, az erőszakos halál motívumánál, bukkan fel először a költő — e modern sámán — cselekvési lehetőségét, szavának foganatját megkérdőjelező ké- tely (*Örültek*). Tehetetlenségünket s a szavak talmiságát a halál minden nemével szemben úgy is kivetíti, hogy a modern orvostudomány eszközeit fájdalmas ciniz- mussal a ráolvasókkal egy szintre helyezi: „Huss, halál, huss, huss, / mütőlampa va- kítson, / sziké szíven szúrjon. // Erős-pörös torokgyíkja, békalevelegje, / nyak- foga, disznószakája, kelevénye oszoljon, romoljon, / Istennek kegyelméből, Boldog Anya parancsolatjával.“ Erre rimel a fiatalkori világmegváltó vágyakat idéző rész- let („igéket ígértünk magunknak, gyerekek, / feszítnék, fájnak a születetlen sza- vak“, hogy aztán illúziókat rombadöntő felismeréseit tárgyasítsa Mozartot és Cer- vantes hőseit elénk vetítő látomásaiban:

Wolfgang Amadeus kagylófotelben ül.
Szemét lehunyja.
Hópelyhek rügyeznek, haldoklanak vadgesztenyék.
Fekete Mercedes suhan,
benne a kalapos király.
Es forog egy lemez:
a d-moll zongoraverseny, Beethoven kádenciáival.

Itt ül a csodagyerek,
itt ül,
harmincnégy évesen,
ül és suttozja:
— Te hülye.

*Honnan vetted,
hogy a világ jobb?*

A játékosan anakronisztikus helyzetrajzba belelopva előbbi vallomásának személyes motívumát (vadgesztenyék), egyetemes dimenziók között önnön kételyét is megfogalmazza. „Délibábbbá“ degradált hitének keserű iróniáját igazolja aztán az emberi élet értéktelenségére rádöbbsentő véres vadászat groteszk látomása, meggyőzően, hogy az értelmetlenség is benne foglaltatik abban, ahogyan halad az emberiség, benne foglaltatik minden önmaga okozta vagy csapásként elviselt nyomorúsága (a „tankok tiprólanca“ és „csuma, himlő, kolera és franc baj, lepra, kelevény“ stb.). A költőnek kötelessége emlékezni és emlékeztetni erre, „hogyan hulljon a múlt, de ne haljon. / Hogy a fájdalom is csak energiaforrás — / ó — soha más ne legyen!“.

Hogy a megbánnivalót se feledjék azok, akiket a költő nem várhat meg az örök úton. Mert ha véges életekre osztja is a halál: „Az örök, az örök, az örök: az út. Római légiók vonultak rajta, nem is oly régen, az ingyen halál felé. A megfizethetetlen halál felé. Itt sétált, tűnődve, Fermi, hallgatódzva Bartók, mert valahonnan, az erdő mélyéből, két kilométerről talán, eltévedt cica panaszkodott. Itt ült, egy fatönkön Lenin, megtervezett álmaival.“

Poémájának totalitásigénye a legváltozatosabb stíluslehetőségek fölvonul-tásában is megnyilvánul. Az itt elemzett keretvers sem egysíkú e szempontból: kételkedő szemléletét legszuggesztívebben szürrealisztikus fogantatású és groteszk stílusú részleteiben tárgyasítja. Gyermekkori „nyelvemlékek“ (mondóképek, dalok) szövegfoszlányai minősülnek át váratlanul a kegyetlen irónia eszközüvé: „Fagyból épít házat a csigabiga, / fagyból házat, / fagyból házat, / csigabiga, gyere ki, / csigabiga, gyere ki / csonttörősdit játszani“; „Medvebunda, hölgy-gerezna pára-csikot ereget, / kisasszonyka kiskacsója haldokolja, / meleget... / csillog ezüst hashártya, / belek gőzölgnek — / kisasszonyka kiskacsója fürdik, / fürdik, / kiskacsó / fürdik / forró vérben —“. A szavak „tudatalattijából“, életimológiai kapcsolataból váratlan megfeleléseket fűz mondattá: „koppán a jég — koporsószög — koppán mintha koponyán“ — megteremtven rögtön a groteszk Don Quijote-epizód találó alaptónusát; így lesz a megjelenítés nyelvi bravúrja a szerenádpárodia méltó kerete („türos gebe patáján csillagpatkó, / sorvadt ínyén pitypang-zabla“). E különböző stíluszinteket groteszk díszletté ötvöző helyzetben szólal meg az illúziókat gyilkoló „szerená“, amelynek harsányan vulgárist és választékosan fennköltet, ósdit és modernet, édeskés rokokót s utcai modort keverő buffonisztikus nyelvét keserűen elégikus tónussal vonja be. Szójátékokkal s pazar rímekkel fűszerezett iróniáján is átüt az elvesztett hit nosztalgiája:

*be rég volt, ó, be rég volt,
hogy, nem süllýedve sárig,
e derék még derék volt*

*— a sárga hold ma sárlík —
s ha szólt a szív parancsa,
tűzes csitkóm, a sárig,*

*szállt szilajon, s halandzsa
még nem hagyá el ajkam,
szépszavú de la Mancha*

valék;

Tercináinak cifrázatai, a ritka rímek borával koccintó sorok a kétségbeesés kínját leplezik. Egy-egy rímpár meghitt hangulatát felrzza rögtön a következő rím-szók nyersesége: „— hozzád száll ily hű ének, / patak csörg, szél susog, nád / zizeg mélyén az éjnek, // akárha Te susognád: / szeressél, vén bolondom, / de nem haraghatom rád — // maradtam a porondon“, ám egyetlen rímpáron belül még meglepőbb a stílusváltás: „madonna, ilderóni / való emlékezet, te, / lelkem falára lógni // való, gyöngy képezet, te // te boldog, te pogány, / te mocskos tetű-ette“. Szépelgő zsargon és nótaszöveg, argó és középkori jövevényszó találkozik rímeiben, mert nem szavakat, de korokat rímeltet itt, hogy időtlenné bűvölje az illúziók ironizált lovagját:

*— a sárga hold ma sárlík,
nézik — be delikát! —
Erzsik, Birik s a Sárik*

s a szöke Erikák,
kik a gyanútlan rittert
kacagva verik át

— a másvilágra...

És itt feltör a mindenkori költő és próféta keserű rezignációja: „...hittel / csücsültem én az ágon / s nem is sejtettem, hidd el, // hogy magam alatt vágom; / mit ér, ha fölele / száll, míg le én, világom?” Ez a paródiába rejtett kérdés érteti meg az értékeknek azt a semlegesülését, amelyet Don Quijote apokrif „végrendeletének” listáján a legkülönbözőbb szavak egyenértékűséget tükröző elrendezésével szuggerál.

Amit e travesztiában oly áttételesen tárgyiasít, azt a szabad versbe ékelt gondolati költemények a személyes fájdalom közvetlenségével fejezik ki (*Örültek, Betegen, Harmínckét sor a boldogságról, Koratavasz, Utálhatod a tollat...*). Csupán a zaklatott jambusokba fogódzva, kételyeit a maguk meztelenségében, talán túlságosan is deklaratívan tárja fel itt: megfogalmazza a *Búcsú a trópusoktól* későbbi nagy verseinek fő motívumait.

Megidézett, tragikus végű elődeinek hitét a költő-lét értelmében — Villontól Petőfiig — keserűen ironikus érvekkel ostorozza (*Örültek*): „Mit akartok? örült bagázs! / fejetekre csak újra bajt? // menjetek vissza! föld alá! / trágyázni tovább a talajt! / Mit akartok? örült bagázs? / hisz ez a világ senamitek! / vagy ha anyátok: mostoha! / ki hintette el a hitet / belétek: hogy még akkor is! / úgy is érte, ha ellene!” Látomása a *Haláltánc-szvit* csírájának tekinthető, s a *Kényszerleszállás* motívumaiból épül az argumentum-sorozat: „csókolni, becézni — ajaj, / mikor rugdosni kellene! / hisz arany helyett ólmot ad, / mustárgázt, ciánhidrogént / ibolya helyett!...” Ám a szerep ellenére, amelyet magára ölt, a vers végén ellenpólusával azonosul — „Kavarogj, holdas forгатag! / Vonítok én is teveled / a csillagzó egek alatt” — mintegy József Attila szkeptikus hangját intonálván. („S mint a sakál, mely csillagoknak / fordul kihányni hangjait, / egünkre, hol kínok ragyognak / a költő hasztalan vonít...” — *Os patkányt terjeszt kört...*) Hasonló *Betegen* című költeményének zárómotívuma is: „s a semmiből a fájdalom / üzenget, kése torkomon, / s tán hörgők és tán kornyikálok / a keserű, a vad, // a kenyérhájnyi ég alatt.” Mint egy fűga, olyan ez a vers a megújuló kint idéző, áthajló sorokon egymásba kulcsolódó szövegeivel:

*A semmiből a fájdalom
üzenget, kése torkomon,
alvásból ébrenlétre és
ébrenlétről öntudatlanba
üldöz, nincs út, menekülés
előle, riogat magamra,
gyarlóságomra; oly esendő
s óvnivaló és cudarul
érzékeny testem tántorul,
lépne, mint a gyermek-jövendő,
amint mába-jönni tanul —
botladozom hát harapós
rögökön, cipelgetve hitvány
léteimet; kérdez? — dadogok
az időnek, félszeg tanítvány —:*

A próféta motívumkörének magját is fölleljük itt: „készültem, hogyne, készülődtem: / akinek ereje a mersze / csupán — erőm se szent előttem, / világmegváltásra dühödten / ígertem (másnak is, magamnak / is) hírt s nevet — és pénzt is, persze, / s mit még... szent ég, te tudhatod csak, / meg én, ki szándékaimat — / levetkőztem, pucéran állok”. Ám itt még a hangnemből csupán enyhén vegyül az ironia, közvetlenebb a fájdalom. A világmegváltás lehetőségével leszámoló vers egyenes folytatásának tűnik a *Harmínckét sor a boldogságról* szkeptikus gondolatmenete, amely a Mozartot megidéző látomáshoz is kapcsolódik (vö.: „honnan vették, hogy a világ jobb?”), s egyúttal az ott fölvetett kérdés magyarázatát is adja. Ebben a rétegben először ez a vers nyit perspektívát a jövőnek, olyan értelemben, ahogyan azt majd *Az ünnep* és *Sajtóértekezlet* című költeményeiben is kifejti: nem a megváltás, hanem a megmaradás távlatát szuggerálván. Csak hogy itt még a csalódottság árnyéka jobban rávetül az „átmenet” botladozásait

vállaló magatartásra; ezt fejezi ki ironizált közhelyeivel: „bizony, edződni, emberek, / edződünk kell még ehhez is! / (mivelhogy nincs rózsa tövis / nélkül.) — / S ki néktek most így ír / — mert épp akadt fölös papírja —: / hiszi, hogy majd ezt is kibírja / az ember — mert sokat kibír.“ *Koratavasz* című verse viszont már a fájdalomból kiküzdött, heroikus remény jegyében „a fáradtsággal véges ész / bűnéként [...] fohászokodik, / maradandóbb tavaszokig / szava hogy jutna végre el; / [...] s hogy végre értse meg / aszú szavát jobbik felének / — az újulást, az örök érvet — / e meggyötört, / e Janus-arcú Föld“. Aztán attól a kételytől vezetve, hogy e szónak lesz-e foganatja, (az *Örültek* hangneméhez hasonlóan) ismét bohóccá fokozza le, s a remény egyetemes kiváltságának köréből kivonja önmagát: „ne reménykedj, mert a halál se más; / nem befejezés, csak abbahagyás, / s csak harc marad, mely utolsót dörög: / izzó parázs koporsódnó a rög.“ (*Utálhatod a tollat...*)

Ez a kettősség: az ön maga számára a reménytelennek, de egyetemesen értelmesnek vélt ügy ellentmondásossága magyarázza a *Maszek ballada* fanyar humorát. Mintegy az expresszionisták patetikus énközpontúságát és saját ifjúkori világmegváltó lendületét is parodizálja szólal meg itt. A „Reám várnak, akik remélnek“ — kezdetű, első korszakbeli költemény görbe tükrének tűnik ez a vers: „nékem panaszkodnak holtak, / este kigyújtom a holdat, // színvaknak csiszolok prizmát, / olajozok aforizmát, // az ég alatt, a föld felett / hűtök nyarat, fűtök telet, // ha kifogy a szűdohányból, / tölem veszi a tűzhányó...“ A *Hétmérföldes csizma* pandanja sem hiányzik innen: „szabok-varrok rokokó stílusban / boldogságot, testhezállót, // göndöríték báránnyelűt, / s a hétmérföldes cipelőt // — ha elkopott — talpalom, / itt a ritka alkalom“. Harsány reklámok tónusára emlékeztető, pattingó rigmusával kegyetlenül parodizálja korábbi optimizmusát, lelkesedését, pátoszát. Ugyancsak ez az irónia tárgya rokokó stílusban intonált tavasz-versében, amelynek vége a groteszk Pegazus-motívumra van kihegyezve: „Kiróptetvén ablakon / szárnyas csitkóm, friss erőre / kap a primőr abrakon.“ A magánhangzóharmónia költői divatját is utánozó, bravúros stílusjáték ártatlan bája előzi meg ezt a kaján poént: „S kellemetes kikeletnek / rügy-fakaszító hangjai / kedveskedve csicseregnek, // megpendülnek mindenek. / Pendelyes kis sugarcskák / derületre intenek“ stb.

De a természet meg-megújuló állandósága *A láz enciklopédiájában* egyébként — mint említettük — a történelmi és biológiai időrétegeket egymásra játszó, a vers eszmeiségét közvetlenebbül hordozó szerkezeti vonulat ellenpontja. *Hegyek, fák, füvek* című egykori versében már úgy invokálta a természetet, mint a humánus örök erőforrást, a fájdalom elől bűjtató menedéket, háterszágát a lehányatló reménynek. Himnikusan hömpölygő soraiiban a természettel való teljes azonosulás érzése lüktetett, és ezt az önmagában is hiteles átéltséget tetézte meg a közvetlen vallomással:

*ha ujjaim begyén kiillan az akarás, szememből fénytelen porba hull a fény,
ti élesztitek újjá, ti gazdagszívűek, ha haldoklik is, a reményt,
töletek orozzom a szót, a muzsikát, az ész, a szivet,
töletek, mindig töletek, hegyek, erdők, fák, füvek.*

De mindennél inkább kifejezte a meghitt viszonyt az az alakzat, amelyben a hangzás azonosságában ölelkező szavak (jelentés-ellentétén túli) szerves kapcsolataira ébresztett rá: „simogató kéz, puha ágy, okos elme, akit bármikor szólíthatok, / ki sosem hagy el, ki érvel, meggyőz, s — tanácsalannak — tanácsot ad, / ölelő szerető, ki bánatot öl, nyugalmas öl, ki fiául fogad“. S ha akkor szüksége volt, *A láz enciklopédiája* költőjének még nagyobb mértékben szüksége van erre a menedékre.

Vivaldi zeneművének (*Évszakok*) költői analogonja, a *Négy szonett* nemcsak a természet végességet nem ismerő periodicitását állítja szembe az elmúlás tudatát hordozó emberi léttel, de bukolikus hangulatában a megszelídített, szép halál gondolatát is dédelgeti — a születés természetességével fogadott halál békességét. Ezt fejezi ki a kezdő és záró sorok egybecsengése:

*Megjöttél, kicsike? De meg ám.
Könnyes mosollyal, cirógatással.
Lassan kékre süll az ég,
a föld meg csak barnul, mint szokott.
(tavasz)*

jön, jön a hópihe-szirmú,
szememet lefogja.
Meggöttél, kicsike? De meg ám.
(tél)

Mesterkéletlen idilljeibe zenei asszociációkat kever (gordonka, szoprán, orgonálnak, bőgő brummog, jég-xilofon csetten), s ezek hatását fokozzák alliterációi; rusztikus üdeséggel hat ez a humanizált tájszemlélet: „mellbimbó-barna alkonyatban elbőgi magát egy bárány, egy csecsemő”; „A sárga dombra pufók csecsemővel karján, kaptat pufók madonna”. Mesterien használja ki itt is a szavak hangzaspárhuzamából eredő jelentéstöbblet lehetőségeit, s a képalkotás friss élményszerűségébe ez a szójátékkeremtő hajlam hoz intellektuális elemet: „Keresztet vet búzaföld, orgonálnak tengerek”; „A bőgő is borral brummog, / szelíd, ami heves volt, / szelíd, ami havas lesz, / szín születik, hal a fény. / A nap már esőben, / az eső esetlen”. *Alkony, Három idill, Ősziroszák* és *Dal* című versében is jórészt ezzel a természetszemlélettel találkozunk. De *A láz enciklopédiája* kételyteli gondolatmenetének végkifejletét beléjük is elrejtí, azt, hogy az önmaga számára lesújtó konklúziók ellenére a megújulás „örök érvét” képviseli („a tavasz tudván tudja, hogy [...] fény-fegyvertársa vagyok.”).

Amint jeleztük, a kötet műfaji-stilisztikai sokszínűsége nem öncélú formai parádé a mesterség csfnját-bínját ismerő költő részéről, hanem világszemléletét összegező vállalkozás, amelyben a stílusváltásoknak a versek között és a verseken belül is az összjelentéshez viszonyítva alárendelt szerepük van. Nem a szóhasználat, a képalkotás, az alakzatok, hanem a szerkesztés poétikai lehetőségeinek van elsődleges szerepük itt: a különböző műfaji és stílusjegyeket viselő költeményegységek kapcsolatát, rendjét megszabó elv az, ami ezeknek önmagukon túlmutató jelentéstöbbletet ad. A vers gondolati rétegét átható kétely rendezi egymás elmentetvé a táncszót és a siratót, a szerenádöt és az *Örülteket*, és így tovább, és a pólusok kölcsönös visszfényüktől nyernek gazdagító színárnyalatokat. A műfaji és stílusmontázs mellett a versbe szerkesztett idézetek (Yeats, Shakespeare) síkja rétegezi még a költeményt, s ebben az eljárásban is a *Búcsú a trópusoktól* formai újításainak csíráját kell látnunk.

Költői nyelvének igazi gazdagsága nem a szókinccsel, a képalkotás változatosságával, az alakzatok finom játékaival mérhető, hanem pontosan azokkal az árnyalatokkal, amelyeket e részletek az egész összefüggésében nyernek. Reménytelen lenne minden olyan vállalkozás, amely a szerkezet figyelembevételével próbálná meg a stílus eme komponenseit értékelni. Eleve lehetetlenné teszi ezt — a kiszínezett részletekben (képekben, sorokban) észrevehetetlen, csak a teljes szöveg szintjén érzékelhető — irónia. Egy-egy versen belül is merészség lenne a közlésegségek hangneméből az egészre következtetni, hiszen a sorok a föléjük rendelt elv (irónia, groteszk, paródia) jegyében semmitik egymás előjelét, ahogy azt a „szerenád”-ban is láttuk. A szavak mintegy tabula rasa-ként kénytelenek alávetni magukat annak a jelentésszuggesztióknak, amelynek révén a költő feltölti őket új meg új tartalommal. Jelei mögül így tűnik el az eredeti tárgy („és Neveninccsé játszunk minden Nevevant”), hogy helyet adjon a költői szellem tárgyainak, amelyek a jelet — épp az iróniától nyert szabadság, rugalmasság birtokában — mindenhatóvá teszik („Nevenincs azt hiszi, pipaccsal legyőzheti a pán-célkocsit, / s igaza van, mert a pipacs piros.”).

Ami tehát az egységek közvetlen egymásutániságában a heterogén stílus hatását kelti, az a teljes kompozíció egyidejűségében (függőleges rétegeztségében) koherens — mert az ironikus alapállásból levezethető — polifónia.

Részlet a Szilágyi Domokos költészetével foglalkozó nagyobb dolgozatból.

BARTALIS JÁNOS

MIKOR NEM TUDOK VERSET ÍRNI

Nagyon fáj, mikor nem tudok verset írni.
Ég a belsóm, keserű folyadék mar, bódult vagyok.
Az élet sötétté és elviselhetetlenné válik.
Kétségbeesem, meghalni szeretnék. Minek élni,
ha egy rongyos verset sem tudok megírni?
Ha nem találok egy hitvány szót, egy nyomorult
jelzőt? A sok ezer és tizezer szó közül pedig
csak egy kellene, egyetlenegy és én éppen azt
az egyet nem tudom fellelni. Nem tudom megfogni
a darabokba szakadó lelkem, a bizonytalan fájást.

Minden önmagamban kavarog, sötétben forog,
körben jár, halálosan, helyben, mint fekete örvény,
mélyen és mélyen. Zúg és ordít a tengerfenéken valami.
A börtöncellában dörömböl valaki — halálraitelt —
veri a cella falait: „Istenem! Segíts! Segíts!”
„Vonultsd el a szörnyű éjszakát!” Beteg köd lep
meg. Nem látok. Kiáltani szeretnék, nem tudok,
szájam nem engedelmeskedik. Nem hallok, érzék-
szerveim felmondták a szolgálatot. Csak a vad
morajlás bömböl kihívóan vagy még az sem.
A megváltó szó nem jön, a kinyilatkozás nem
jön, a felszabadulás késik. Mi lesz? Mi lesz?
Elnyel az örvény.

De egyszerre a sötét ég kiderül.

(A költő hagyatékából)

PANEK ZOLTÁN

SZALAG-SZAKADTÁIG

(Álomból ébredve)

Lelkünk, a láthatatlan filmszalag, homálylik, szakad, előhívó eső hull, beáznak
képsorok, fut az út meztelen, álomba a szalag, aligrágók, végigrágók pusz-tít-
gat-ják virágom virágát, fény bágyad a hangson, kéményseprőt mutat korom
szükségtelen felvételen, (ki sír délután is?), vonatok térítgetnek, lefejeznek abla-
kok, tiszta vizen híd feszül, színes minden, még a hűvöskék emlékek is, csupa
költés, felépülnek romok, filmszalag nézi magát előre-hátra, nagyvilágba, test-
közelségbe tárva: lélek — míg a szalag szalad, szalad, szalad, szalad. Szakad.

TELEHOLD A FENYŐK HEGYÉN

Alighogy elment a nap —
a Napraforgó Hold már
fénymásoló; akárcsak te,
eleven aranypont:
futsz egy végtelen
körmondattal előtt,
nyugodni-kevés egen-földön:
űrcsipe dércsipe.

Elfelejtett-magát
magányod nem oldja
megnyugvás törvényben.
Vonz-taszít: befejezett fejezet.
Múltékony késésben,
bensőd rég-hült helyén —
szívem még szívednél melegszik.

Szeretettel köszöntjük a szerzőt 50. születésnapján.

Hová peregett szét?

Nem könyvismertetés, csak tűnődés egy kötet ürügyén

Nemzedékek pedig nincsenek. A mondat utáni szerény pontot az olvasó tulajdonképpen — szemszöge, tapasztalata és tetszése szerint — helyettesítheti akár kérdő-, akár felkiáltójellel. Még inkább, ha a mondat mélyebbre bolygat: nemzedékek talán vannak — de van-e vajon *nemzedéki kérdés*? Avagy ez is egyszer s mindenkorra — megoldott?

Vannak hivatali tartású — és vannak vakmerőségükben tetszelgő válaszváltozatok. És aforisztikusra álcázott közhelyek. Például: *egy nemzedék még nem fiatal attól, hogy nem érzi öregnek magát*. Vagy: akinek kevés a múltja, annak sok a terve. Esetleg: ha kevés a veszítenivalód — mindent meg akarsz nyerni. És így tovább, míg csak fiatalokból és öregekből áll a világ. Van szavunk a vének diktatúrájára — és egy elmés, valamikor ifjú lázadó a fiatalok zsarnokságára ilyen szót is szerkesztett: *biokrácia*...

Az elfogadott alapválasz közismert. A vita bűvópataka azonban mégis, természetesen, titkos malmokat hajt.

Gálfalvi György tizenegy interjú tartalmazó, a Kriterionnál megjelent könyve (Gálfalvi György: *Marad a láz?* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977) kitűnő kor- és életkordokumentum, szellemes kiindulópont a további együtt- és különgondolkodáshoz, még ha sóvárgást támasztó alapkérdése és a hajdani csoportszellem hová-tűntségére rákérdező fájdalma alaptalan is.

Vannak várvívók és várvédők, vannak kajak-kenusok és pékek. Az életkori közléség legfennebb egyik lehetséges szála az összefüzettségnek, de nélküle avagy ellenére éppoly erős lehet a kapocs. A hasonló állapot — lélekben, a hatalmi rendben-helyzetben, a váron belülségben és váron kívülségben — erősebb kötőanyag az életkorinál; ez utóbbi azonban, körülményhasonlító erejével is, belejárt-szik a hasonló állapot megteremtésébe, s noha egy csoport nem attól tart össze, hogy tagjai *életkorban* közel állnak egymáshoz, de az életkorban közel állók helyzete a világban és így állapota, közérzete egybeesőbb lehet. (A „második Forrás-nemzedékben“ akad, aki születési bizonyítványa szerint aggabb az első Forrás-nemzedék nem egy tagjánál, és az első Forrás-nemzedékben, a Forrás első kiadványainak szerzői között akad nálam idősebb...) A boldog áttörésre szövetkezettek kötése, míg tart a harc, szinte biológiai erejű. És persze, jaj a könnyen győzőknek; ha a várkapu túl hirtelen nyílik meg a faltörő kossal kopogatóknak, az ostromlók hasra esnek. És ki tudja, ki előtt. „*Mondd meg, miként viselkedsz a győzelem után, és kiviláglik, mennyit érsz, és érdemes volt-e győznöd. Mondd meg, mihez kezdesz a győzelem hetedik napján, hogyan sáfárkods a várral, a hatalommal, mit cselekszenek katonáid, és megmondom, elbuktál-e a diadalban. És mondd meg végül, ki- és lenézel-e a várfalakról az új ostromlókra, és mit gondolsz és mit cselekszel?*“

A „második Forrás-nemzedék“, belülről nézve, nem győzött könnyen. Az irodalmi irigyek szemében, azaz kívülről és sárga tekintettel nézve, nagyon is könnyen; az örök mellőzötteket (és mikor nem érzi magát mellőzöttnek egy írő — a Nobel-díj és a halál előtt?) zavarhatta a csoport körüli diadalmas forróság; divatba jöttek — dadoghatták a dicséző jelzőkre évtizedeken át szomjúhozók; ezek is szétugrottak — vigyoroghatták aztán kajánul.

Gálfalvi György egész irodalmunk számára létfontosságú kérdések tisztázásához adott a leírt szövegen túlmutató szerkesztettségu dokumentumot.

„Szétugrott“-e a „második Forrás-nemzedék“? (Az egyszerűség kedvéért hadd vállaljuk itt most a jelenség csupán egyik, azaz negatívnak tűnő oldalát, és annak hangsúlyozását is.) Csoportonként igen. Szétpergett.

De hová pergett szét?

A romániai magyar irodalomba. Nem a semmibe, nem légüres térbe; fölszívódott, új, színes erőként, egész irodalmunkba.

Honnan hát az egyébként (hitvallásban, közösségi tudatban) tulajdonképpen változatlan alapállású csoport tagjainak nosztalgája a hajdani fészek, a csoportélet

íránt — pontosabban: honnan e nosztalgia szinte tragikus hangneme? Miért sóvárogják vissza a várfalak alatti ostromtábor hideg éjszakáit, a vacogást és melegedést a tábornúzek mellett?

Talán azért is, mert irodalmi életünk, amelybe szétperegtek a győztesek, oly ridegen-keveset nyújt egymásra-figyelésben, szigorúságban, számontartásban, szurkolásban, közös diadalvárásban, ünneplésben, etikus könyörtelenségben.

Szólhathott volna erről Gálfalvi György interjúlatzatú esszécollage-a bármilyen más rendezői elv alapján is. Szólhathott volna a kékszeműekről, az ötvenévesekről, az unitáriusokról, a váradiakról. Szólhathott volna azokról, akik 31 évvel ezelőtt ott álltak az *Utunk* első (kocka-)köveinek lerakásakor, tördelésekor. Jól tette azonban, hogy saját hajdani csapatát faggatta: nemcsak a belülről-ismerés élményére építhetett, hanem erősen arra, hogy szoros, de nem „adminisztratív” szálakkal összekapcsolt alkotói közösségben indult fiatalokról van szó, akik egyszerre voltak részesülők és alkotói annak az — irodalmi életünkben talán egyedül — élménynek, amelyet egy adott időszakban, épp általuk, a Gaál Gábor Irodalmi Kör jelentett; hiszen ma már világos, hogy a körnek semmi köze nem volt az önképzőkörösdihez, hanem fórum volt, és nemcsak irodalmi; edzőtábor volt és peripatetikus iskola, műhely és közéleti dobogó.

Persze, a csoport kialakulásában szerepet játszott az életkortól is megszábotott helyzet és szemszög. Valójában azonban ez a csoport (amelynek nem volt esztétikai platformja) csupán újrafogalmazta — a maga szemszögéből és a maga számára — egész irodalmunk etikai, közéleti, világnézeti, nemzetiségi célkitűzéseit és örök sóvárgásait — azzal a különbséggel, hogy a tapasztalatból még alig szivárogtatja be keserűségét, a pusztá megfogalmazás pedig majd hogy föl nem ért magával a valósággal; azután meg azzal a hatalmas különbséggel, hogy ez volt az elmúlt évtizedek romániai magyar irodalmában az egyetlen, rövid ideig kis-közösségeként fennálló csoport (szatmári színház!), amely nem szenvedett visszhangtalanságtól, közömbösségtől, tehetetlenségtől. Mert egyébként: közéletiség, az irodalom tettértéke — közös vallásunkhoz tartozik. A nagy öregek ugyanazt vallják, vallották, mint a nagy fiatalok.

Mert — mi fogta össze Gálfalvi riportalanyait?

„Közös platformról indultunk, ugyanaz volt az elképzelésem az irodalom szerepéről, mint nekik... Olyan problémákat [akart ez a nemzedék] arccal fölfelé fordítani, melyeken rejtve voltak a vonások, és tisztességesen szembenézni azokkal a kérdésekkel, amelyek közt élünk... Éreztük magunk előtt a tért, s tudtuk, hogy ki kell töltenünk, ez tartott össze minket.” (Czegő Zoltán)

„Csodaszép volt az első [a *Megyei Tükörmél* eltöltött] év, akkor éltem először közösségben. Barátokra találtam, elv-társakra, tulajdonképpen ott lertünk egymásra a nemzedékemmel, ott éreztem meg, hogy tágítani lehet a világon, s úgy tűnt, minden ellenállást le tudunk küzdeni.” (Csiki László)

„Azok a péntek esték [a Gaál Gábor-köri esték] győztek meg, hogy az irodalom nemcsak a megismerés egyik formája, hanem tett is, méghozzá közösségi tett... A közhangulattal magyarázható hangsúlyozott társadalmi érdeklődés fűzte össze a nemzedék tagjait, az a meggyőződés, hogy az irodalomnak másképpen kell közéletinek lennie, mint az előző években.” (Eltető József)

„Szükségünk volt a boly melegére... Az volt az alapállásunk, hogy tisztességesen és felelősséggel bánjunk a tolla.” (Farkas Árpád)

„A nemzedéki tudatot nem tényleges lelki közösség táplálta, hanem a világ, és benne az irodalom dolgaihoz való azonos viszonyulásunk.” (Kenéz Ferenc)

„...egy kötöttségektől és előítéletektől mentes irodalmi közéleti megteremtéséhez akartunk hozzájárulni... E nemzedéknek jelentkezőkor bizonyíthatóan sajátja volt egy »szokatlanul« szókimondó hangvétel.” (Király László)

Mire szövetkezett ez a nemzedék? „Arra, hogy ne váljon jelentéktelenné... Nem alkotói iskolát képeztünk, a magatartás kötött össze.” (Kocsis István)

„Célunk és eszményünk az volt, hogy az irodalomban kibeszéljük nemzetiségi sorsunk közérzetét, és erőnk, hozzáértésünk szerint mozdítsunk valamit a világon.” (Magyari Lajos)

Van-e tehát mégis kamaszállapota meg felnőtt halmazállapota az írásnak és a léleknek, s vajon értékkülönbség van-e a kettő között, avagy csak másság? A kamasztláz: a világról alkotott első szintéziserzetünk; *akkor hisszük először, hogy főlháborodásunk erejével eligazodunk a világban*. A világ két féltekeje (az agy ikerszerkezetére emlékeztető két félteke!) a kamaszállapot szemszögéből: egyszerű szerkezet; az egyik fele a megértett és befogadott világ, a másik a meg nem értett (a meg nem érthető, az érthetetlen és egyúttal értetlen) világ, amely ellen felháborodunk. Lázongunk. És lázongás, lázadás nincs láz nélkül. Gálfalvi György

azt kutatja végül, könyvének címe szerint is, hogy *Marad a láz?* Felnőtt írók közös kamaszkor-sóvárgásán messze túlcikázik a hanyatló lázgörbe; gondolom, Gálfalvi Györgyöt az is foglalkoztatta, hogy *hová:* a lázból mégis föl, a józanságba, „teremtő józanságba“, avagy a magát bonyolultabban megmutató világ láttán a célvesztésbe, avagy (mert az irodalmi cselekvés nyomai oly sokára és nehezen észlelhetők, ha egyáltalán észlelhetők) a „kimutathatatlanság“ tétlenségébe konyul-e a lázgörbe?

Önmeghatározásunk először: viszonyító helymeghatározás, összevetés; sorsdöntő is lehet; hogy kihez, mihez, milyen mintához és milyen eredménnyel... Megnyugtató-e az összehasonlítás — s ha igen, miért? Azért-e, mert józan önismeretre épül, s tárgyilagosan rábólintunk helyzetünkre? Avagy azért, mert meghamisítjuk a mércét, meghamisítjuk önmagunkat? Minden szellemi mozdulásunk-törekvésünk mögött ott működhet ez a viszonyító mérlegelés: ha fönnbzd látjuk illő s méltó helyünket, s ha eszközmintákra is lelünk... S a mozgásirány első meghatározásának szakában, a kamaszkorban, jóformán az egész világot a kisközösség (például az iskolai osztályközösség) képviseli: ahhoz képest vagyunk alacsonyak és magasak, buták és okosak, félszegek és talpraesettek — nem pedig a világátlaghoz képest. Ebben a mikrovilágban, kísérleti parcellában növünk fel, ettől tanulunk módszereket és örömeket, mértéket és sikert. (Es ezért lehet rendkívüli szerepe az iskoláról iskolára vándorlásnak is: a vándorló megbizonyosodik arról, mi az, amit sorsából magában hordoz, s mi az, ami csak a közegé...) A tudatos kamasz nem elégszik meg a véletlen adta osztályközösséggel: teremt magának másikat. Grundot a Pál utcában, bandát, baráti társaságot, kört; kitör az adottból, átpártol a maga választotta, esetleg maga teremtette csoportba. Miként a divatban, egyszerre érvényesül ebben a hasonulás és a kiválás törekvése; a farmeregnyeruha vágya és az „ilyen senkinek sincs“ tárgyak kívánása; a centripetális és a centrifugális erő. A legértékesebb kamasz a nem adott, hanem választott közösséggel magasabb mércét állít magának. És egyszerre jelentkezik a kollektív győzelem öröme és a személyiség önsokszorosító terjeszkedése; az egyéniség méltó seregbe vágyik, rajong csapata egyívású bajnokaiért, s csak közöttük tartja érdemesnek, hogy kiváljon. A szerelmes önzetlenségű beolvadás a közös énbz (a klubcsapatot mámorban éltető lelátók önfeledtsége, de még inkább a győző csapat tagjainak ujjongó férfi-barátsága) — mélységes emberi szükséglet; akinek sorsából ez kimarad, önmagából veszít el pótolhatatlan feszültséget. S a választott csapat tagjai fölnéznek egymásra: mert csak annak a szemében akarunk valakik lenni, akiknek a tekintete fontos nekünk.

Bioritmuskiszámolással játszjuk manapság a fél világ. Tudósok állítják, hogy születésünktől az érzelmi, a fizikai, a szellemi erő három, időben meghatározott tartalmú szakaszban, szinuszgörbe-vonalban hullámszik bennünk — és e három szál váltakozó, fel-alá ingázó kereszteződése szabná meg képességeink (szakaszos) érvényesülését, hangulatainkat és egészségi állapotunkat; állítólag veszélyes aláörvénylés, ha mindhárom vonal hanyatlásban találkozik — s a képességek teljét adjuk, midőn valamennyi egyszerre csap fel. Nem tudom, így van-e. De társadalom és egyén mozgásirányának, sorsfonalának, „bioritmusának“ találkozása vagy szembefordulása biztosan döntő szerepű. Az én nemzedékem biológiai és politikai kamaszkora egybeesett a társadaloméval; innen indulásunk szenvedélyes önfeledtsége és ereje; s majd egyszer érdemes lesz továbbelemezni a váltakozást.

Gálfalvi György könyve az egymást-választottak hajdani csapata irodalomtörténetéhez ad kiváló képet. Az ötvenes évek közepétől induló gondolkodásfolyamat (addig változtathatatlan és mindenható alapelemek robbanásszerű újravizsgálásából fakadó), társadalmi-szellemi erő kereste a maga szóvivőit; az új, fölívívő áramlatok nem szállhattak üresen; mintha csak a csigavonalban ismét egy társadalmi-politikai-szellemi kamaszkor állapotába fordultunk volna, és törvényeszerű volt, hogy a nagyközösség „bioritmusának“ ez a föliramlása megtalálja, összeszedje a maga kamasz seregét. A közegellenállás legyőzhetőnek tűnt, bár létezett; mintha csak azért létezett volna, hogy a föl- és előreszáguldásban érezhető legyen a sebeség szele.

Az előző évjáratok — előző száguldások, gyorsajtások (közlekedési vétségeinek és baleseteinek) emlékeivel s azzal a büntudattal, amelyet csak az érez, aki tudja: a száguldásban is bekövetkezhet a tehetatlenség (a tehetatlenségi nyomatok) — örömmel vagy irigyen figyelték fel az újakra. S akiben saját indulásának nosztalgijája önzetlenebb volt, az megkísérelt az újak mellé állni: edzőnek, közönségnek, krónikásnak legalább. Vagy legalább ajtónyitogatónak. (Hátha nekik, a fiataloknak jobban sikerül...)

A „második Forrás-nemzedék“ tagjai, a Gálfalvi-kötet interjúalanyai ma körülbelül 33—35 évesek.

Amikor indultak, 1963—1965-ben, az én „középnemzedékem“ volt pontosan ennyi idős.

Maradt-e a láz?

Az okos szerkesztő Gálfalvi György tudja, hogy valójában nem ez a kérdés. Már csak azért sem, mert az (itt is képletesen használt) „bioritmusok“ csillagállása sohasem azonos. A láz egyébként persze — a kötet szelleme szerint is — nemcsak belső állapot, hanem (főként) összefüggésrendszer, önmeghatározás, viszonyulás. Túl a hangulati töltésen, feladatvállalás. *Nem a száguldás maga, hanem a közlekedés iránya, célja és rakományja.* A szolgálat erkölcsé.

A szabadcsapat tagjai profikká lettek. Múltjuk van már — és veszítenivalójuk; jövőjük van már, tehát még inkább van veszítenivalójuk; életművük van, tehát minden szavuknak előzmény-szava is van; nemcsak egy kis, maguk választotta csapat a mérce és a közösség, hanem a teljes olvasótábor. (És arra is gondolniuk kell, hogy a mai GG-körösök ne vethessék a szemükre tizenöt év múltán a mai harmincvalahány éveseknek, hogy csak a sör-cehhet fizették.)

Maradt-e a láz?

Gálfalvi György élesen tudja, a csapatszellem nosztalgiáját nem azért kell idézni, mert a hajdani műhely közösségibb termelési módja, hangulata, bőremelege visszaállítható, s nem is csupán azért, mert a reá-emlékeztetés a legelkerülhetlenebb kiindulópont és összevetési alap; de azért igen, mert az elveszett paradicsom e színes reprodukcióin is kimutatható: mi maradt meg belőle. A sejték koptak, a máj nehezebben birkózik meg a szesszel, az ész jobban ismeri korlátait, a lélek rémültebben markolódik össze a veszélytől, a tapasztalat lebeszél némely gesztusról — jobb esetben a tettek lényege kedvéért; vesztít csáberejéből a látványos látszat, van már tekintélye a fontolva haladásnak is, a nekiveselkedés és az ugrás rögtönzés-teljesítményeinek helyébe az edzés-gyúrta készség műve lép, az igazmondás mámorából elillan minden nárcizmus, a költészetből pedig a pusztá szereplés; gáncs és dicséret súlya egyaránt viszonylagos immár, mert főként belülről kell tudni az igazat; már-már az is másodrendű, hogy mekkora maga a költő és mekkora fénylő árnyéka: a siker — s elsőrendűbb a közösségnek hajtott haszon, az építő cselekedet; olykor a költő a tett kedvéért lemond a versről is; az irodalmi diadalról a „szürke“ és jogosan elfelejthető menedzseri, a szervezői szolgálat javára. Ezen a távlaton a mellőzöttség-bántalmak leszorulnak a lap aljára. A költő olykor jobban örvend a szilágyozványi kórus feltámadásának, mint saját halhatatlanságának.

Végül is Gálfalvi György könyve kimondatlan tanulságaiban is arra a kérdésre felel — több, mint megnyugtató igennel —, hogy milyen lesz harmincnyeven év múlva nagy öregjeink csoportja...

A kép kiegészítendő.

Remek szociográfiai felmérés készülhetne a Gaál Gábor-kör (e nemzedék fémjelezte korszak) *nem íróvá* lett tagjainak felkutatásával és megszólaltatásával. Most és itt csak annyit, hogy a heti hatvan-száznegyven mindenféle szakmájú, szakú fiatal döntő többsége ott van ma a népművelés igaz kezdeményezői és vezetői között.

Persze, ehhez sajátos munkarendet, arcélt, hangulatot kellett kialakítania a körnek. Amely elég hosszú ideig, hogy pontosan mikortól, nem tudom, de hogy 63-ig, az biztos — gyenge önképzőkör sem volt. Havonta kétszer öreg dilettánsok és néhány diák gyűlt össze, szellemileg gyér, kényszeredett és unalmas találkozóra. Az *Utunk* két megbízottja vette akkor kézbe — és a kör hirtelen kitágult, kiöblösödött, megtelt programmal és távlattal, hatalmas szívóerővel vonzotta magához az értékeket. Körön kívül, vasárnapi és egésznapos látogatásra mentek közösen a Szervátiusz-műterembe, s Bartók és Bach zenéje, szobrok, emlékek, versek épültek életükbe örökre, a kert fáirol reggeli, ebéd és vacsora helyett leszedett szilva kék ízével együtt. De fontos volt, hogy a látogatás és előrelátható, törvényszerűen bekövetkező gyümölcseivel, a Szervátiusz-vasárnap ihlette versekből azután, külön köri ülésen, visszakínálhassák vendéglátóikat. Maximalista programja volt a GG-körnek.

A kötetben megütötte a szemem egy nyilatkozat. A rendkívül tehetséges fiatal költő és prózaíró szerint akkoriban senkitől sem kaptak legalább baráti útbaigazítást, senki nem tudott a fiatalok nyelvén szólni, nem figyelmeztetett senki a lehetséges veszélyekre, nincs, akinek, legalább most, utólag, restelkedve, igazat adhatna.

Lám, ahány szem, annyféléképp igazítja ki a képet. Mert hiszen tanulságos és mai körvezetöket kötelezően meggondolkodtató, hogy a kör üléseire bírálökként, vitatársakként, elemzőkként, vitaindítókként, előadókként meghívott Csehi Gyula, Horváth István, Földes László, Nagy István vagy Gáll Ernő, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Szócs István, Jánosi János, Bajor Andor, Kányádi Sándor, Tóth Sándor, Bretter György, Rác Győző, Baróti Pál, Szilágyi Júlia, Láng Gusztáv, Bálint Tibor, Veress Zoltán, Fodor Sándor, Palocsay Zsigmond, Deák Tamás, Márki Zoltán, Kántor Lajos — akik közül sokan napokkal előre elolvasták a benyújtott kéziratokat, fölkészültek mondandóikra, mindezek tehát, ime, nem voltak képesek a kör tagjainak nyelvén szólni, baráti útbaigazítást sem adhattak, veszélyekre sem figyelmeztettek, és így a kör tagjai kizárólag egymásra szorultak. Okulni kell a tapasztalatból, hogy ezentúl jobban, maradandóbb emlékként élő hatással segíthesük a fiatalokat, mi, öregek: beleértve most már a „második Forrás-nemzedék” tagjait is, akik, ismétlem, ma annyi idősök, amennyi én akkor voltam... Ószintén és mélyen magunkba kell hát szállnunk, mert ez azt jelenti, hogy a jószándék, az elemző odafigyelés és talán a fölsoroltak közül nem egynek a mégiscsak kétségbevonhatatlan hozzáértése mit sem ért. Hiszen olyan fiatal költő is akadt, akinek teljes, a kiadónak Forrás-kötetre benyújtandó és a kör számára sokszorozott kéziratát vitatták meg a körön (vitaindító: Szócs István); súlyos hiba történnéhetett, ha ez az akkor fiatal költő, Király László, mit sem kapott a *leendő* kötetéről lezajlott több órás vitán, semmiféle baráti útbaigazítást; hogy az „idősebbek” közül nem szólt senki úgy, hogy utólag igazat lehessen adni neki... És a Király László kötetének megvitatása nem volt egyedi eset. Kiss János regénye (a Forrás-béli kiadás *előtt!*) az *Igaz Szóban* jelent meg; a faluban, amelyből a regény ihletődött, éles összecsapásokat okozott. A kör az egész romániai magyar sajtót, számos jeles írónkat és a falu képviselőit is meghívta a több órás, magnószalagra vett vitára... Közösen nézték meg, a jó vita érdekében, *Az ember tragédiáját*, műfordító versenyt szerveztek, az *Előreben*, az *Igazságban* és az *Utunkban* megjelentek a kör oldalai, lezajlott a kollektív látogatás a bukaresti Nicolae Labiş-kör ülésén, volt közös gyűlés az Isac-körrel, találkozó az *Utunkkal*, az *Igaz Szóval*, az *Iffjúmunkással*, a kör képviselői hivatalosan részt vettek a diák-irodalmi körök Predealon szervezett országos tanácskozásán, meghívottakként részt vettek a GG-kör ülésén a marosvásárhelyi, enyedi, szatmári, szalontai, tordai és más irodalmi körök tagjai, kollektív, riport-célú üzemlátogatások színezték a kör életét — és így tovább.

Persze, kinek milyen — és mire érzékeny a memóriája.

1963-ban már 33 éves voltam, de máig sem felejtettem el, amit például ott Csehi Gyulától vagy Földes Lászlótól tanultam. A kör meghívására Csehi Gyula egyébként itt, százhusz fiatal előtt, hozta először nyilvánosságra első változatában *Hogyan nem szabad Marxot olvasni?* című, tizenhárom év múltán most a Kriterionnál megjelent tanulmányát; máig sem kaptam ennél súlyosabb baráti útbaigazítást, figyelmeztetést a reánk leselkedő veszélyekre — és ami a marxi esztétika dogmatikus meghamisításának leleplezését illeti, nem mondhatom, hogy nem tudok Csehi Gyulának (nemcsak most és nemcsak némi röstelkedéssel) igazat adni. Dehát persze, ez önkényes beállítása a tényeknek, mert a valóság, úgy látszik, az, hogy „senki sem akadt, aki a fiatalok nyelvén tudott volna beszélni”.

A romániai magyar irodalomban szétpergett csoport egyik-másik tagjának talán rossz tehát a közérzete. Elég általános indulatok (jó indulatok), szép tettekrekesz-ség, nekirugaszkodás kötötte össze őket; azaz: nem volt kidolgozott filozófiai, esztétikai vagy más programjuk, amely tartóssá tehetné volna összetartozásukat.

Amivel jöttek, azzal azonban tovább is mehettek: az induló írók sorából — az irodalomba. Illene azonban megvizsgálni, hogyan tartjuk (mindannyian!) számon egymást; az állandó újrafelfedezés, az írói sorsok nyomon követése, a fölfigyelés az elhallgatásra is, a szerkesztői ostromban, rendelésben jelentkező elvárás felelősége mindannyiunké.

Nekem is vannak nosztalgiáim.

A király jobb szeme

Fiktív levélcsozó

A cím a nevet helyettesíti annak a 475 éve halott humanista egyéniségnek, akit királyi okiratok és levelek egyaránt csak Péternek neveznek, s aki szülővárosától kölcsönözte a Váradi vezetéknévet. Állítólag benne valósult meg nálunk „az igazi, tökéletes humanista emberideál”. De micsoda külső és belső vívódások árán, hisz sorsának gyors feltündöklése és váratlan sötétbe fordulása a hatalmi kegytől és akarattól függött. „Mátyás uralkodásának történelmi fordulói — olvasom V. Kovács Sándornál — egyfelől kedvező változásokat hoztak a reneszánsz kultúra és a humanizmus meggyökeresítése érdekében, másfelől azonban torzóban maradásra kárhoztatták azoknak az író-politikusoknak az életművét, akiktől várható lett volna ugyan a modern humanista műveltség felvirágoztatása, de valamilyen kérdésen szembefordultak a királlyal.” Ez leginkább Váradi Péterre vonatkozik, akinek a keserves raboskodása után Bács vári magányában írott levelei, a betegségtől siettetett haláláig hátralevő évtized felvillanásaiban, egy, a hazáját az anarchiától és a török pusztítástól féltő, a műveltségben és a természet közelségében lelki békére találó bölcs humanista gondolkodóról vallanak. Ám fennmaradt levélhagyatéka alig tükrözi az életében rejlt szellemi és erkölcsi örökséget. Ráadásul maguk a levelek is osztoztak „abban a mostoha sorsban, amelyben Vitéz János és Janus Pannonius művei részesültek” egy ideig szerzőjük halála után. (Hát még az utókor viszonyulása Váradi Péter emlékéhez! Mennyivel mostohább, mint az említett két humanista előd és társ esetében!) Ha fellapozhatnók „feltételezett” teljes leveleskönyvét s mindazt, ami fényt deríthetne fanyar humorának és humanista tudományosságának keserű és kényszerű előzményeire...

E gondolat ígézetében íródott az itt következő fiktív levélcsozó. A hősök ezreit elhantoló korból egy olyan jellem megidézésére, aki már ama szokatlan és bátor magatartása miatt is feljegyzésre méltónak találtathatott volna a korabeli krónikás által, hogy — miután Mátyás törvénytelenül, ki nem mondott vád és be nem bizonyított vétség ellenére hat évig erőszakosan várfogságban tartotta — a Mátyás halálát követő trónviszály és testvérharc „tálcán hozott” győztesének, II. Ulászlónak a fejére nem volt hajlandó feltenni a koronát, holott mint legfőbb egyházi ember ő volt erre hivatva. Ám bátorságát, tartását mint Mátyás első embere, személynöke és főkancellárja jóval korábban bebizonyította azzal, hogy a kegyencek nyilvánvaló simülékenységével és alázatos engedelmségével ellentétben, kritikai elméjű, szigorú erkölcsű, tisztánlátó tanácsos és diplomata volt, szókimondásával az egyetlen az akaratos és gögös király udvarában.

Az öt évszázaddal ezelőtti történelmet és benne Váradi Péter sorsát kutattam. A humanista levélmodellt tiszteletben tartva, a hangulatteremtés érdekében tudatosan éltem a humanista írókra jellemző eljárással: az idézetekkel való érveléssel, s hiteles szövegrészeket is beépítettem mondanivalómba.

(Váradi Péter kalocsai érsek levele Mátyás király megbízásából IV. Sixtus pápához)

Szentséges atyám és uram! A király öfelsége más teendőivel lévén elfoglalva, engem, főkancelláriusát bizott meg, hogy nevében írásbeli indoklással szolgáljak a török veszedelem *elhárítására* tett erőfeszítéseiről. Nem tévedésből használok ezen enyhébb vagy egyenesen kétes hangzású kifejezést a *megfélékezés* erőt és biztonságot sugárzó szava helyett, melyet azonban felséges urunk egyelőre törölni kénytelen szótárából. Magára utalva, keresztényi segítség híján, fontolóra vette atyjának, a hős emlékezetű Hunyadi Jánosnak a Rigómezőn elszenvedett vereség utáni keserű kifakadását, mely nem valószínű, hogy megőrződött a megboldogult Miklós pápa ereklyéi között: *Ennyit még egyetlen ellenségtől sem szenvedtünk...*

Továbbá, hogy: *a szabadság emlékéen kívül (maholnap) egyebünk se marad, mint fegyverünk és bátorságunk...*

Mert mi tudjuk csak igazán, milyen mezítelenek vagyunk, ha népünk hadban vagon. Olyan hadinép közt éltem — eliheti szentséged —, ki Isten országába sem ment volna már tovább előre, szétnyílt sebére való gyolcsruha nélkül, horpadt gyomorral. Bizonyára nem titok szentséged előtt, hogy őfelsége Mátyás király kincstárában mennyire nincs pénz a hitetlenek megfélemezésére szervezendő újabb hadjáratra. Immár egyedül abban reménykedünk, hogy szentségedben a legkeresztényibb pápák lelke lakozik. Hírhözóink bizalomra gerjesztett *legutóbb* (bizony, azóta már a leggyámoltalanabb báránym is fűre kapott!), miszerint az Apostoli Szék 200 ezer forintot szavazott meg számunkra a török elleni védekezés céljára. Csakhogy ezen összeget Itália fejedelmeinek kell összeadniok a rájuk kivetett adók arányában, melyhez szentséged 50 ezer forinttal járul hozzá. Az apostoli bréverből azt is kikövetkeztettük, hogy szentséged feltételhez kötötte az összeget: a maga részéről csak akkor járul hozzá, ha a többi hatalmak is megfizetik a rájuk eső teljes részt. De minthogy a jó pásztor is siet egybetereelni nyáját, míhelyt ordast lát, éppen úgy szentségedtől is elvárnök, hogy jó példával s noszogattással igyekezzék akolba gyűjteni hol megszeppenten, hol látszólag ártatlan csintalansággal félrevonuló fejedelmi báránykáit, semmint vonakodást sejtető feltételkötéssel jobban szétszóratni őket.

Kázmér lengyel király őfelségének követe, Philippe Buonacersi már hosszabb ideje Budán tartózkodik, megbízása lévén érvényt szerezni ama gondolatnak, hogy a keresztény hatalmak egymással kössenek békét, és ne a törökkel. Callimachus Experiens néven másolással terjesztett versei is ezen törekvést szolgálják a magyar uralkodó udvarában. Szentséged nunciának túlzó megállapításával élve, magam vagyok *a király jobb szeme*, s mint ilyen arra kérem szentségedet, szenvedje el állhatatos és szigorú tekintetemet, mely Apostoli Székén háborítani merészeli — de én ez ügyben már régóta eltökéltem magamat arra, hogy nem csupán a szerénység arculatát öltöm fel, hanem a halálmegvető bátorságét is. Reménykedéssel telve buzdítom, intem, sürgetem szentségedet, hogy amíg van hitünk és hitelünk, segítsen és oltalmazzon veszedelmünk eltávolztatásában. Hogy végre elmondhassuk mi is: lankadatlan buzgalmunkat megáldá az Úr, miképpen ama szent otyát, melyet Fiával egyesülni-sóvárgón, ajakunkra veszünk.

A Magasságbeli őrizze meg szentségedet.

Kelt Budán, áldozócsütörtök nyolcadába eső kedden az 1483. évben

(Mátyás király levele apósához, Aragóniai Ferdinánd nápolyi királyhoz)

Minekutána követeink többszöri közbenjárását Péter főtisztelendő kalocsai érsek úr bíborossá való kinevezése ügyében Őszentsége IV. Sixtus „alkalmatlankodásnak“ minősítette, rokoní viszonyunknál fogva a bölcs közvetítő szerepére kérjük föl meg egyszer felségedet, hogy páratlan tekintélyvel és higgadtóságával szelje le az Apostoli Szék velünk szemben tanúsított makacs akadékoskodását. Felségednek eme közbenjárása nemcsak azon megfontolásból volna kívánatos számunkra, hogy lenne végre egy saját bíborosunk, akinek Róma előtt való buzgalkodása kimondhatatlan sok fáradságtól és bosszúságtól kímélne meg bennünket — (s ugyan kinek az erényeit, érdemeit és szolgálatait méltányolhatnök ez alkalommal, ha nem hívünknek és főkancelláriusunknak, Péter kalocsai érseknek, ki makulatlan becsületével, kiváló képzettségével és lelki bölcsességével mindenkor udvarunk hírnevének öregbítésén fáradozott és fáradozik) —, de felséged végtelen tapintatával egyben ama türelmetlen érzésünknek és gondolatunknak is megfelelőbb szavakat találhat, amely úgyszólván egyedüli válaszuk lehet Őszentségének főkancelláriusunk levelét illető szemrehányására.

A katolikus hit hatalmát megingató piszkos pogányok és erjedt szívű eretnekek megfélemezése céljából Őszentsége elé terjesztendő javaslatunk csehországi, majd ausztriai nézeteltéréseink miatt késett meg. Hogy miért öleltük keblünkre legutóbb is a Frigyes császár fennhatósága alá tartozott földeket? Elfogott a szánakozás a fogságba hurcolt keresztény lelkek iránt, akiket a császár tehetetlensége miatt a török hatalmas tömegű zsákmánnyal egyetemben foglyul ejthet. (Mellesleg szólva: mennyivel lennének nagyobb biztonságban, hogyha az elfoglalt területeket Őszentsége kérésére tulajdon kezébe bocsájtanók?) Vegyünk talán példát a néhai Podjebrád Györgyről, kit nem a pápai bulla szava, hanem Mátyás kardja fosztott meg a cseh koronától, s kinek Párizstól Budáig küldözgetett levelei csak úgy csöpgötek a keresztény áhitattól és a keresztény összefogas magasztos jelsza-

vától, miközben mára sem gondolt, mint megszabadulni a pápa meg a német-római császár láncaitól, s fanatikusan hitte, hogy elomló testét egyszer még felvonszolja a (nemlétező) bizánci császári trónra?!

Nem tagadjuk, hogy némely dologban apostoli sugallat nélkül is jól tudjuk, mi a teendők. Különb en a pápa nem azért Isten helytartója, hogy Ohelyette cselekedjék, hanem hogy mint Isten szolgáinak szolgálja elfogadja a Fentvaló akaratából történt földi eseményeket. Nem tudjuk, felséged hogy s mint van vele, de nekünk elégünk van a kegyes hiszékenységből, a mennyei bosszúállás égi ostarából, ameddig az egymást váltogató pápák összetett kezekkel képesek nézni, hogy a siratnivaló keresztény föld temetővé válik.

Ha nem terheljük meg túlságosan felséged rokoni szívét és elméjét, még azt is elkottyantathatja a pápa előtt, hogy az elmúlt éjjeli mulatozáson ismét szerencsejátékra kellett fanyalodnunk. A kockán nyert 10 ezer arannyal meglehet, törlesztünk valamikétsé seregünk elmaradt zsoldjából, addig is, míg az ígért apostoli segély méltó pompával megérkezik.

Kelt budai várunkban, 1483. június 9-én.

(Váradi Péter levele Báthori Miklós váci püspökhöz)

Krisztusban tisztelendő atyám, testvérem, barátom! Nagy örömmel vettem kezembe atyaságod levelét. Bár igaz, az ifjúdad küldönc oly lóhalálban érkeze, hogy már azt hívém, a császár nehéz páncélosai szorongatnak amonnan, miképpen innenfelől a török. Az első sorok után aztán megnyugodtam, s éppen befeleledkezék a tiszta és csiszolt stílusba, mely nem mindennapi édességgel és fényvel kezdé eltölteni akár ezen évszak levegőjének méz- és gyantailata, amidőn — mikéntha balsejtlememnek csak lenne valami alapja — mégis elszomorító, sőt egyenest szorongató kijelentés ütközött szemembe: MERT ÁRTATLANUL SZENVEDÜNK AZ ERŐSZAKTÓL!... Máskor meghajlok atyaságod körültekintő, bár olykor hévtől hajtott véleménynyilvánítása előtt, ezúttal azonban erős vágyat érez szemügyre s számba venni a fentihez hasonló kitételek királyságunk arculatát sebesítő töviseit. Annál is inkább, mivel gyermekkorunkban még oly idők valának — ha nem is találtattunk ama zsenge éveinkben udvari szolgálatban, ám nevelőink emlékeztettek volt reá (lásd Pliniusnál) —, hogy gyanús volt akkoriban az érdem, és megbecsült a naplopás, mindenki parancsolt, senki sem engedelmeskedett. Mindenütt lazaság, zürzavar, sőt teljes felfordulás; ösztön, düh és gyűlölet tombolt mindenfelé, és vak véletlen forgatott fel mindent. Amiképpen ma ellenség rabol és dúlja fel otthonukat, azonképpen testvéri és atyai kéz fordult akkor tulajdon vérei ellen. Amely pillanatig Mátyás (legkülönb királyunk) trónra nem lépett, egy Seneca szorongásával mi is elmondhattuk volna: *Egyéb se biztos, csak hogy gyilkos a testvérünk!*... De Ő fenséges ifjú vérében hozta az igazságot: a békétlen, belvillongásokat kedvelő nyakakat erős kézzel kell meghajlítani, különben saját vesztébe rohan a nemzetes, dőlyfős magyarság! Nemcsak vasakaratóval és félelmetes sereggel, de ezen szükségességgel, az életbentartás egyedüli lehetőségével sem számoltak azok, akik ellene lázítottak vagy összeesküvének. Igazi arca abból is kiviláglik, hogy sokra becsülte és becsüli a kiművelt szellemet. A megboldogult Vitéz János érsek felségárulása dacára ennek köszönhetően kapott kegyelmet. Az emberi emlékezet törékeny határain túl gondoló király Ő, tanúsítják féltett kötetei: a Corvinák. Nem értem, miért emlékeznek öfelsége annyit esztendő elmúltával azóta-jelentőségét-vesztett dolgokra? S amiatt mellőzné atyaságodat, mert a fiatalon halálba futott János püspöknek, a múhatatlan híró Pannoniusnak barátja voltál, utóbb te magad is tehetséggel szegődven a legkényesebb Múzsza szolgálatába?! (Azokból a hexameterekből küldhetnél nekem is!) De hát mire is alapozod tulajdonképpen gyógyíthatatlan gyanúdat? Láttalak magam is, nemegyszer, kiveresedett arccal a király előszobájában Cicerót falni a zászlósurak gúnyolódásai közepette. Ne búsulj, engem is kinevettek, amiért a római császár követének fogadása előtt a főfájdítóan nehéz bor helyett aludttejet szür-csölgettem fakupámból. No de akár a királyi tanács nagybendőjű főurainak ostoba tréfáitól vagy mocskolódásaitól is messze esik a kegyvesztés! Felsőge urunk, ha a legcsekélyebb bosszúvágy is lakoznék lelkében, nem bízott volna meg engem azon Janus Pannonius epigrammáinak az összegyűjtésével, aki az öfelsége ellen szervezkedett lázadókat fejeként a szánalmas kudarc után sem volt hajlandó alá-zatos főt hajtani, a hirtelen halálban találván meg véletlen „szerencsését“! Mind-azonáltal nem árt óvakodni a felfelé hunyorgók és alákacsingatók fajtájától; egy-

előre efféle udvari díszpéldány figyelmeztetését bírod, miszerint felséges urunk nem tűr meg sokáig kegyes jóindulatában. Bízom abban, hogy nincs oly feneketlen és köpenyegforgató gonosz aljasság, mely végezetül el ne bukna a megszentelt törvénnyel, az isteni rendelkezéssel s az örök igazsággal szemben! Még csak nem is rejtőzhet sokáig — noha ideig-óráig nem ismerszik meg —, mert nagyon igaz a Bölcs mondása: „Az a gonosz természete, hogy mindig rettegnie kell!“

Ezzel az ég oltalmába ajánlom atyaságodat. Ha füstből fellobbantott lángra volnál kíváncsi, örömet elküldöm olvasásra Janus pannon és itáliai verseit, melyeket magamnak is lemásoltattam pergamenre.

Kelt Budán, az 1483. esztendőben, Szent Vitus napján.

(Mátyás levele II. Bajazid szultánhoz)

Bajazidnak, a törökök hatalmas és méltóságos császáranak festvéri üdvözlését küldi Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya

Váratlan vértódulásunk legyen mentség arra, amiért megvárakoztattuk a békes hírnökként küldött kegyes csauzt felséged levelével. Ami bennünket illet, a világért sem vonakodunk megkötni a békét, szent elhatározásunkat nem ingatták meg a régóta bizonytalan mederben folydogáló tárgyalások sem. Értesülései, miszerint mi csak színleljük fivéri szeretetünket, és alattomban szervezkedünk felséged ellen, a pápai kereszt súlyával szándékozván lecsapni türelmes keleti és déli szomszédunkra, felvén nyíltan összemérni vele a magunk erejét, oly gyanúsítások, melyek mélyen sértik a mi hűséges szívünket és józan elménket. Nem titok felséged előtt, hogy nyugaton kívánjuk kiterjeszteni és megerősíteni törvényes hatalmunkat, amihez időre és nyugalomra van szükségünk, mindenekelőtt ama biztosíték megszerzésére, hogy szpáhik és janicsárok vagy Allah egyéb kedves fiai nem háborgatnak más felőlről. Ennek fejében felségednek sem kell majd attól tartania, hogy fekete hollónk jogos indulatában megtépázza felséged gyarapodó birodalmának zöld zászlait. Annál is inkább, mivel túl kegyes könnyelműség és fényűzés volna folytatni a kölcsönös viszálykodást, ahelyett, hogy más uralkodók rovására terjeszkednénk.

Felséged ellenségét a magunk ellenségének tekintjük. Ezt igyekeztünk bizonyítani legutóbb azzal is, hogy Bosnyákföldön tartózkodó főemberünket utasítottuk: hunyjon szemet a Frigyes német-római császár országát pusztító török sereg vonulásán, miután a felséged által meghatalmazott basa írásba foglalt, becsületszóval megerősített ígéretet tesz, hogy a mi földjeinket nem bántalmazza. Megbízván a basa szavában és ígéretében, nem áll szándékunkban őt abban megakadályozni, hogy megszerezhesse, ami a császári parádicsomban neki megadatik, sőt meghagytuk harcosainknak, hogy ne támasszanak semmiféle nehézséget.

Várjuk felségednek a károsodásaink ügyében is köntörfalazás nélkül közvetítő meghatalmazottját, hogy megköthessük végre a valóságos békét. Mi hajlandónak mutatkozunk őt vagy akár több esztendőre is kiterjeszteni. Nem tudjuk, Allah mit határoz. A mi Istenünktől csak a jégeső függ itt meg a ragály!

Tartsanak meg a Magasságbeliek felségeddel együtt ragyátlanul és testi ép-ségben.

A lappangó pestis elől erdőségekbe bevetett seregeink alkalmi táborhelyén, 1483. szeptember 21-én, titkárunk tollfutamait gyűrűs pecsétünkkel megerősítve...

(Báthori Miklós levele Váradi Péterhez)

Nagyra becsült főtisztelendő atyám, dicsó barátom! Nem láttam az ezen esztendőre szóló horoszkópos könyvet, de úgy néz ki, eljőve az az idő, amikor az én csillagom hulló szikra gyanánt pernyévé válik. Ne higgye atyaságod, hogy hátsó gondolatot táplálok, vagy békebontó vagyok. (Bár nem volna meglepő olyan időkben, midőn öfelsége legkegyetlenebb ellenségünkkel paktál.)

Mint főkancelláriusnak bizonyára tudomásod van róla, hogy Orbán pécsi prépost felhatalmazást kapott: azonnali hatállyal vegye kezelésbe az én egyház-

területem várainak, városainak és birtokainak a felét, „megóvás céljából a király nevében“; mi által a kegyvesztés — nemhiába tartottam tőle — bekövetkezett. A prépost, öfelsége „szeretett híve“, bizalmat és együttérzést színelve irántam, sietett eljuttatni hozzám a szokatlan hangú adományozó oklevél másolatát, melynek alább kiragadott sorai is meggyőzhetik atyaságodat arról, hogy mennyi megcsúfoltatásnak, gyaláztatásnak, hurcoltatásnak vagyok és leszek kitéve — nem csoda, ha erősek hittestemet is leverte a láz: a szorongásoktól ágyagnak estem.

„Ha az a keményfejű váci püspök, Báthori Miklós hajolt volna méltányos, tisztességes és üdvös figyelmeztetéseinkre...“ — (nocsak, Vitéz János, atyai barátja, jötevője, elméjének pallérozója, mikor még csak józan szót emelt a nagy áldozatot követelő cseh háború miatt, a király heves arculütése volt az „üdvös figyelmeztetés“ az országnagyok előtt! Ezt magam izgalmában szúrtam közbe; most fordít egyet öfelsége a velem szembeni „jóindulatán“) —, „...még megtörtük volna öt kegyes jóindulatunkban, bármilyen zabolátlannak és elviselhetetlennek bizonyult is. Minthogy azonban az a jóság, amelyet ezzel a szentelen és nyakas emberrel szemben tanúsítottunk, még tovább ösztökélte őt az engedetlenségre, és megbocsátó magatartásunk egyre csak olaj volt ostoba lázadásának és alávaló önteltségének tüzeire, ezért nem vagyunk már hajlandók, de képesek sem vagyunk tovább megtűrni őt, hanem annak érdekében, hogy korlátlan és elhárapózott szabadságát, jobban mondva örültségét megzabolázzuk, ama megoldás mellett döntöttünk, amelyről saját kezünkkel aláírt pátensünkben olvashatsz; mert ha az enyhébb orvosság már nem segít, hát erősebb szer alkalmazásával gyógyítsuk meg annak a szerencsétlen embernek bomlott agyvelejét, hogy oly sok figyelmeztetés, oly sok oktatás után végre megtanulhassa: mennyit tartson magáról, mekkora tisztelettel viseltessek velünk és szeretett hitvesünkkel, a királyné öfelségével szemben, és micsoda alázattal engedelmeskedjék parancsainknak.“

Nem folytatom, hiszen akár atyaságod is azt mondhatná: mindig tudtuk, Mátyás könnyen haragra gyúl, s indulatában igazságtalanságot is elkövet az ember. Pórnép közt is akad hű; a magas polcon ülő esetében a krónikások eme kétes tulajdonságból gyakorta erényt kovácsolnak. Csakhogy ki ne tudná ma itt (késő korokra nem az élők sajtó bőre marad, hanem az érzéketlen pergamen), ki ne tudná, hogy királyunkba jó ideje tőle idegen nagyravágás költözött. Magam panaszával elő sem hozakodtam volna, ha hetykeségemnek volnék az áldozata; valóban örült, megbomlott elme vetekedik csak a királyi göggel! Ám a Nápolyból jött királyné, eme ravasz, szívós, mindenre elszánt asszony, mint folyondár, kapaszkodik a királyba, s nap mint nap észlelhetően több iszap telepszik az ország állapotára. Jól tudom, atyaságodnak is fáj ezt látni. Beatrix királyné társalgóitól, gyónatóitól, kamarásaitól, írnokaitól, kémeitől, udvarhölgyeitől már alig hallani magyar szót Mátyás udvarában. Bonfini úr, a királyné felolvasója maga beismeri, hogy Pannónia kezd második Itáliává válni, a régi szokások felmelegítése ingerli a királyt. Ezen hideg lelkületű asszonytól megszédítve már csak nyugat felé kémlel mohón és nyugtalanul, nem elégszik meg a szerencsének, a hatalomnak, a dicsőségnek azon kiváló mértékével, melyben részesült, hanem megszállottan hajszol egy fojtogató álmat: a német-római császárságra tör! A cseh és az ausztriai háborúkra eddig is tömérdek időt, vért és aranyat áldozott. Az eredmény nem áll arányban a roppant áldozattal, s emellett nagyravágásával a nemzet romlását is előkészíti. Mialatt köszvényes lábával Bruck falait rugdalja veszettül, keleten s délen török sarló hasogatja kedvére a báránnyefelleges eget.

Derűsebb választ reméltél bizonyára, mire én idézett bölcsedet feje tetejére állítván, az udvari bolondok igazmondására kényszerítém: A bölcsenek és ártatlanoknak inkább van miért rettegniök!... Megrendült lelkemnek igen nagy vigaszára szolgál, hogy legalább kifogástalan erényű pártfogómnak és barátomnak nincs felpanaszolnivalója. Ámbár óvd magad; senki sem érezheti magát itt biztonságban. Miattam nem aggódj, kivüled többé senki sem bírja bizalmamat. Habár szinte mindegy, hogy elhangzott a gyanús gondolat, vagy sem. Rágalmakon veszik meg legtöbbször úgyis a hazát a gonosz indulatú mocskos szájuak.

Janus verseit köszönettel veszem, küldd őket minél előbb. Egyre közülük, érdekes, változatlanul emlékszem; ezt kérdi benne hazatérve: „Sztija vagy oltja a lángelmét a hely...“ Az én verseimen egyelőre az utóbbi érzik. Oltódik tüzem. Higgyük, hogy könnyebb a lángelméknek!

Fogadd szívbeli jókívánságaimat!

Kelt Vácott, 1483. szeptember 29-én. (Szent Mihály főangyalnak böjtös ünnepe ez házamban.)

(Egy déli futár sebtében lejegyzett szóbeli jelentése Várad királyi személynöknek és főkancellárnak)

(Keltezés nélkül)

Dóczi Péter ömeltósága, Bosnyákország bánja nem bírt haragjával, midőn lóra parancsolt, mindazonáltal legalázatosabb üdvözlését küldi. Felhatalmazott, hogy a király személyét tisztelven meg főatyaságodban, kertelgetés-burkolgatás nélkül hozzam tudomására, miszerint az Istencsapásánál is lehet váratlanabb! Mert képzelje magát a helyünkbe főatyaságod (bocsássá meg, hogy miket beszélek, hiszen méltóságod a királyi jelenléte helyettesíti itten)...* elég az hozzá, hogy nagy nyugalomban, csendben valánk, nem is dörgött a fejünk felett, amikor egyszer csak halljuk és látjuk, mi több, a magunk bőrén tapasztaljuk, hogy az alamuszi basa, megszegvén a felséges Mátyás urunknak fogadott becsületszót és a bán ömeltósága kezébe letett esküjét, visszatérteben az ausztriai földekről éjnek idején csapott le táborunkra. Minthogy ily napszakban fegyverben nem valánk, mire az épségben maradtakkal lóra kapván, erőltetett menetben üldözöbe vettük, már csak dúlásának volt híre-hamva. (Pedig bizony megtanítottuk volna rá, hogy a mi felséges királyunknak mit ígérjen máskor!) A török fölperzselte nagy részét földjeinknek, feldúlta mindenünket, és a jobbágyok hatalmas tömegét hajtotta el rabláncon. Allíthatjuk, hogy a német császár birtokáról elhurcoltak száma elenyésző kisebbség ahhoz a sok ezer fehérceledhez, öregemberhez és gyermekhez képest, kiket a mi országunkból rabolt el a hitszegő pogány.

Meddig köpköd még kedvére a török amúgy is híg levesünkbe?! Meddig gyalázza meg szemünk láttára és hurcolja hárembe asszonyainkat, s nevel ostorral janicársá fiainkból?!

Az omladozó bástya, az összeégett falak és tetőzet megjavításához pénz kell. Az élestárban annyi készlet nem maradt, amennyi egy nagyheti-böjtre-szabott ostrom idejére elegendő volna, nemhogy tartós háborúzásra. Ha a királyi kincstárban nincs pénz...** isten tudja, hol lehet még. Ezen esztendőben nálunk az adó kétszer is beszedetett, a törvényes éppúgy, miként az, amelyik...***

(A pápai nuncius tudósítása a magyar királyi kincstárba befolyó jövedelmekről)

(Keltezés nélkül)

A király évi jövedelme 200 ezer aranyforintra rúg mindössze. (A velencei követek mesébe illő összegekről: 800 ezer, sőt 940 ezer aranyforintról beszélnek. A különböző forrásokból jött összegek felsorolásakor igyekszem feltüntetni a velenceiek túlzásait is.)

— Sóbányákból befolyó pénz: 80 ezer forint (a velencei követek szerint: 100-140 ezer).

— Arany, ezüst és egyéb fémek bányászata, ide számítandó a nemes fémek bevételeiből, a bányabérből (urbura), valamint a pénzverésből befolyó haszon is: 44 ezer forint (a velenceiek csaknem megtízszerezik: 400 ezerre becsülik).

— Harmincadból befolyó javak: 80 ezer forint (itt ők kisebbíténeket 50 ezerre).

— Városok és zsidók adója: 25 ezer forint (idem).

— Koronajavak, tizenkét vár és négy földterület után: 50 ezer forint.

Mátyás uralkodása kezdetén beérte az elődeitől örökölt, évszázados szokás és törvény által szentelt kamaryereséggel. De már 1467-től kezdve bevezette a királyi kincstári adót: egy-egy kapu után 20 dénárt. A cseh hódító hadjáratok ideje óta külön segélyt, subsidiumot követel, minden füst után egy aranyforintot.

Megjegyzés: Némely apróbb s nem állandó jövedelmet mellőztünk a kimutatásból, minők a székelyadó, az udvarnok adó, a városok évi ajándéka, valamint az újabb adókba beolvadó szlavóniai nyestadó.

A király a többszörös, erőszakos megadóztatások és birtokkiszajátítások által sem képes fedezni az újabb, ausztriai hódításaira fenntartott félelmetes fekete sereg zsoldját.

* (hiányos szöveg)

** (a két utolsó szó vastagon áthúzva)

*** (végképp megszakad az írás)

Krisztusban testvérem, nagytiszteletű barátom! Nem kisebb féltéssel figyelem sorsodat, mint amilyen féltő gonddal törödsz te magad az ország állapotával. Elhiheted nekem, hogy sanjarú soraidból értesültem csak ama bizonyos adományozó levél teljes tartalmáról; a király, mint rendszerint, engedelmes kancelláriusának kezdé tollba mondani szavait, ám már az első igaztalan és megalázó minősítések elhangzásakor megállott kezemben az írószerszám, s előbb csodálkozó, majd konok, átható tekintettel követtem minden ajak- és arcrándulását, szemének minden pislogását, mindaddig, míg dühbe gerjedve faképnél nem hagyott. Mivel a későbbi napok során soha említést sem tett a levélről meg a fentebb vázolt kínos pillanatról, remélni mertem, hogy saját kezével sem fog olyan, személyedet és tulajdonjogaidat bántó, kicsinyes sérelmekről diktált levelet írni, mint amelyikből nekem idéztél. Hidd el, barátom — szolgáljon bár csekély vigaszul számodra —, azóta volt még bátorságom engedetlennek mutatkozni némely elhamarkodott döntésével szemben; és előled el nem tagadhatom azt sem, hogy az újabb török pusztítás és emberrablás okozta fájdalomba egy kevés káröröm is vegyült (lásd, milyen felemás lelküekké tesz mindnyájunkat a politika!); azt mondtam magamban: ő, Mátvás, kereste ezt magának hiszékenységgel, és megkapta. (Mit beszélek, Uram! S az ártatlanul lekaszaboltak és elhurcoltak?) Ha minden földi figyelmeztetés kevés volt, íme, az égi intés ereje; a lesújtó tanulság súlyát kell most elviselnie! Kicsi korában nagy lélek lakozott Mátvásban, de ha annyi vagdalkozás és vér látása után már nem tud felsírni lelkiismerete, bízom a trónjáról lenéző hatalom hiúságában, hisz közönséges álnok gyilkosok a markukba nevetnek, hogy sikerült a bolondját járattatni vele.

Egy ókori bölcs (vagy csak hasonszórú, levélben filozofálgató) mondja: Menyivvel nemesebb dolog, ha jó cselekedetünk jutalmát jó lelkiismeretünkben s nem a dicsőségben látjuk. Mert a dicsőség csak következmény lehet, nem pedig cél!... Nincs szándékomban mentegetni urunkat (ráncos királyi dajkáktól tejfelesszájú történettudorokig koronásokkal amúgy is mindenki ezt teszi), ám hihető, hogy sorsában fogantak jellemének ellentmondásai. A korai szenvedések növelék igazságérzetét, de önérzete, büszkesége is általuk hevült hajthatatlan daccá. Nem felejtette el, mit bécsi fogságában gyermekként felele csúfolódó öreinek: „Igenis, király leszek, s ha Isten megsegít, még nektek is parancsolni fogok!” Ez a bizonytalanabb, a világ előtt régóta feledett oka annak, miért ragaszkodik oly görcsösen Bécs megszerzéséhez. A másik okot a királynében kell keresni, mindenben osztom véleményedet: *Hogy kígyó rejtezik a fű között, bizony sokáig nem is sejtettük.* Ez az olasz műveltségével szinte mindenünket megvető asszony akár azt se bánná, ha a fél ország török gyarmattá lenne, csak ő mielőbb német-római császárnénak titulálhassa magát.

Sajnos azonban királyunk is a sok idegen tányérnyaló fűgeédes érveivel hizlalja nagyravágását. Cicerónál olvashatod, hogy a hízelgés, bármilyen veszélyes is, csak annak tud ártani, aki hallgat rá, és örömét leli benne. Így van az, hogy leginkább az hallgat a hízelgőkre, aki maga is legyezgeti a saját hiúságát, és el van telve önmagától. Ezek után én mit tehetnék egyebet, mint hogy felelős szigorral szolgálom királyomat a maga és a sűrű adók terhe alól fellélegezni vágyó népe javára, mindaddig, míg a hatalmi szív meggyőzetik arról, hogy csak úgy gyarapodhatunk szabadon belül, ha kívül csökkentjük a fölösleges áldozatokat. Szolgáltatásért nem remélek hálát, csak annyit, hogy megbocsátja szememnek a maga nagyságán felfedezett vétségeket. A hálóba gabalyodott oroszlánc sem jut eszébe restelleni, hogy kisegér segítette ki belőle.

Végezetül bevallom, hogy kétszeresen nyugtalanítanak a királyné mesterkedései. Hisztérikus viselkedése világosan mutatja, hogy Mátvás netalán előbb bekövetkezendő halála után maga akar majd uralkodni felettünk, s ennek érdekében titkon minden befolyásával igyekszik elgáncsolni, hogy Korvin János — „a boroszlói polgárlány fia” — mint trónörökös elnyerhesse a milánói herceg unokahúgának, Sforza Biancának a kezét. (Vigyázz, csahos kutyák szájára ne jusson ez, mert még terveink fölborítására használnák föl!)

A küldött vadakat köszönöm, hogy azonban magad szomjan ne vesszél, a Janus versei mellé küldöttem neked szerémségi bort.

Tarts meg eddigi szeretetedben!

Kelt Budán, Erzsébet özvegy ünnepe előtt való csütörtökön.

(Beatrix királyné levele Mátyáshoz)

Felséges úr, királyi hitvesem! Leírni is borzalmas, hogy épp ilyen pillanatokban kell nélkülöznünk társaságunkból felségedet! Ne képzelje kegyelmed, hogy most amiatt panaszkodunk, amiért az elmúlt hetekben elmaradtak a fényes fogadások, a pompás lakomák és ünnepélyek, amelyeken a gazdag öltözetű főurak egymással versengő koszorújától környezetetve, felséged jobb oldalán ülve hallgathatjuk az idegen hatalmasságok követeit, minekutána arany- és ezüstedényekből felszolgált ebédnél folyik a szelleműs társalgás, ezt követvén a felejthetetlen táncvigalom. Nem, mi egyedül csak felséges urunk jelenlétét hiányoljuk, mióta saját otthonunk függökertjében sem érezhetjük kellemesen és főként biztonságban magunkat. Tanúbizonyosság rá a bántások okozta könnyáradat és lelki izgalom, mely utóbb már a hangunkat is elvette, úgyhogy még a suttogás is nehezünkre esik.

Csak szagolják meg a szolgák, hogy lágyszívű a gazda!... Felséged kegyeltjének, Péter főkancellárnak irántunk tanúsított rosszindulatát panaszoljuk fel, nem először. Ő, kit a porból emelt föl felséged, mindenféle gyanúsításokkal illet a hátunk megett. Véletlen folytán kezünkbe került egy levelének másolata, amelyben felséges királynéja tekintélyét igyekszik kisebbíteni és aláásni. Elég volna, úgy hisszük, csupán a levél címzettjének nevét megemlíteni felséged előtt: Báthori Miklósról, a kegyvesztett váci püspökről van szó! Am kinos és a levél hangjánál is megalázóbb volna reánk nézve elhallgatni a benne foglalt rágalmakat, többek között azt, hogy mi, Beatrix királyné az udvarban élő honfitársaink segítségével pártot szervezünk a levélben trónörökösnek nevezett Korvín János, felséged természetes fia ellen, akinek anyja ugyan egy boroszlói polgárlány volt (nemcsak a mi állításunk!), de ennek dacára felséged már a velünk való házasságkötés ünnepségei alkalmával, a követek előtt apai büszkeséggel jobbjára ültette a törvénytelen gyermeket. Később aztán rangok, címek egész sorával halmozta el, birtokokat adományozott neki, mikből egyenesen következik, hogy...

Nem is részletezzük tovább eme dolgot (felséges hitvesem tudja, mily kényesen érint bennünket), csupán annyit teszünk meg hozzá, hogy felséged valamely alattvalója, még ha egyebet nem akarna is elragadni királyától, mint felséged hitvesének tekintélyét, bizalmát és jóindulatát, akkor is megérdemelné, hogy kegyvesztett legyen. Nemhogy még egyedülálló jutalmat reméljen gonoszságáért, mint a fentnevezett Péter érsek, felséged kegyence, kinek bíborossá való kinevezését felséged heves hangú üzenetekkel sürgette ösztentségénél a pápánál. Az érsek viszont eközben — most már *felséged* becsületéről van szó! — egy bizalmas tanácskozáson a királyi döntést kárhóztatta az újabb adók miatt. Felséged nemrég kinevezett királyi titkáráról, a már eddig is sok szolgálatot tett Bakócz Tamás prépost úrtól megkérdezvén: mi a véleménye Váradi Péter kalocsai érsek, királyi személynök és főkancellár megbízhatóságáról? — sápadt arca még sápadtabb lett, akár a pergamen, majd zavartan kezünkbe csúsztatott valamit.

E kurta, de sokatmondó írás, melyet levelünkhez mellékelünk, fényesen bizonyítja mindazt, amit ama veszélyes emberről feltételeztünk. (Újabbán attól tart, hogy gyűlölöm; és én valóban gyűlölöm, ahogy csak asszony képes erre!)

A felséged keze által elültetett hagymákat két testörrel őriztetjük éjjelnappal. A Nápolyból, tiszteletre méltó nővérünktől érkezett szagos sajtból tegnap este fogyasztottunk egy keveset felséged egészségére. Királyi hitvesünk mielőbbi győzelmének híret várva, ajánljuk magunkat pártfogásába és szeretetébe.

Buda várában, 1483 novemberének utolsó éjszakáján.

(Egy udvari besúgó levele)

(Keltezés nélkül)

Öfelségének a névtelenség árnyékába meghúzódva is egyik legbizalmasabb udvaronca tudomást szerzett róla, miszerint Péter kalocsai érsek, udvari rangjához méltatlan módon, minden belső bajok forrásának nevezvén öfelsége ausztriai háborújának kiterjesztését, nyugtalanságot teremt mind a budai udvarban megforduló vidéki urak, mind a város polgárainak körében. Az alábbi cinikus szállóige is minden feltételezés szerint tőle származik: „Egyetlen igazság sem lehet olyan veszedelmes az országra nézve, mint a végnélküli, ostoba hadakozások idegenben!”

Igy van ez, hogyha az *alulróljött*, kegyes kezekbe kapaszkodván, magasba tör, s megnyitja lelkét az elbizakodás és az öntúlbecsülés előtt. Úgy látszik, nem elég erős a képzelete, hogy lássa vakmerőségének mindenekelőtt reá nézve veszedelmes

következményeit. Midőn a király *jobb szemeként* ő bizalmatlanul ide-oda kacsingat, a bal szem, amelyikkel őfelsége mindannyiunk makulátlan lelkébe lát, könnybe lábad elszánt hűségünktől megrendülve. Mert lehet-e tovább túrni, hogy az, kit urunk kegye az érdemekből megörszült püspökök fölé emelt és nagyobb bizalommal tüntetett ki, miként az ösrégi nemzetségek sarjait, vetélkedni merészellen a legkegyelmesebb és legbölcsebb királlyal, nem elégedvén meg azzal, hogy őfelsége kezében hasznos és engedelmes eszköz legyen?!

(Váradi Péter levele Mátyáshoz)

Magyarok felséges királya, kegyelmes uram! Mindenekelőtt: az Isten szerelmére és az ország üdvére kérem, ne hogy megkösse a békét a csalafinta törökkel! A jóvendőről az gondoskodik a leghelyesebben, aki a múlthoz fordul példáért. S van-e dicsőbb példa, mint felséged atyjának nándorfehérvári diadala!

A bosnyákországi bán egyik lovasa a minap egy rác szökevényt vezetett elém, ki olyan hírt hozott, miszerint a szőszegő basa újabb mézscöpögésű ígéretet tett levélben felségednek, hogy minden „véletlenül“ okozott kárt jóvátesz, csak küldje el hozzá egyezkedésre legmegbízhatóbb követét. A szökevénynek arról is tudomása volt, hogy a basa már hatodik napja fogva tartja felséged emberét, sem kezest küldeni helyette, sem őt megbeszélésen fogadni nem hajlandó, hanem különböző hazugságokkal és okvetetlenkedésekkel áltatja. Meddig hisz még felséged neki, mikor látnivaló, hogy épp oly ravasz és álnok módon akar bennünket orrunknál fogva vezetni, mint korábban is tette?!

November elején, felséged távoli megbízásából, a pápai nuncius jelenlétében titkos megbeszélést folytattam a török császár halálos bosszúja elől elmenekült Dzsem herceg híveivel, kik a legalkalmasabbnak mondják az időt a viláгурalomra törő fanatikus zsarnok megsemmis...*

A hatalmas Mátyás, remélem, nem veszi zokon, hogy az illendőséget megszegve, félbeszakítottam a Hozzá intézett levelet és hogy kezemírása nem tudja leplezni izgatottságomat... De eme szent percben újabb, nem hivatalos hírt vevék, amely olvastán valóban igaznak látszik, hogy „csak magamra vessek“, ha ezek után még meg merem ismételni kijelentésemet: **VALAKINEK VÉGIG KELL CSINÁLNI!**

Nem írhatok mást felségednek sem, mint amit érzek: hogy ez a lelkület, ez a szándék, ez a rendíthetetlenül szilárd akarat és eltökéltség csak végső lehetetlennel fog távozni szívemből és elmémből. S vallom ezt annak tudatában is, hogy hitvány, elvetemült emberek minden igyekezetükkel azon mesterkednek, hogy rágalmozó szavaikkal buktatókat és csapdákat állítsanak nekem, s mindazoknak, akiket barátainnak ismerek. De ahogy a zsolnár mondja: az igaz Isten „szájukban szétzúzza fogukat“. Csak felségedet meg tudjam győzni igaz és üdvös szándékomról, akkor tudom, nem árthatnak nekem a szolgálalkü férfiú-szajhák áskálódásai! Magam romlásával szemben megnyugtató, hogy felséged nemrég még velem együtt undorodott a négykézlábról kedves hazugságokkal szolgáló tanácsosoktól. Am, hallván a sokat próbált nép jajait, történnék velem bármi, már csak szegény-óerette fohászokodom — királyához, aki a neki megadatott hatalommal önmaga mértéktelen sóvárgásait is féken tarthatja. (Jobban, mint utóbb a törököt. Meg ne haragudjék felséged, de a salzburgi érsekséget például aligha a török ellen vette partfogásába, mint inkább Frigyes császár ausztriai uralmának megdöntését remélve az ottani várak megszállásától!)

Higgye el felséged, nem a német-római császári koronát, egészen más nagyság jelét fedezik fel majd Mátyás homlokán az utódok. Sardanapalost is azért említik az utolsó nagy asszíriai királynak a római filozófusok, mert Ninivében hatalmas könyvtárat hagyott maga után. A mi tájainkról nagyobb bölcslet állításon hitelére nem idézhetek, mint a fiatalon elhalt Janust, kinek egyéb vétkeivel talán ezt a felségednek szóló figyelmeztetést is megbocsátja — post mortem — az azóta nagy múltra visszatekintő király:

„Minden népnek hozz virulást és tiszta szerencsét,
Mégis főképpen Pannoniára tekints:
Űzd a nyilas törököt mind Hellespontuson által,
Kit most hűtelenül hoz mifelénk a Duna...“

Kelt Budán, nagy hőésés alatt, Szent Tamás apostol ünnepén.

* (a szöveg hirtelen megszakad)

(Báthori Miklós levele Váradi Péterhez)

Szeretett atyám, legelső, hű barátom!

Menekülj, mielőtt késő volna! Engem féltettél, de ha bekövetkeznék az, amire a legfőbb hatalmat hergelik ellened, akkor veled együtt már az országot lehet félteni... A csillagjóskönyv forró évszakra való ama jövendölésének, hogy „valamely nehéz étek emésztésétől támad nagy undorodása kényes gyomornak” — egy, a budai udvarban élőködő nápolyi szemfényvesztő személyedre nézve célzatos megfejtését adta, ilyesformán: „Koronás jótevője iránt hűtlenségben találtatott főpásztornak létszen nagy szorultsága!” A királyné a hókuszpókusz alatt cipője orrával állítólag homokba rajzolta nevedet; ez még nagyobb hatást tett a királyra, ki annak ellenére, hogy tudós emberekkel, költőkkel, építőmesterekkel, könyvfestőkkel és bőrkötésbe foglalt világi ismeretekkel környezteti magát, még mindig éppúgy hisz és gyönyörét leli a mágiában, mint gyermekkorában.

Hátra csak az van, hogy megint felforduljon a világ, ha már a hatalom és a politika érdekében kezdik kiforgatni a szavak jelentését! Gondoltál-e arra, amire kegyvesztett barátod gondolt tavaly ilyenkor?! Hogy veszély esetén oda szökjél, hol legfőbb bírád székel és ifjúkori szellemi társaid várnak? (Titus Livius azzal biztat, hogy az ismeretlenség ott is védelmez, ahol a jog már nem nyújt oltalmat!) Itália ege alatt új könyvek tudása is hevítene. De mintha hallanám, te is azt feleled erre: Idegen tűznél jobban melegít a hazai füst!...

Óvd magad, és tarts meg szívedben.

Futárommal üzenj, ha segíthetek valamiben!

(Keltezés nélkül.

A két utolsó sor közé Váradi Péter beírása:)

Köszönöm, barátom... bár késő. Csak annyit mondhatok: TÉVEDÉS!

(A pápai nuncius jelentése Őszentsége Ince pápának, e néven a nyolcadik és legkegyesebbnek)

Szentséges atyám! Budán szokatlanul nagy hallgatás és kétszínűség honol. Az Úr ezernégyszáznyolcvannegyedik esztendejének esős nyarát Péter kalocsai érsek fogságba vetése tette nevezetessé; hívei és tisztelői megdöbbenéssel, a falánk rágcscálók módjára futkározó tanácsos urak pedig tanácstalanul vették tudomásul, hogy királyuk, táborhelyéről hazakukkantván, királyné hitvesével rövid szót váltva, majd hirtelen haragra gerjede, és tüstént tömlöcbe vetteté legfőbb egyházi és világi emberét.

Mátyás elhatározásának közvetlen okát titok fedi; ám szavahihető rejtett forrásokból félenk-halk buzogással eljutott fülemig az a koronás főben fogant megmondolás, miszerint egy ilyen tisztja lelkületű és szókimondó főkancellár csak hátráltató és bomlasztó szerepet játszott volna Bécs végső nagy ostroma idején.

Azonban minden találgatás hiábavaló, míg a király megelégedni látszik azzal, hogy alkalmatlanná és kellemetlenné vált legelső tanácsosát ily módon elnémitotta: méltóságai nem érintvén, még csak nem is kívánván tőle, hogy bűnét megvallja. És az egész királyi tanácsban nem akadt egy férfiú, aki fennhangon megkérdezte volna: milyen törvénysértést követett el voltaképpen e nem mindennapi tehetséggel és igazságérzettel megáldott ember (?), aki akár egy közönséges bűnöző, erőszakkal megfosztatott Isten szép kerek egének arany napsütésétől. Szóba álltam a feledhetetlen hírnevű Janus Pannoniusnak ugyancsak a Múzsákkal enyelgő egykori barátjával, Galeotto Marzióval, ki nemrég még a budai udvarban vendégeskedett kedvére. De mikéntha búcsúsok közül érkezett volna, reszketeg kezével oly buzzgón veté a keresztet még most is Mátyás király öfelsége nevének hallatára, akinek „érzékeny elméjét — őszerinte — a dicséret is felsebzi, ha az nem a szív mélyéről jövő”. (Nemhiába toldotta meg nagyotmondással a király mondásait, elődsi teste, hiú lelke meg is kapta érte az örök üdvösséget feledtető busás jutalmat!)

Szükségesnek tartom még közölni erősbödő gyanúmat szentségeddel, miszerint Péter érseket nem utolsó sorban ama megmondolásból vitette a király az ország legészakibb részébe, az eldugott árvai várba, hogy ekképpen kellő távolságban és biztonságban tudhassa szentséged szolgáinak szánalmától és szives jóindulatától.

(Melléklet: az Árvának nevezett erősségről.

Sajnos, a rajzvázlat meghaladja szerény tudásomat.)

Erős sziklafal tartja a fellegrárat, mely messziről nézve valósággal rejtve vagyon, akár egy sasfészek. Tekervényes hegyiút vezet a sziklatömbökön nyugvó középvárhoz, melynek sarkaiban természetes kövekből emelt, kívülről nézve alig megmunkált bástyák állnak. A szabálytalanul épített termek és folyókok közül, mint ferde púp, váratlanul nő ki egy kis védelmi torony, ablak helyett megfigyelő résnél alig nagyobb nyílásokkal. Itt őrzik, az öröklött szokás valószínűsége szerint, Péter érseket.

A meredeken lefelé ereszkedő védőfal csak a patakmedernél szakad meg. Az erősség két szintjén védőárkok és felvonóhidak. Az alsó várnak a tágas külső udvaron elterpeszkedő épületeihez és bástyáihoz hatalmas, ódon kapun át vezet az út. Sem a kapun, sem az erős falakon keresztül nem tud idegen bejutni. Még egy egér sem, észrevétlenül.

(Utólagos megjegyzés. Miközben szentatyám részletes utasításait vártam, hogy miként sérelmezhetem Mátyás színe előtt ezen egyházi rend kiváltságaiba vágó, királyi kardcsapást, volt időm és alkalmam elkészíteni Komorowszky (ötöle ragadta el Mátyás a „sasfészeket“) egyik bujkáló emberének segítségével a vár rövid leírását, melyet azzal a kereső ajánlással küldök el sietve szentségednek, hogy: „Itt sínylődik egy igaz férfiú, Krisztusban társunk és segítők!“ — a viláért sem törekedvén befolyással illetni ez által szentséged végtelen könyörületű szívét.)

Buda várában, Szent Lőrinc ünnepén. Anno 1484.

(Névtelen krónikás feljegyzése az 1485-ös bécsi bevonulásról)

Minekutána Felséges király urunk, Mátyás, mind szárazról, mind a víz felől körülfogván Bécsét, csaknem öt hónapon keresztül ostromolta volt és éhezteté, a város vastag bástyák mögé bűjt polgársága felhagyva egyetlen ellenállásával, melyet nem császára iránt tanúsított hűsége táplált, hanem kezdetben a büszkeség, majd pedig a félsz, hogy hódítók által házuk, családjuk, vagyonuk, mindenük felprédáltatik, és minekutána a hajthatatlan akarató király főembereivel kezükről a reaszáradt vért meg a port letörülvén, felölték magukra aranytól-ezüsttől tündöklő ruhájukat s hozzája legjámorabb ábrázatjukat, ünnepi menet kíséretében vonultak be Bécsbe.

A bevonulás rendje ez volt: az élen Geréb Péter sziléziai főkapitány, őfelsége hőkölest nem ismerő hadvezére haladt, válogatott vítéizeivel, majd a magyar és a cseh gyalogság több ezer főnyi serege az ezeren felül számlált lovasokkal. Outánuk következtek a főpapi bandériumok, keresztényi áldást osztva a főurak tarka lovascsapata kíséretében léptető király előtt, kinek pompás paripája boglárokkal vala dúsan felcícomázva. Közben a tornyokban mindenfelől zúgtak a harangok, körskörül kürtök, sípok és egyéb hangszerek szóltak. A menetet aranylő tincsi apródok és pirosposzsgás arcú palotások hosszan nyúló, vidám sora zárta.

A bécsiek végre megértették, mily nagy ajándék számukra, hogy a leghatalmasabb, legfényesebb és legkegyesebb uralkodó vette pártfogásába őket, mi által ezen ezernégyszázénevszázötös esztendő június elsejének, a mai napnak déli 12 órájától, a diadalmas bevonulás derűs egű pillanatától kezdve világosság adatik a sötétségben botorkálóknak, türelem a nyughatatlanoknak, remény az arraszorulóknak, atyai vigasz az özvegyeknek, árváknak és megcsonkítottoknak. Az egyre lelkesebben hullámzó nagy tömeg, a tollas sapkaforgók, ezüsthényű fegyverek, villódzó kardmarkolatok láttán nem tudta megállani, hogy fel ne ordítson örömeiben... * Midőn a király a vártnál hosszabban időzött a székesegyházban, hogy méltóképpen fejezze ki háláját a Fentvalónak ezen újabb földi hódítás sikeréért, a városi tanács tagjai már türelmetlen vágától hajtva lesék, hogy letehesék felséges uruknak az esküt; a király azonban elhárítá a sietséget, előbb a zsákmányra éhes katonái étellel, itallal és szálláshellyel való csillapítására fordítván gondot, majd arra, hogy a legpuhább szövésű és legdíszesebb mintájú szőnyegek teríttessenek le végig a Dunaparton, hol fogadni szándékozott a behódolt Bécsben az őt ujjongó kíváncsiságával meglepni készülő felséges királynét.

A polgárok boldogságtól sugárzó tekintettel nézték végig az őket maguk kedvére és bölcsességére hagyó, elmenekült Frigyes császár jelvényeinek leveretését, s a győzelmes királyi jelvények felfüggesztését a templom falára. Minthogy soha

* (a nyilván szó többször áthúzza s föléje írva: nyilvánvaló)

nem látott fényességű villámok hasították fel az átmenetileg borúsnak tetsző égboltozatot (mindazonáltal a vihar eltakarodott, ezért szóltunk fentebb *derűs egű* diadalmenetről), felséges urunk csillag- és fellegjósai rövid tanácskozársra vonultak vissza; ám semmiféle rossz előjelről nem tevének jelentést, ami késleltethette vagy akadályozhatta volna őfelsége növekvő és kényes étvágyának kielégítését.

Az ünnepi ebéd alkalmával ki-ki a rangja szerint helyezkedék el a legfőbb vagy a közepes uraságok asztalainál, a polgárok pedig úgyszintén az ő fontosságuk sorrendjében szolgálták fel, kellő alázattal igyekezvén cserélgetni a kupákat s az ezüst meg arany edényeket az asztalok és a tíz rőf hosszú és kilenc lépcsőzetű pohárszék között, melynek két oldalát egyszarvúak díszítették, a magasban pedig len ezüstből vert hordó függött négy csappal, melyeken ugyanannyiféle bor folyt. Közben a bécsi előkelőségek, egymással versengve, pezsgő szavú köszöntökben dicsérték király urunk ízlését és kedélyes szellemét, idézték bölcs mondasait és áldást hozó cselekedeteit, valamint a budai udvarában megfordult kiválóságok csodálatát. Mosolyoga magában a király, tudván, hogy hasonló módon zengedeztek az ügyefogyott és műveletlen Frigyesnek is, akár a többi behódolt város polgárai, mégis minduntalan csókra tartá felséges gyűrűjét, mint aki bele-törődött, hogy a győztesnek nincs más választása: el kell fogadnia mindennemű dicséretet!

Inkább ezt, mint a császár meg a pápa követeit! Azok békeajánlatainak elfogadása meggátolná felséges falánkságát abban, hogy seregeivel fölkerelkedvén, folytassa Ausztria hátralevő részének leigázását.

(Egy káplán tájékoztató „vallomása“ Mátyás királyhoz)

Legönzletlenebb szándékotmlő vezetettve, a Magasságos Király jóindulatú figyelmébe ajánlom az alábbiakat, kegyes meghallgatás végett:

Káptalani városunk különleges hivatalának megbízásából nyomon követtem azon elhanyagolt külsejű, testes barátot, aki Gyertyaszentelő Boldogasszony napján szürkület tájban érkezett meg városunk falai közé, hogy parázna hajlamával, latorságaival, család nyelvével és leheletének álnokságával bűne csábítsa s a maga elvetemült példájával gyalázatra szítsa időtlen idők óta jámbor és félénk lelkű polgárainkat. Hogy percig sem vagyok képes mérsékelni heves fölháborodásomat, annak a felséged-trónusáig-kiáltó oka van: az említett körmönfont személy cinkosságban áll (ez több, mint sanda feltételezés) felséged egykori legelső udvari emberével, akit engedetlensége miatt hatalmasságod példásan megbüntetett. A szerény közreműködésemml lefűlet barát, ki napokkal ezelőtt Péter kalocsai érsek kérésére gyóntatás céljából bocsáttatott be az árvai vár börtöncellájába, miután onnan Bécs felé vette útját, kutyagolása közben betért városunk Sánta Öszvér néven ismert kocsmájába, ahol lerészegedvén, összevissza kezdett fecsegni, majd henegni. Többek között eldicsekedte, hogy a felséged által fogva tartott, egyházilag is legfőbb személy életbevágó fontosságú levelet bizott reá, nem is egyet. Saját fülemml hallottam (az ilyen kényes megbízatásokhoz híven, kámzsámat levétvén, magam is korhelykedést színlelék), szóval holtbiztosan merem állítani, hogy ezen kijelentést tette: „Annyira megkedveltem az árvai tömlőcben vakoskodó rabot, hogy sietek számára meghozni a világosságot. Mielőtt még forró olajba vetnék őt is, miként a hírhedt Doniciánus császár tette volt János apostollal... Igaz, János állítólag sértetlenül megúsza — (itt nevetett) —, ám a Fennvaló egy idő óta fukarkodni látszik a szentekkel meg az apostolokkal!”

Ebből is láthatja felséged, mennyire beszámíthatatlan állapotba kerité fejét a nehéz bor. Mielőtt föltárnám felséged előtt az én parányi lelkemben meg nem férő roppant gyanút, feltételezésemml alátámasztandó, egy felsorolást mellékelek a cinkos barát jellemzéséhez.

A lefűletést megelőző pár óra alatt az alábbi közönséges cselekedeteket és nagyobb vétségeket követte el:

1. ördögi szerencsével nyéré el minden pénzét annak a bársonyöltözetű ifjú vendéglovagnak, kinek kilétét, sajnos, nem tudtuk tisztázni, mivelhogy azonnyomban bosszúsán továbblovagolt. Mikor a barát utólag felszólíttatott, hogy adja át a káptalani testületnek a dorbézolással még el nem prédált nyereményösszeget, tekintve, hogy városunkban a hamis kockajáték tiltva vagyion, a gyalázatos lélek nem átalotta azzal védeni magát, hogy Mátyás király is (csak így, őfelsége nélkül!) hasonló szerencsejátékokon nyeri mostanában a jövedelmét, miért ne lehetne hát egyszerű neki is, egy kolduló barátnak fenékg tejfel?!

2. miközben a nyársra tűzött liba pirult, annak tollazata után érdeklődött, viszonzásképpen felajánlván a fogadósné asszonynak, hogy vizelete üledékéből jóslatot mondjon, aki azonban azt heves fintorral utasítá vissza
3. csontostul-mindenestül megrágtá és lenyelte a zsirtól csöpögő libacombokat, majd tenyerébe rázván bekapta a rútvéres szakállához ragadt maradék fancsikákat is
4. ezt követően száján bőfőgés és tiltott-énekfoszlányok szakadtak ki
5. a sok italtól, amit bevedelt, mehetnéke támadván, kitámolygott az utcára, ahol:
- a. feltűnően nagyokat szíppantott a ködös levegőből
  - b. egy tintában elnyútt lúdtollal vájkálni kezdte fogait
  - c. és három kifogástalan erényű polgárasszony szeme láttára végezte el szűkségletét
6. végül egy, foglalkozására nézve kétes nőszeméllyel, behúzódván a fogadó legsötétebb sarkába, az esti takaródó megfúvása után is sokáig tivornyáztak. Midőn megleptük őket, a barát a némber dús keblébe akart rejteni két pergamentekercesf.

Miután a barát ostobán kifecsegett fő vétségéről külön szoltam, rátérek a tulajdonképpeni bizonyítékokra: a két íróhártára.

Egyiken a fogoly érsek által felségedhez írott kérelem (vagy inkább panasz) levélmásolata olvasható a barát kusza, szertelen betűivel. Ezen íróhártát a káptalani hivatal elkobozván, szövegéről újabb, díszített példányt készített s azt elküldi majd felségednek vagy a királyi tanácsnak. Most kerestetnek hozzá miniatűr-szentképfestők, másolók, díszítők, ezáltal remélik káptalani városunk törpe nagyságai kiérdemelni felséged kegyét. Addig is sietek mellékelni felségednek a levél ügyetlen kezemmel rótt másolatát.

A barátnál talált másik íróhártya üres, senki nem tulajdonított neki fontosságot. A szemébe szórandó limlomból halásztam ki s vettem magamhoz. Kora hajnali, reggeli, délelőtti, szürkületi fényben egyaránt megvizsgáltam, nem sikerült felfedeznem rajta semmi írányomat. Am ez a gondosan feltekert, finom pergamen épp oly gyanúval tölt el, akárcsak a részegen őrizetbe vett barát konok hallgatása, majd kijózanodás utáni gúnyos fintora. Ne nevéssen ki felséged, ha szímatom azt súgja, hogy erre a látszólag-toll-nemérintette íróhártára titkos üzenetet várásztak. Valakinek. Felsőged határain túlra.

Felsőged bölcsességére bízom, rendelkezék a pergamennel, úgyszintén további szolgálataimmal, még ha felséged lábai előtt egy porszem vagyok is csak.

Írtam kapkodva, 1487 télutóján. Olvadásig, mielőtt a megszentelt gyertyák tövig égnének, az agg Simeon derítsen velük vilárosságot!

(Váradí Péter Mátyás királyhoz címzett levelének másolata a káplán kezeírásával)

Kegyelmes király! Az egyetlen ember, akivel szót válthatok, „méltóságos fő-kancellár úr“-nak titulál itt is. A tömlőcőröm!... Elképzzelheti felséged, miféle szörnyű gyötrelmek és aggodalmak közt hányódom már több mint két esztendeje, ártatlanságom tudatában. Teljesen érthetetlen számomra, hogy az igazságos Mátyás, kinek örökre szolgálni kívántam — nem látszatra, nem hazugul, hanem páratlan hűséggel és egyenes lélekkel, akár az életem árán is —, ahelyett, hogy kegyes jóindulatába ölelne, jogtalanságba forduló haragjával sújt le rám! De miket beszélek. Nem hihetem el, hogy felséged oly tartósan hallgat becsületes befektetőire, meg azokra, akik végnélkül gyűlöltek engem. Mentségemre több hosszú levelet írtam már korábban felségedhez, mivel azonban egyetlen szónyi választ sem kaptam, noha nagyon reméltem, azt gyanítom, leveleimet elfogták, s nem jutottak el kegyelmes és igazságos uramhoz. (Ezen soraimmal, kényszerűségemben, megpróbálom kerülő úton is felhívni magamra felséged figyelmét.)

Türelem alázatomat, mely annyi ízben számon kéretett tőlem, most azzal mutatom ki, hogy ami üldöztetés eddig ért, a magam bűneinek rovom fel. Nem ezt vagy azt az embert tartom gyűlöletesnek, hanem az emberben megbúvó rosszat. De belátom, hogy még elégséggel és vetélytársaimmal szemben is — kiknek nincs kedveltebb foglalkozásuk, mint romlásomra és vesztésre törni, elnyomatásomat kárörömmel szemlélni — leghatásosabb eszköz a szeretet. Jószerivel vége is szakad ott a viszálykodásnak, ahol a királyi szó és akarat nem ad tápot az ellenségeskedéseknek. Jól mondja Szókratész és Platón, hogy azon népek szerencsések, kiknek bölcs uralkodóik, illetve uralkodó bölcsaik vannak. Mert ha a bölcsesség tartja kezében a gyeplőt, ennek vezérlete alatt semmit vaktában, semmit meggondolatlanul nem cselekszenek.

Ha felséged valamely kishitű vagy tudatlan tanácsadója elolvassa ezen gondolatomat, meglehet, a harag új lángját szítja fel általa a szabadságomat fölégető,

felséges hatalmi érzés rég csillapult zsarátnokából, kinyilatkoztatván rólam: „Ez ember hűsége megrendült felséges királya iránt!” ... De akinek élete, mint az enyém, fagyos némaság közepette folyik (s tán a halálra való ing is rajta már, csak még nem tudja?!), az csupán annyiban gondol magára és másra, amennyiben harca, hűsége, élete, halála példa lehet még a jövődő széthúzásra vagy összetartozásra. Mert egymás üldözésével, ha gyilkos indulatainkat nem a pogányokkal, országunk és hitünk ellenségeivel szemben éljük ki, — önnön erőink olyannyira elemésztdőhetnek, hogy majdan, midőn közös létünk védelmében kell helytállanunk nagy-nagy veszedelemben, vérünkben kimerülten, lelkünkől kiforgatottan, erőtlennek fogunk találni. S ki fogja akkor megvédelmezni földünket és népünket, akihez tartozunk?!

Lelkiismeretéhez méltó nyugalom legyen osztályrésze minden igaz embernek!

Kelt Árva várában, az 1486. évben, Szent István vértanú napja előtti szombatban.

(A nuncius jelentése VIII. Ince pápának)

Szentséges atyám! Nincs tudomásom róla, hogy valamely pápai legátust valahol annyi ideig megvárakoztattak volna, mint engem Mátyás, Bécs városába áthelyezett új udvarában. A kínos és kedvezőtlen fogadtatás beigazolta sejtéletemet: a király kezdetben hajthatatlannak mutatkozott. Miután meggyőződtem róla, hogy ezen erőszakos és ravasz uralkodóra a cicerói retorika fordulataival semminemű hatás nem gyakorolható, megkíséreltem a konok érvelést az önfegyelmzés, az egyenes szándékot a kígyóhajlékonyságú, hízgelő simaság fegyverével helyettesíteni. De ne vágjak természetemtől idegen dicsekvéssel a dolgok elébe, maradjak még inkább azon szerény igyekezetemnél, hogy az elhangzottakat, főként a király kinyilatkoztatásait lehetőleg szó szerint közöljem szentségeddel, kinek legfőbb óhaját, miszerint öfelsége vizsgálat és per mellőzésével bocsássa szabadon Péter érseket, a következőkkel támasztottam alá: Egyházi főszemélyt szabadságvesztésre ítélni és a vád megnevezése nélkül évek óta fogva tartani — ez sérelmére szolgál mind öfelsége, mind az Apostoli Szék becsületének. Ha kezdetben hitte is a király az érsek irigyeinek hazug híreszteléseit, azóta elenyészett minden gyanú, bátran szabadon engedheti a gyanútlanúsága csapdájába esett szegény és tehetetlen embert. A király ekkor (még heveség nélkül) szinte sutogva, feszült hiúz-tartásban szakított félbe: „A követ úr is azt állítja, hogy az érseket teljesen alaptalanul, vagyis jogtalanul vetettük tömlöcbe?” „Miért, ki állít ilyet?” — kérdeztem kissé zavardottan. „Az érsek maga!” — kiáltotta vörössé válva a király (később volt alkalmam többször is megfigyelni, hogy rövid nyakán mennyire megduzzadtak az erek). Dühösen nyitott föl egy ködexet, s felkapván a lapok közül egy íróhátyát, meglobogtatta előttem: „Íme, könyvjelzőnek használjuk esti olvasmányainkhoz, többek közt ama kötetben is, amelyikben Naldo Naldi, Firenze felkent dalnoka vég nélküli hexameterekben énekelte meg nagyságunkat!” Mint kiderült, Péter érseknek titokban szentségedhez küldött levelét tartotta öfelsége a kezében. „Mikor az érsek csuhás küldöncéről szóló bizalmas jelentés kísérletében a birtokunkba jutott, még makulátlan-tiszta pergamen volt” — folytatta gúnyosan a király. — „Hogy, hogy nem, kedvünk támadt tűz fölé tartani. Mit ad az Isten, egyszerűbbé kíváncsiságtól, majd — minék tagadnók! — haragtól indítatva. Mit gondol, követ úr, mi állt a levélben?!...” — A király szemében most rémület ült. — „A mi titkainkat kezdé kifecsegni ez az ember!” „De hát Őszentségéhez fordult” — mondtam megnyugtatóan. — „Igen, a pápához fordult *bizalommal*” — fejezte be a mondatot kétértelmű nyomatékkal a király. Majd másik levelet keresett elő. „Itt van! Minket Szókratészsel meg Platónnal fedd meg, őszentségének pedig Plinius eme szavaival vádaskodik, nyilván miellenünk: *Nagy baj, ha valaki a hatalmát mások zaklatásával próbálja ki, nagy baj, ha rémitgetéssel erőszakolja ki a tiszteletet...* Kétszínű fráter!” „Miért volna az, mihelyt felségednek is hasonló módon példalózzat. Ha megengedi felséged” — hajoltam a levél fölé —, „a szövegösszefüggés talán...” „Hagyjuk az összefüggéseket!” — intett le a király, és kezdé feltekerni az íróhátyát. Közben mégis meggondolta magát: „Szerencsére, a mi kezünkbe jutott a pápának szánt üzenet is! Legalább tanulságos az összehasonlítás. A Szentséges Atyának ajánlott levelben vakmerően vádaskodik ellenünk, hangja valósággal lázadózó. Olvassa csak!... Nem, inkább mi magunk: „*Jogtalanul, erőszakkal fogtak el és börtönöztek be, üttek csúfot belőlem!*” — (A király itt gúnyal jegyzé meg: „Lásd, Mátyás az igazságtalan!... Ám folytassuk.”) — „... Mert *dvik*

még az a helytelen, de általánosan elfogadott uralkodói szokás, hogy a szándék jó vagy rossz voltát sikerén, illetve kudarcán mérik le, aszerint is dicsérik vagy gáncsolják. Innen van, hogy egy és ugyanarra a tette annyiszor ragasztják hol a kötelességtudás, hol meg a széfsényvesztés, hol a nagyvonalúság, hol meg az eszeveszetség címkéjét...” Bosszúsan hajította félre a tekerceset. — „Ezek megint valamelyik, szenátusban szónokló római szavai! ...Kegyvesztettek meg közemberek számára manapság veszélyes lehet a túlzott műveltség.” Erre, bár hízélgéssel, de az igazat szólhattam: „Épp a nagy bölcsességű Mátyástól kell ilyesmit hallanom?!“ A király elkacagta magát, de utána elmerülten járkálva fel-alá, megint tűzbe jött: „A világ előtt az uralkodó kedvtelése is fontos lehet, ám számunkra mindennél előbbre való kell hogy legyen a politika... Az érsek pedig fékezhetetlen rossz nyelvvel romlást hozna reánk, ha eszébe jutna kiteregetni a világ előtt főként a Frigyes császár személyét, valamint az ausztriai tartományok jövőjét illető szándékunkat!” Megkíséreltem meggyőzni: „Ó, felséged tudja legjobban, hogy Péter érsek mennyire nincs abban a helyzetben, hogy háládatlan tudna lenni királyával szemben. Korábbi helyzetében pedig miért törekedett volna az lenni?! Erseki és udvari méltóságait egyedül felségednek köszönheti. Önkeze alkotását akarná megsemmisíteni felséged...?” A király megtámasztotta fejét tenyerével. „Ha engedelmes támaszunk maradt volna, amiképpen reméltük! De ő ama hitet kezdé magában táplálni, hogy nélkülözhetetlen nekünk s ennek folytán mindent megengedhet magának.” — Pillanatokra visszafogott hangja most megint ércesen csengett: „Férfiás idöket élünk mi, követ úr! A szoknyát viselő lelkek vénaszszony-módra elrebegett zsoldáraival nem sokra megyünk!” „De hát a kalocsai érsek kezére még ha nem fröccsent is vér, bebizonyította bátorságát a déli birtokaira törő török ellen! A cellamagány a beletörődés bölcsessége által hátha elnémította benne a heves, fiatal lélek hiúságát! Bocsásson meg neki felséged, vagy legalább azt engedje meg, hogy öszentsége nevében találkozhassam vele, s meggyőződhessek arról, amit felöle hiszek.” A király bosszúsan intett fejével nemet. „Jobban teszi, hogyha nekünk hisz, követ úr. Az az ember sohasem változik meg, régóta ismerjük. Önféjűségével hitvesünket, a királynét is elidegenítette magától. Nem mondhatunk mást róla, minthogy megbomlott az elméje. Elbizakodottságában — az említett levél is példa rá — önnön vesztét munkálja. Ezután még jobban fogjuk őriztetni! Még mindig előnyösebb ez számára, mint a halálbüntetés!” Alig tudtam visszafojtani elképedésemet. A király észrevehette a hatást, vagy talán érezte, hogy elvetette a sulykot, mert ekképpen helyesbített: „A világért sem kívánjuk öméltósága elveszejtését. Ám hajlandók vagyunk bebizonyítani bűnösségét.”

Ezek után szentséged utasításának értelmében léptem fel: „Fölhatalmazásom van öszentségétől — mondtam —, hogy figyelmeztessem felségedet, miszerint ez esetben a bíraskodás a szentszékre tartozik.” A király ezúttal nem ellenkezett: „Kérek vagyunk az érsek ügyét az egyházi törvények értelmében letárgyalni. Kérje fel nevünkben öszentségét, hogy küldje el megbízottját a vizsgálat megindítására. Tekintve, hogy...” — (ez volt hát a kibúvó!) — „tanúinkat és terhelő bizonyítékainkat nem áll módunkban Rómába elküldeni.”

Ez utóbbi ajánlatot kénytelen voltam szentséged nevében is elfogadni, miután a király ígéretet tett a vádirat mielőbbi összeállítására, valamint arra, hogy a tárgyaláson, akárcsak a Szentszék színe előtt, Péter érsek szabadon védelmezhesse majd magát.

A Mindenható vezérelje Szentségedet — és ezen fagyos éghajlatú ország fölledt levegőjű udvarában szorgoskodó szolgáját.

Kelt Bécsben, Aprószentek napján. Anno 1488.

(Váradai Péter címzés és keltezés nélküli levéltörödéke)

Bokor nem őrzi a dühöngő szelet; értelmetlen volna ez iszonyú évekkel hátra nem hagyni Mátyás hitem tépázó haragos bántásait. Csak többet tudhatnék végre ama pár szavas üzenetnél! Nem lehet-e, hogy azt is képzeltem csupán, a száraz láz szünni nem akaró tűzében? Annyi esztendő alatt az egyetlen életjel volt, amely kívülről hozzám eljutott. S abban is csak egy kétes biztatás, mintha öszentsége az intést fontosabbnak tartaná: „Fiam, ne őrizz kígyót szívedben!” ... Szentatyám ne tudná (az Istennek tudnia kell!), hogy egy ilyen cellaüreg, akár a világteremtés előtti állapot, oly kilátástalanul vak és süket?! Nem él meg itt se fény, se szín, se hang, se remény, se fájdalom, összerosódik ébrenlét s álom, ösztön és értelem, emlék és képzelet, nincs jó vagy rossz, nincs szeretlet vagy gyűlölet, a vágy a

vakarózást váró viszketése legfeljebb. Az ide bezárt lélekben, ha volt is valaha kígyónak hitt fancsali lárva, az rég elmenekült a szentséged őrizetére bízott kinti, paradicsomi világba. Oda, hol udvari léhűtők fecsegései közt mindig a magány méltóságos nyugalmára vágytam. Ó, de nem az anyag örök, érzéketlen csendjére!... Nem bírok, jaj, nem bírok tovább a világ magas mennyboltozatú kapujához fagyott csillagokkal versengeni a virrasztásban! Szeretnék elkeveredni a leggyarlóbb létben; mint ideges farkában a gyík, szürke tollzatában a fogolymadár, érezni szüntelenül a veszélyt. Vagy közéjük visszamenni, kiket háborús fosztogatás, éhség, árvíz, pestis mindeneknél jobban sanyargat, mégis fogcsikorgatva tűrnek, faarccal, mint vihart és csonkítást és villámot és tüzet ezen északi táj fenyőit.

Tilos vadat elejtő jobbágykölyök, te szegény, láttalak, amint szájad vértől dagadt, iszamadó lábad alig vonszolt — a szokásosnál enyhébbnek számító büntetés után. Majd fűbe térdelve, megkapaszkodtál ama zsenge törzsű nyírfába, amelyik innen, e ferde falrészről nézve, egy nyíllövésnyire esik. Midőn a szélzúgásba asszonyi jajongásszerű, magas hang vegyült, felpillantottál az égre. Veled figyeltem a hegyes irányába, délre elhúzó vadludakat, s akkor értettem meg, mennyi széd vigaszod van neked, egy oly világban, hová nem hatol el sem kódexek hatalma, sem páfordulásokból álló politika; csak buja fű bizergeti a bokát, s a hársillat könnyes hangulatokat balzsamoz. Ha engem várnának, ó, a gyöngö bogyók, pipacs-pártán a harmatgyöngyök, a sebzett fatörzs mézcsillanású gyanta-cseppege, még a csupasz venyige is!...

A fiú már áll a fűben; messzire készül. Tudom, elszakítja tőlem az öröknek tetsző alkonyat. Még látom, amint, a keskenyülő holddal háta megett, erdei úton tapossa vidáman az ágakról szóródó ezüstpénzeket. Mintha énnekem intene. Nem, mégsem. Egy szelíd, fehér ló szegődött nyomába. A mesebeli. Mennek — mindig van hová — türelmesen.

Jaj, csak én veszem el, még hogyha kijutnék is innen valaha! Félek, hogy a fel sem fedezett világot örökre elveszítettem.

A test tűri tömlőcében is. Ám a lélek türelme...

Ha késő lesz...?

Mind rakhat reá a királyi kegy gyógyító füveket, hogyha már ké...

(Jóval alább, ferde sorokban, egy idegen kéz szálkás nagybetűivel:)

*a tollal együtt ezen leg-
utolsó hártya is elkoboz-
tatott*

(A nuncius levele Ince pápához)

Szentséges atyám! Amikor azon meggyőződésemnek adtam kifejezést, hogy a király, fenyegetőzésével, miszerint „az egész országnak tudomása van Péter érsek bűnösségéről”, valamint a vizsgálat megindítására tett kegyes ígérgetésével: csupán halogatni akarja ezen ügy tisztázását — aligha tévedtem. Látszólag ugyan ráállott arra, hogy a fogoly a vizsgálat megindításához szükséges kapcsolatteremtés végett Árva várából elhozzassék és felügyeletünk alá helyeztessék, a valóságban azonban a legkülönfélébb ürügyek születtek felséges agyában, amelyekkel mindjárt a legelső lépésünket megakadályozta. A király ajánlatára állapotunk meg abban, hogy a per megindításáig, valamint a tárgyalás idején a vádlott Esztergomban vagy Budán őriztessék, mégis, annak ellenére, hogy személyesen kísérgettem egyik udvarából a másikba (március elején megint visszatért Budára), hétről hétre egyéb elfoglaltságaira hivatkozott. Legutóbbi előterjesztésemre adott válasza pedig egyenesen fenyegető volt. „Higgye el, követ úr — mondotta —, nem cselekszik kedves dolgot nekünk, aki a kalocsai érseket szóba hozza! Történjék vele, amit Isten akar.” Megdöbbenésemben csak kérdezni tudtam: „Ezek szerint a királyi szó — még ha szeszélyes is — Isten akarata?!“ A tőle megszokott hangos kacagással lépett közel hozzám, s mint egy játékos medve, megszorongatta vállamat. Majd, anélkül, hogy elengedett volna, a legnyájasabb hangon fejtegetni kezdte

az előre nem látható okokat: az árvai vár kapitányát Lengyelországba volt kénytelen küldeni, de különben is várnia kellene néhány napig, míg a nápolyi király „baráti” véleményezése az érsekről meg nem érkezik. Nehogy véletlenül Bécsbe küldetett volna a fontos irat, mert ez esetben a napok hetekké duzzadhatnak... Esztergomról különben — folytatta talányos mosollyal — le kell mondanunk. Ott ugyanis sok itáliai, főként nápolyi él, Beatrix királyné emberei, akiknek ha tudomására jutna, hogy a gyűlölt érsek a városban tartózkodik... A mondat végét elharapta. Kezdeti ingerültsége, amelyről azt hittem, hogy személyem vagy pontosabban: szentséged kéréséhez ragaszkodó újabb zaklatásom váltott ki belőle, a királyné megjelenésével szemmel láthatóan fokozódott. Mátyás kijelentései és viselkedése, sem korábban, sem ez alkalommal nem árultak el gyűlöletet egykori legbizalmasabb embere iránt, inkább haragját és bosszúságát engedte szabadjárá, ő, az Attila példáján csüggő uralkodó, nem szokván hozzá ahhoz, hogy tartania kelljen valamely alattvalójának nyílt természetétől, s számolván azzal, hogy a magára vállalt vizsgálat lefolytatásával saját személyének ártana elsősorban.

A királyné viszont alakoskodni kezdett előttem: ájtatosan suttogetta el a maga részéről megbocsátását, de oly hévvel hangoztatta, miszerint Péter érsek saját könnyelműségének az áldozata és — nem talál rá megfelelőbb szavakat — „ördögi sugallatra” hallgat, amennyiben papi szoknyájában sem hagyja magát észre térítettetni —, hogy végül könnybe lábadt szemmel nem tudta megállani, és elrebegette szegény rabról a *végtételt*: „Ha makacs önfejűségében kibúvókat keres, és ország sorsával mentegetőzve igyekszik feledtetni másokkal (itt »felséges hitvesére« pislantott), a szavai és üzelmei által bennünket ért súlyos sértéseket — ám lással!” A hév, amely a királynét ezúttal csupán megjátszásra tüzelé, a királynál komoly fulladási rohamban jelentkezett. A fulladást — miként a királyné felolvasója, Bonfini, utólag bizalmasan tudomásunkra hozta — az utóbbi időben több ízben fellépő képzeltés idézhette elő Mátyásnál: úgy érzi, hogy torkában golyó rekedt meg. De hogy épp előttünk került ily váratlanul a képzelgését újra kiváltó lelkiállapotba, kétségtelenül a királyné egyre gyakoribb jelenet-rögtönzéseinek tárgyára vezethető vissza. Az Aragóniai Beatrix mulatozó kedvét lehevavasztó sánta János herceg, Mátyás természetes fia, néhány napja már több az ő hamis nápolyi asszonyszemében is, mint az öregedő királyi hitves halántékából kipiszkálható, szeszélyes szálla. Korvin János nyájas, szép ábrázata maga a *fekete gond*, mióta a makacs közszevnyitől harci kedvét veszítő király nyílt, határozott döntéssel koppantá meg a világ előtt a trónutódlás tükös kapuját. A budai Nagybaldogasszony-templomban az oltári szentségekre tétetett kézzel eskette fel Bakócz Tamás, Nagylucsei Orbán és Ernuszt Zsigmond püspököket s az országnagyok közül Szapolyai Istvánt, Kinizsi Pált, Báthori Istvánt, Drágffy Bertalant, Újlaki Lőrincet, hogy „János herceget teszik meg királyukká”.

Ennek is tulajdonítható az a tény, hogy míg a királyné a Péter érsek elfogatása óta eltelt esztendőök során nem mondott le arról, hogy „beismerő vallo-másra” bírassa az árvai rabot, Mátyás mindvégig megelégedni látszott egykori bizalmasának hallgatásával, és csupán szentséged sürgetésére kényszerült vállalni az udvari körökben eltemetettnek tekintett érsek „feltámasztását”.

Adja a Mindenható, hogy ez idei húsvét Krisztusi feltámadása több szerencsét és boldogságot hozzon, teljesítvén Szentséged kívánságait.

Kelt Buda várában, Nagyhéthe fordulván. Anno 1489.

(Postscriptum. A király váratlanul magához rendelt, és az „állhatatos” jelzővel tüntetvén ki, felkért, hogy továbbítsam szentségednek: „Kezdjük megkedvelni a szentatya követét, ezen bizalmat ébresztő érzésünknel fogva készek vagyunk a kalocsai érseket mostani fogságából a visegrádi várba áthelyeztetni. A követ úr ott érintkezésbe léphet veled; ám az őrizetéhez szükséges személyeket, papot és apródot beleértve, magunk jelöljük ki.” A király magányossága már szóbeszéd tárgyát képezi az udvarban. Zsoldos kapitányait magától távol tudván, engem, szentséged legátusát érdekesítte arra is, hogy kikérje véleményemet: így szeszélyes hónapban megkockáztassa-e közszevnyes lábával a lovaglást Boroszlóig, ahol a cseh tartományokat szándékozik odaajándékozni fiának.)

(Váradai Péter levele Báthori Miklóshoz)

Krisztusban testvérem, szonyorúságban földi társam! Nem vártam én, jaj, ily áron a szabadulásomat! Hasonló időkben megtántorodnak még a hűtelenek is. Ne gondolj hát hitványabbat felőlem, kit ellenségeim tüzes nyilai mindhalálig

sem tudtak volna eltéríteni Mátyás iránti hűségemtől!... Midőn visegrádi várszobám ablakából elúszni láttam a Dunán a Bécsből Budára hajón hozott királyi halottat, maradék erőm görcsbe rándíta, s mint entestem ellen fordult fegyver markolatát, úgy szorongatám a keresztet. Nem vigasz az számomra, testvérem, hogy az égi döntés erősebb volt a földi király parancsolatánál, s ím, élhetek már a visszakapott szabadsággal. Csak a haragos Úristen, ki ekképpen (Mátyás korai halálával) mért reánk országos csapást, a megmondhatója, mit kezdhetek, mit kezdhetünk ezen nem óhajtott szabadsággal! Mert ami Budán fogadott a gyász után, az több irtózáttal tölthet el az április hatodiki haláltusát túlharsogó bécsi lakománál, amikor is — némely szemtanúk állítása szerint — a fákllyák feketén füstölögve égtek, s az elnehezült gyomorral, fővel heverésző cseh és magyar főurak: *hol* még el nem hódított birtokrészek jogán civakodának, *hol* egy, pogányok fogságából szabadult, tépett ruhájú és elméjű prédikátor jövendöléseivel hergelék egymást, nagyokat hahotázva. Utóbb magam is hallhattam Budán a rémülődözők táborában azóta számos hívet gyűjtött prédikátor kedvderítőnek cseppet sem mondható jövendöléseit: „Szegény juhocskáinknak, gyapjakkal együtt, minden lábuk, fülük, orruk s az fejük is levágnak...” „Hold első fertályában vadak égen járnak, hadak, megütkezvén, az pokolban...” „Történik pedig akkor az vizeszonyban szenvedő kövér halaknak iszapmélybe való menekülésük... Lészen az vigalomnak vége nagy veszettség, az vitézségnek nagyobb veszettség...”

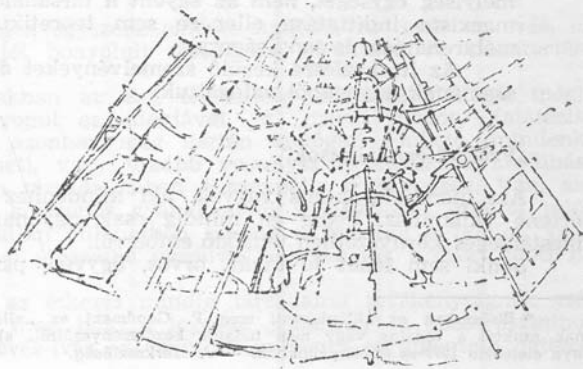
Ma már tudott dolog, hogy a gyászos végű, drága mulatság után (melynek a király bolondja, Tibrii vetett véget kiáltásával: „Talpra, urak! A király meghótt!”) — más, sokkal költségesebb „mulatozásba” fogtak, eme szegény ország kárára, főembereink. Bakócz, Nagylucsei s más püspökök és országló nagyurak, az özvegy királyné, vagy álnok, idegen trónjelöltek ígéreteit véve, megfélekedzőnek Mátyásnak tett esküjükről. Szinte látom, mint prédálnák s osztanák fel maguk között ez országot, mely az örökre elernyedv vasmarokból hadak útjának szélére kifordula. Beatrix engem bíborosi kalappal kecsgettete, csak álljak híveimmel az ő, valamint sebtében felséges férjéül kiszemelt cseh király, Ulászló pártjára. Mit felelhettem volna egyebet, mint azt, hogy Korvin János az atyai trón örököse.

Békés szóval a legvégsőig; fegyverhez nyúlni, itt bent, soha! — ezt megüzentem a Korvint követő Ernuszt Zsigmond püspöknek s Újlaki Lőrinc macsói bánnak is —, még ha az ifjú herceg határozatlansága s félsze folytán a főbb erők az ellenfelekhez tolnak, úgy sem! Különben könnyen mindenki háborúja léssen mindenki ellen.

Szelíd lelkemen gyermeki félelem lesz úrrá az alattomos ordasok között. Arcomra fekete szálú eső zúdul; mikéntha álmodnék, egy bölcs, de boldogtalan tekintetű oroszlán szemrehányóan rázza meg sörényét. Kijózanodván, látom, magam vagyok; a nagy király emléke néhány száradó csepp szemem alatt. Elállt a különös, éji eső.

Tollamat immár pirkadat pirosába mártom. Döntsd el, testvérem, tinta ez még, vagy már a tulajdon vérünk.

(Útban magányos bácsi várszobám felé... az 1490. esztendőben, június 20-án. Elfelejtettem, melyik szépnevű szent örködik ma felettünk.)

Simon Sándor grafikája

Paul Goodman világa

Paul Goodman (1911—1972) eredeti képzettsége szerint pszichiáter volt. A negyvenes években szépirodalmi művekkel jelentkezett, majd táguló érdeklődése egyre több tárgykör és műfaj felé vonzotta. Ma elsősorban mint társadalomkritikust tartják számon. Korunk reneszánsz embere és „nagy meg nem alkuvója”. Nevének az amerikai szellemi életben határozott súlya van; sűrűn hivatkoznak rá mint az új baloldal egyik spiritus rectorára.

Goodmanre mindenekelőtt az a jellemző, hogy korunkról ő mondott ki *elsőként* bizonyos dolgokat — írta nemrég róla, az *Esprit*. Marcuse előtt próbált hivatni a marxista típusú elemzés és a pszichoanalitikus felismerések között; Galbraith előtt leplezte le a névtelen techno-bürokratikus hatalmat; Cooper és Laing előtt mondta a tőkés társadalmat az örület fészkének, ahol nem azok a legelidegenültebbek, akiket annak hisznek; Illich előtt mutatott rá az iskolarendszer súlyos fogyatékoságaira, Ginsberg előtt hangzott fel kiáltása a nyugati világ abszurditása ellen. De éppen mert első volt, mert húsz évvel előzte meg nemzedékét, két évtizedig kellett várnia az elismerésre. Paul Goodmanre csak a hatvanas évek elején figyeltek fel, s igazi jelentősége a hetvenes években vált nyilvánvalóvá.

Sokoldalú, rendkívül művelt ember és termékeny író volt. Egy nemrég készült ideiglenes bibliográfia hétszáz tételt sorol fel műveiből; regények, elbeszélések, színművek, versgyűjtemények, tanulmányok, előszók, nyílt levelek, fordítások stb. Nemcsak az amerikai valóságot, hanem Kelet és Nyugat történelmét, gondolkodását, művészetét is jól ismerte, s minderről írt: társadalmi, politikai és gazdasági problémákról, urbanisztikáról, oktatásról, pszichiátriáról, filozófiáról, vallásról, irodalomról és zenéről. A tárgy és a kifejezési formák sokfélesége ellenére Goodman rendkívül egységes, mivel maga is megszállottan *kereste az egységet*. Alapgondolata: a technológiai társadalom megkövetelte szakosodás szétforgácsolja az embert, s ezért a feladat — eredeti egységének helyreállítása. Ezt a globális szemléletmódot a környezetvédelem modern problematikája tette igazán időszerűvé. Goodman elutasította az irodalmi műfajok éles elválasztását, s maga járt élen a „műfajkeresztezésben”. De akár szonettet, akár tanulmányt, akár regényt írt, a társadalomkritika, a riportázs és a költészet hármastöredékéből ragadta meg a dolgokat: ez kölcsönöz írásainak sajátos minőséget.

A kontesztáló filozófiák zömétől eltérően, Goodmanban együtt él a társadalomkritikus és az utópista, a bálványromboló és a teremtő.* De Goodman utópiája nem sokat merít európai elődeiéből. Nem valamilyen tértől-időtől független közösségről ábrándozik, amelyben másféle emberek egy másféle világot teremtenek. Nem a holnapot építi, hanem *itt és most* akar utópiában élni; szerinte meg kell próbálni másképpen élni ott is, ahol az élet elviselhetetlen lett. Ebben az angol-amerikai „kísérleti utópiához”, Robert Owenhez és tanítványaihoz áll közel: gyakorlati és közvetlenül megvalósítható javaslatok vannak — az adott szintre szabva s az adott eszközökkel. Alaptézise: a társadalmat kell széttagolni ahhoz, hogy megőrizzük a személyiség egységét, nem az egyént a társadalom egysége érdekében. Goodman marxista indíttatása ellenére sem teoretikus elme, részelemzései azonban mélyrehatóak és tanulságosak.

Az itt közlésre kerülő szemelvényeket a *RIBA Journal* Goodman-külön-számának anyagából válogattuk.

A. J.

„Profik” és „laikusok”

Azt mondják, laikus vagyok, aki mindenhez hozzászól, anélkül hogy igazán értene valamihez. Pedig én mindig csak ugyanarról beszéltem: a maga alkotta mesterséges környezetben tengődő emberről.

Senki sem lehet jó tanár, orvos, ügyvéd, pszichológus, szociológus, történész

* Elsősorban ez különbözteti meg P. Goodmant az „ellenkultúra” képviselőitől és az irányzatnak azoktól a tudatos vagy nem tudatos kezdeményezőitől, akiknek eszméit Semlyén István tanulmánya elemezte 1977-es évkönyvünkben. — A szerkesztőség.

vagy politikus, ha nem tudja mindazt együttvéve, ami e szakmákból minden ember számára életbevágó.

A fiatalok gyanakodva figyelik a „profikat“ — a „profi“ nálunk (az Egyesült Államokban) eleve a hatalom embere (a gazdaságilag fejletlen országokban dilettáns bürokrata). Elmúlt már az az idő, amikor vakon bízunk a szakmák autonómiájában, a hozzáértők felelősségében. A szakértők ma már különböző intézmények alkalmazottai: kivitelező emberek, terveket lebonyolító automaták. Jó vagy rossz az utasítás, ők végrehajtják. Kritikátlanul, meggyőződésük ellenére — minden felelősség nélkül. Aki profivá vált, azt bekebelezi és korrumpálja a rendszer. Emiatt a fiatalok hátat fordítanak az iskolának, és „valóságos“ forradalmi mozgalmak részesei kívánnak lenni. Azt gondolják: a jövő társadalmá nagyon jól meglenne „profik“ nélkül is. Szerintük különben sincsenek olyan sajátos egészségügyi, jogi vagy tervezési problémák, amelyek megoldását szakértőkre kellene bízni.

Profi vagy amatőr? Reménytelen dilemma. Akinek nincs szakmája, az semmihez sem érthet igazán. Egy rosszul működő társadalomban valódi profinak maradni — ez már magában forradalmi tett.

Újítás csak ott van, ahol létrejön a „profik“ és a „laikusok“ valamiféle szövetsége. Ebben a szövetségben nem adhatunk minden hatalmat a profiknak. A „laikus“ ereje — alulról jövő erő.

Bonyolult világunkban a laikus csak ott érzi otthon magát, ahol ellenőrizni tudja saját szakapparátusát. A profinak ugyanakkor körömszakadtáig védenie kell szakmai autonómiáját, nem állíthatja hozzáértését rövidtávú politikai célok vagy „laikus“ előítéletek szolgálatába. Nincs ennél problematikusabb kölcsönviszony, amely mégis ennyire nélkülözhetetlen volna a haladáshoz.

Az emberi funkciókról

Ha egy építész az emberi funkciókról sztereotípiákban gondolkozik, akkor tulajdonképpen egy gép feladatait végzi. Ahhoz, hogy az építész „emberré válhasson“, kultúrára, filozófiai és lélektani intuícóra van szüksége.

A sztereotípiák összeszerkesztéséhez nem kell több képzelet, mint a kirakós-játékhöz. Előre gyártott „program“ szerint rakunk össze előre gyártott „elemeket“ — ez nem becserkészett, hanem rutinosan alkalmazott tudás. Talán az a baj, hogy funkcionálisan kezdtünk gondolkozni? Nem hiszem. Mindig is funkcionálisan gondolkozunk. Inkább ott követtük el a hibát, hogy az embert kisszerű és lélektelen funkciókra bíztuk. A funkciók felszegtelték az embert.

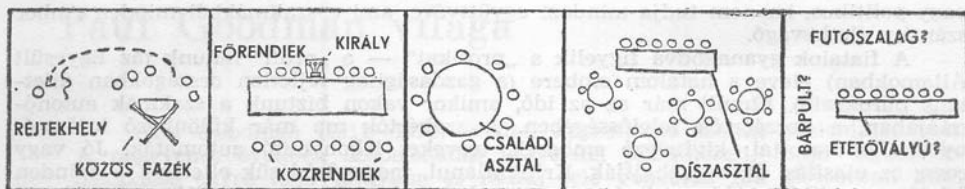
Vegyünk egy igen elemi problémát — az ülőhelyek elrendezését különböző alkalmakkor. Például étkezéskor, törvényhozáskor, színjátszás, tanítás vagy pszichoterápiás kezelés közben. Mi az, hogy „étkezés“? Mi az, hogy „tanítás“? Egyáltalán: mi az, hogy „ülőhely“? Ha azt mondom: ülőhely, feltétlenül a székre kell gondolnom? Be szeretném bizonyítani, hogy a „szék—ülőhely“ asszociáció az egyik ilyen belénk ivódott sztereotípiá. Ha közelebről szemügyre vesszük ezt a sajátos ülőszekert, kiderül, hogy csak az utóbbi négyyszáz évben terjedt el, és sajátos célokat szolgál. Olyan, teljességgel nélkülözhető alkotmánynak bizonyul, amely különböző összejöveteleken kényelmes testhelyzetet biztosít az embernek, vagyis megszünteti a mások testével és részben a saját testével való közvetlen érintkezést.

Az alábbiakban azt szeretném bizonyítani, hogy a funkciók a társadalmi struktúra egészéhez kapcsolódnak. Az ülőhelyekhez „illeszthető“ emberi funkciók ezért nem eleve elrendeltek és nem véglegesek — változnak, alakulnak a történelem folyamán.

Az étkezés. — Látszólag igen egyszerű emberi funkció. Az evés az evés, ez igaz. De az étkezések ülőrendjét bonyolult társadalmi struktúra és magatartásrendszer írja elő.

Egyes primitív társadalmakban az étel elkészítése közösségi jellegű, mégis mindenki saját rejték helyére vonul az adagjával, és „privát módon“ falatozik. A gazdálkodás közös, az evés azonban még tisztán biológiai funkció (mindenki kedvére zabálhat és ökredezhet), vagy inkább veszélyes és tabukkal körülbástyázott funkció, mint a modern társadalomban a szexuális tevékenység. Van, aki a „privát étkezés“ szokását a kölcsönös gyanakvással magyarázza: mintha mindenki attól félné, hogy egy óvatlan pillanatban kitépik a szájából a falatot, vagy mintha azt gondolná, a biológiai élvezetbe merülve védtelenebb, s ezért jobb, ha egy fának támasztja a hátát.

Civilizált társadalmakban az étkezés mindig társadalmi tevékenységnek számít. Az osztálystruktúra szabja meg, hogy a fogások „előállítói“ a közös asztalhoz engedik-e, vagy sem. A közös evés-ivás az együttlét kellemes és pihentető háttere.

ÉTKEZÉS: 1. privát falatozás; 2. reprezentatív étkezés; 3. családi szertartás; 4. bankett; 5. közétkeztetés

A biológiai tevékenység szocializálása azt jelenti, hogy magunkévá tettük (interiorizáltuk) az étkezési tabukat is; tudjuk, mit tekintünk gusztustalannak, s hogyan kell az asztalnál viselkedni.

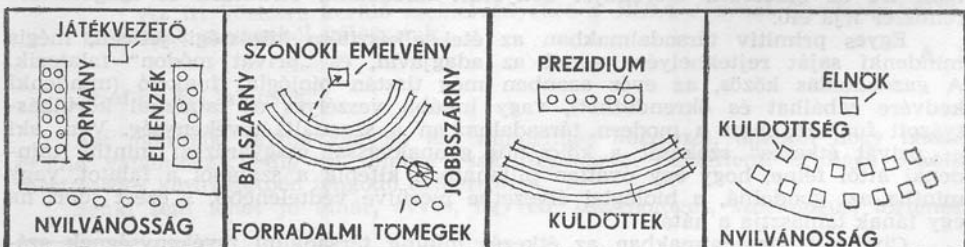
A kerek ebédlőasztal a polgári lakás tipikus kelleke, az étkezés itt a szó szoros értelmében vett család (polgári család) szertartása, az elfojtások leghatékonyabb iskolája, ahol főbenjáró illetlenségnek számít szólni valakihez. A hosszú asztal formális ülésrendje, ahol a ház ura és asszonya az asztal két áttelens végen ülnek, a királyok étkezési szertartásának modern csökevénye, ahol karizmatikus jelentősége van annak is, hogy valaki a királyi étkezésnél vagy más biológiai funkcióknál jelen lehetett.

A két előbbi változatot jellemző módon ötvözi a díszebédnek (bankettnek) az a típusa, ahol a jelentősebb embereket díszasztalhoz (esetleg díszemelőnyre) ültetik, ahonnan egyenként ünnepélyes szónoklatot (díszbeszédet) lehet tartani.

Igy jutottunk el korunk lehető legvalószínűtlenebb ülésrendjéhez, ahol az emberek úgy ülnek az asztal mentén, sorban, nem nézve se jobbra, se balra, mint a bárpultnál iddogalók, vagy a dísznők a vályú mellett. Ez az ülésrend a legmagasabb fokon szervezett társadalom eszményeit és szokásait tükrözi. Társaságban eszünk, mert félünk a magánytól, de úgy eszünk társaságban, hogy közben mégis magányosok maradassunk, mert nem szeretjük, ha valaki a szánkba bámul, vagy ha evés közben társalogni kell a szembenülővel. Olyan „futószalag-ülésrend” ez, amely a gyors kiszolgálás és fogyasztás szempontjából egyedülállóan hatékony. Vigasztaló, hogy a magányos tömegembernek étkezés közben legalább a képelete nincs vályú elé kötve.

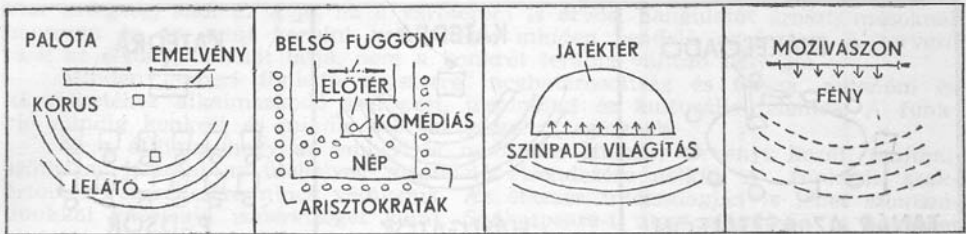
Törvényhozás. — A klasszikus parlamenti ülésrend szembeülteti a kormánypártot az ellenzékkel, de hagy közöttük annyi távolságot, hogy ne ránthassanak kardot egymásra. Középen — az elnök vagy játékvezető. A közönség azért van jelen, hogy a nyilvánosságot jelképezze. A pályán csapatok állnak szemben egymással, s minden csapatnak vannak nagy játékosai. A játékszabályok azon az elképzelésen alapulnak, hogy az érvek okos összecsapása révén könnyebb új konszenzushoz jutni, mint formális beszámolókra és kinyilatkoztatott tézisekre alapozva. A játéklevek sajátos politikai védettséget élveznek, enélkül a parlament nem tudna működni. A szellemi párbajnak sziporkázónak és csipősnek kell lennie, a feleknek ismerniük kell egymás gyengéit, közös kultúrával kell rendelkezniük, mert csak így képviselhetnek egyenlő játékerőt.

A francia forradalom törvényhozása — a nézetek széles spektrumával számolva — ülésrendi átmenetet biztosít a jobb és baloldal között. A szélsőséges nézetek azonban annyira heterogén érdekeket képviselnek, hogy nem tudnak közös játékszabályokban megegyezni. Ezért nincs szükség játékvezetőre sem — a terem közepén szónoki emelvény áll, s aki ide fellépett, annak a maga pártjára kell állítania a képviselőket. A szónoknak közhangulatot kell teremtenie, ezért a hallgatóság legmélyebb szenvedélyeit próbálja kijátszani az ügy érdekében. A fenn

TÖRVÉNYHOZÁS: 1. klasszikus parlamenti játék; 2. forradalmi nemzetgyűlés; 3. a „demokratikus centralizmus” ülésrendje; 4. ENSZ-közgyűlés

SZÍNHÁTSZÁS: 1. a görög tragédiák színháza; 2. Shakespeare színháza; 3. naturalista színház; 4. filmszínház

és lenn könnyen felcserélődik, az ülőhelyek pillanatonként cserélnek gazdát. A forradalom nem tanácskozó testület. Előfordul, hogy a tömeg ágyúkkal szól közbe és győzi meg a képviselőket.

Napjaink törvényhozásának gyakori ülésrendje az, ahol a szakértők prezidiumot alkotnak, s következtetéseiket jóváhagyás végett a képviselők plénuma elé tárják. Az ülésrend megfelel a központi tervezés követelményeinek, amely a döntéseket a szakértői tudásra alapozza.

Nemzetközi tanácskozó testületekben az ülőhelyek közti távolság fejezi ki az egyes országok autonómiáját. Minden küldöttség a saját helyéről szólhat fel, nincs külön szónoki emelvény.

Színhátszás. — A mai színház többek között azért is van válságban, mert megfeledeztünk az egyik leglényegesebb színházi funkcióról: az ülésrend színházhoz és darabhoz kötöttségéről. Többet tudunk a nézők osztályrétegződéséről, mint a színház és a nézők ülésrendjét meghatározó színhátszás tényleges összefüggéséről.

Az antik görög amfiteátrum tágas, napfényes szerkezete a görög tragédiák nagyságának felelt meg. A közönség úgy ülte körül a színpadot, hogy közben önmagára mint egészre látott, a tragédiában önmagát ülte körül. A tragédia mint általánosan ismert mítoszok feldolgozása — közösségi szimbólum volt. A lelátók távolsága nemcsak elválasztotta a nézőt a tragédiától (a hétköznapitól eltérő, baljós cselekménynek teremtve atmoszférát), hanem a tragédia terébe is vonta a közönséget. Ez csak ott lehetséges, ahol a közösség egységes egészként vállalja magára a tragikus vétket. A kórus a közönséget képviselte, de a tragédia emelkedett stílusában.

A Shakespeare-féle narratív színházban minden másképp van: a színház kicsi, a közönség szórakozni gyűlt össze, a színész (és szerző) mindennapi megélhetésért játszik, függőyi nincs, megnő a földszinti nézőtérre benyúló színpad szerepe, a játék célzásai a földszinten ülő alsóbb népréteghez szólnak, s a népi közbizalom az erkélyen ülő arisztokraták szemében maga is az előadás részévé válik. Ez a színház nem ismer idő- és térbeli határokat, minden megjeleníthető rajta, akár az álom is.

Mai színházaink többsége úgy épült, hogy az előadás élesen elválk a közönségtől, a határokat a függöny és a rivaldafény hangsúlyozza. Amikor a függöny felgördül, működésbe lépnek a fényszórók. Az ilyen túvilágított színház leginkább Ibsen naturalizmusának felel meg.

Minden színháznak megvan a maga közönsége és ülésrendje. A baj akkor következik be, ha megfeledeztünk erről, s minden színházat ugyanabba a funkcióba próbálunk gyömöszölni. Az élő színház polifunkcionális, nem fér meg ócska termék avitt ülésrendjével.

Tanítás. — Tanár és tanítványok eszményinek tartott ülésrendje — a szemáramúmi kerekasztal. Ha az asztal ovális, ez kettős előnyvel jár: elég kerek ahhoz, hogy körbeülhessük (vitalehetőség), de nem annyira kerek, hogy ne tudjuk, hol az asztalfő. Persze ez az ülésrend nem arra való, hogy az asztalfőn ülő kioktassa és megleckéztesse a többieket. Ez a beosztás inkább a kezdő kutatók „mélyvizbe dobásának” kedvez, ahol a kritikai légkört a kollégák, a szakmai színvonalat az asztalfő biztosítja.

Az amfiteátrum — egyik végén nyitott kerekasztal. A nyitás azt jelenti, hogy az asztal túlsó felén a hallgatóság népes tábora ül, s az asztal innesső oldalán „tartott” demonstratív előadást hallgatja, a bemutatott kísérletet figyeli. Ez az ülésrend olyan helyzeteknek felel meg, ahol kész tudást kell a diákoknak átadni. Ha valaki nem ért valamit, utólag megkérdezheti, s a pótkérdésekre a tanár a „katedra magasából” válaszol.

TANÍTÁS: 1. a „mélyvízbe dobás“ ülésrendje; 2. a „kész tudás“ ülésrendje; 3. a „feleltetések“ ülésrendje

Az iskolai tanórák tipikus ülésrendje fordított helyzetet tükröz: itt a katedrán ülő kérdez, s a padban ülő válaszol. A tanár egyenként szólítja felelésre tanítványait, hogy tudásukat ellenőrizze.

A kerekasztal-forma teljes felbontása magát az asztalt is funkciótlaná teszi. A szemináriumi keretek szétföredeznek, marad az informális csoport. Mindenki oda ül, ahová akar (székre, földre), s kávézhat és cigarettázhat. Az informális „ülésrend“ felszabadítja a képzeletet. A csoport már pusztán jelenlétével is nagyobb teljesítményekre ösztönöz, de az sem jön zavarba, akit akkor ér utol az ihlet, ha csendes meditálásra vonulhat el.

Melyik ülésrend a legjobb? Vázlatos felsorolásukkal éppen azt szeretném bizonyítani, hogy a forma nem az elvont funkciótól, hanem az anyag konkrét természetétől függ. Vagyis attól, hogy milyen az a tudás, ami felé törekszünk, és milyen módszerekkel törekszünk e tudás felé.

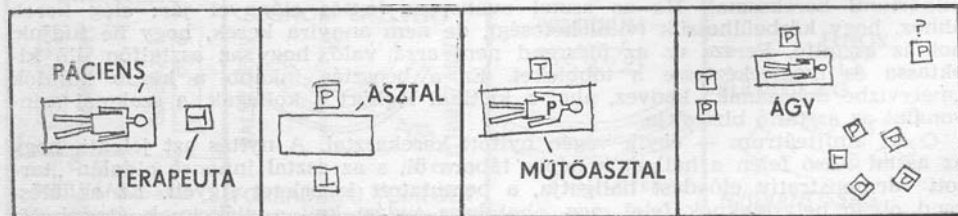
Pszichoterápia. — Azt hinnék, az orvos—páciens kapcsolatban nincs jelentősége az ülésrendnek. Egy páros viszonyban látszólag nincsenek variációs lehetőségek. Valójában: ahány iskola, annyi egymástól eltérő forma. A pszichoanalitikus iskola a szabad asszociáció módszerére épít: a páciens az analízisben „felszínre hozza“ az elfojtások következtében tudattalanjába szorított tartalmakat. A beteg nem láthatja az analitikust, mert a személyes „szemtől szembe“ szituáció nem kedvezne a szabad asszociálásnak. A terápiában fontos szerepet játszik az, hogy a páciens infantilis, függő viszonyba kerül analitikusával.

A szemtől szembe módszer hívei inkább az éretlen személyiségű beteg önbizalmát próbálják visszaadni úgy, hogy egyenrangú viszonyt alakítanak ki vele. A beteg biztonságérzetét fokozza, hogyha terjedelmes íróasztal választja el az orvostól.

Ha a figyelem a beteg testére összpontosul, ennek a fekvő páciens és a mellette álló orvos helyzete felel meg. Ez a — merőlegesnek nevezhető — elhelyezkedés a műtőasztalra kerülő beteg és a sebész viszonyára emlékeztet.

A csoportterápiás módszer az egyetlen, amely nem rögzíti az ülésrendet. A terapeuta—páciens viszony nem szabályozott, az ülésrend alkalmanként változik. A terapeuta akár el is hagyhatja a termet, vagy helyet cserélhet a beteggel. A csoport interperszonális kapcsolatai spontánul alakulnak ki, a csoportterápia irányítója azonban tudatosan a gyógyítás szolgálatába állítja őket.

Az orvos—beteg viszony tehát aszerint változik, hogy ki mit sorol a „neurózis“ címszó alá. Betegenként más módszert, más ülésrendet kell alkalmazni. A hisztérikus, fóbias betegeknél az első változat a célravezetőbb, szkizofréniasoknál a második, és így tovább a negyedik változatig, amely a személyiségzavarok gyógyításában bizonyult eredményesnek. Van olyan páciens, akire betegtársainak jelenléte károsan hat, másoknál ez közömbös — de lehet kifejezetten javallott is.

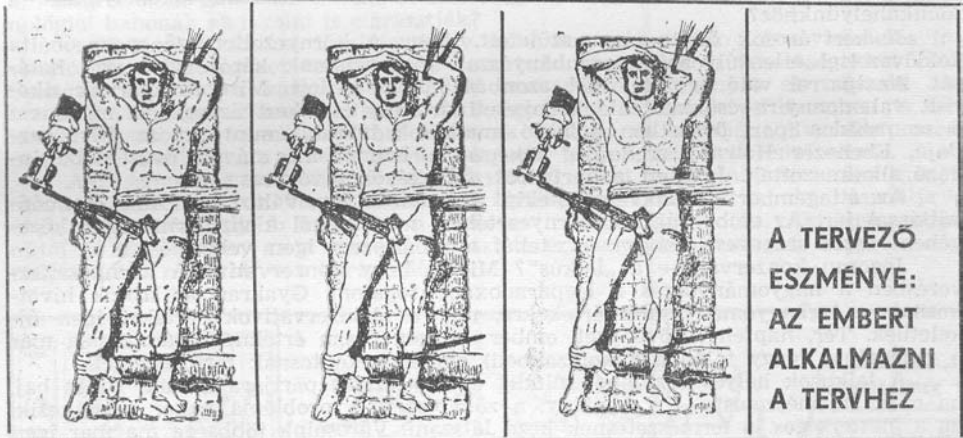

PSZICHOTERÁPIA: 1. a „szabad asszociálás“ ülésrendje; 2. szemtől szembe beszélgető módszer; 3. „betegre merőleges“ módszer; 4. csoportterápiás módszer

Van betegség, ahol az a jó, ha a váróterem is orvosi hangulatot áraszt, másoknál pontosan ez az, amit kerülni kell. Mégis minden rendelő egyforma. A tervező csak az elvont funkciót látja, nem a konkrét terápia változó lényegét.

Minden emberi funkció egyszerre meghatározottság és forma, autonóm és környezetéhez alkalmazkodó szervezet, történelmi és kulturális jelentés. A funkció mindig konkrét és mindig szerves része az egésznek.

Nem állítom, hogy az emberiség ne tudna étkezni, törvényt hozni, tanítani, színházat játszani az ülőhelyek megfelelő elrendezése nélkül. A „funkciók szakértőinek” szerencsére nincs vétőjoguk. Az étkezés futószalagján is lehet szomszédunkkal közelebbi ismeretséget kötni, Shakespeare-t utcai előadáson is be lehet mutatni. Jó volna tudni mégis, miféle fortélyokkal teszi túl magát a funkció a vele szemben érzéketlen tervezésen. Nem mintha ez felmentené a tervezőt a funkciókkal való kreatív bánásmód követelménye alól, de akkor talán könnyebben megtalálná az utat a lényeghez, az emberi tevékenység konkrét történelmi jelentésének formába álmódásához.

A város „használatáról”

A várostervezésnek a gyermek számára nincs értelme. A várost készen kapja, mint mindent. Nem tudja elképzelni, hogy amit maga körül lát, azt valaki előbb lerajzolta egy darab papírra. Nem tudja elképzelni, hogy a terveket másképp is rajzolhatták volna. Mezőgazdasági vagy bányászvidéken, bármennyire elszakadt is az iskola az élettől, szülei munkahelye a legfőbb nevelő környezet. A modern kertvárosok gyermekének azonban fogalma sincs arról, mit csinál apja a messzi „hivatalban”.

A gyermek csak akkor veheti birtokba a várost, ha megtanulja kritikusán nézni a forgalmas utcát, ahol nem lehet többé labdázni, a parkot, ahol nincsenek többé játszóterek, a folyót, amelynek partján nem lehet többé halászni, mert partja sincs már, s halak sincsenek benne, a grundot, amelyet beépítettek, az aszfaltot, amelyet sohasem lep be a hó. A gyermeknek a vidék már nem otthonos: megszakadtak rokoni szálai a faluval, elvesztette a falusi nyaralások természetes környezetét. És a kezdetben még oly titokzatos, romantikus város sem otthonos már: a táj „hátszága” nélkül, a szomszédsági közösségek hagyománya nélkül, a játszóterek valósága nélkül a város nem stimulumáló környezet többé. A gyermeknek mégisincs más otthona, mint ez az önmagából kivetkezett város. Romboljuk le a várost? Semmi esetre sem. A várostervezésnek akkor van értelme, ha a gyermek számára a város valamilyen formában mégis használhatóvá válik. Ha a gyermek maga veszi birtokba, s maga tervezi át városát.

Az állampolgári nevelés ezért nem más, mint megtanulni otthon érezni magunkat városunkban. Otthonteremtés, jövőre való berendezkedés a magunkénak felismert városban. Mert jövője csak annak a városnak van, csak azt a várost lehet racionálisan „üzemeltetni”, amelyet felnövekvő polgárai a magukénak éreznek.

A modern életforma kritikája nem korlátozódhat arra, hogy kimutatja a gépkocsik ésszerűtlen formáját és működését, a kritikának magát a gépkocsit kell célbavennie, sőt nemcsak a gépkocsit, hanem a gépkocsigyártás és az autósztádák rendszerét, nemcsak a gyártás és használat rendszerét, hanem azt az életmódot is, amely a gépkocsihasználatot szükségessé tette. Az ilyen kritikai gondolkodásmód olyan megközelítésmódokat próbál összekapcsolni, amelyek eddig párhuzamosan futottak, anélkül hogy találkozhattak volna: a gazdasági és kulturális elemzés egysége lehetővé teszi, hogy a kritika ne igazságtalan vádpontok felsorolásából álljon, hanem a modern életformában rejlő lehetőségekre összpontosítson.

A környezettervezés az utóbbi időben kifogyott az új megoldásokból, vékonyan csörgedezik az invenció. Az új szelek a húszas-harmincas években kezdtek fújni, azóta semmi sem történt, legfeljebb a leleményesség forrásai dugultak be.

Az utcák korlátozott forgalmi kapacitásának kérdését ma is úgy próbáljuk megoldani, hogy párhuzamos (emeletes) utcákat nyitunk vagy építünk. Nem vesszük észre, hogy a párhuzamos rendszer újabb természetes funkciókat szakít el egymástól, megduplázza a forgalmat, és újabb forgalmi dugókat hoz létre. Nem kellene inkább arra gondolnunk, hogyan hozhatnánk közelebb lakóhelyünket a munkahelyünkhöz?

A kertvárosok ötlete úgy született, hogy a környezettervező megpróbálta zöldövezettel ellensúlyozni a szénbányászat központjainak káros szennyező hatását. Az iparral való együttélésből azonban különélés lett. Mire az iparnak sikerült valamennyire csökkentenie környezeti ártalmait, a kertvárosokban már nem a szomszédos ipari övezetben dolgozó munkások laktak, amint azt az ötlet gazdája, Ebenezer Howard eredetileg elképzelte, hanem más távoli övezetekbe ingázó alkalmazottak. Így lett a kertváros az ingázók alvóvárosa.

Az átlagember gyanakvással tekint minden olyan változásra, ami életmódváltással jár. Az ember úgy él környezetében, mint a hal a víz természetes közegében: észre sem veszi, hogy van, tehát a hibáit sem igen veheti észre.

Jogosan konzervatív-e a „laikus“? Mi az, hogy konzervatív? A környezettervezésben a hagyományörzés a legparadoxabb fogalom. Gyakran az újítók hivatkoznak a leghagyományosabb értékekre, míg a „konzervatívok“ értékei igen újkeletűek. Tér, napfény, növényzet, ember — igen ócska értékek számítnak, már a reneszánsz (vagy talán a kőkorszakbeli) ember is fontosnak tartotta őket.

A laikusok helyes ösztönnel mindig a természetes pártjára állnak. Nincs baj, ha ez a „természetes“ — a napfény, a zöldövezet. A probléma akkor jelentkezik, ha a mesterséges is természetesnek kezd látszani. Városaink többsége ma már igen távol került a „természetestől“. A laikusok helyes ösztönét ki kell egészíteni a várostervezésre vonatkozó ismeretekkel, hogy maguk is kezdeményezőkké válhassanak, hogy visszaálljon önbizalmuk a technikával szemben.

A technikai-gazdasági szükségyszerűség jó ideig vastörvényként határozta meg a várostervezést. Anglia hét város-agglomerációja közül hat szénmedencében fekszik, a hetedik, London pedig a szigetország kontinensre néző kikötője. Az Egyesült Államok története dióhéjban a hajózásra alkalmas folyók és tavak története. E történeti térképeken történeti szükségyszerűséggel bukkannak fel városok mindazonokon a csomópontokon, ahol nyersanyag, energiaforrás, szaktudás, olcsó munkaerő és könnyű szállítási lehetőségek egyszerre álltak rendelkezésre.

Ma ez a vastörvény már enyhülően van. A modern technikának alternatívái vannak. Nem muszáj mindent acélból előállítani, választhatjuk az alumíniumot vagy a műanyagokat is. A nyersanyagok „osztódással szaporodnak“, újonnan igénybe vett energiaforrásokat (például napfényt, vizet) mindenütt lehet találni, a szállításnak számtalan lehetősége van (közúti, vasúti, tengeri, légi). Az automatizálással emberi energiák szabadulnak fel: mind kevésbé fontos, hova járunk dolgozni, egyre fontosabbá válik viszont, hogy hol és hogyan használjuk fel szabad időnket.

A modern építéstechnika lehetőségei kiszámíthatatlanok. Mit jelent ez a környezettervezésben? Könnyebb lett a tervek átültetni a valóságba. A technológia minden elképzeléshez alkalmazkodik. Központosíthatjuk és szétszórhatjuk a városokat, központokba tömöríthetjük és eloszthatjuk a munkaerőt. Ha tovább akarjuk növelni a városiasodás ütemét, senki sem akadályoz meg benne. Ha vissza akarjuk állítani a „kisváros és vidék“ urbánus és hagyományos értékeket egyesítő funkcióját, ám tegyük: „szabadon“ választhatunk. Hasonlóképpen megtehetjük, hogy a tömegtermelésre és az életszínvonal gyors emelésére helyezzük a hangsúlyt, s ugyanígy megtehetjük, hogy a szabad idő eltöltését és a kulturális funkciót részesítjük előnyben. Persze, ennek a szabadságnak történeti keretei vannak. Történeti örökségünkről nem mondhatunk le.

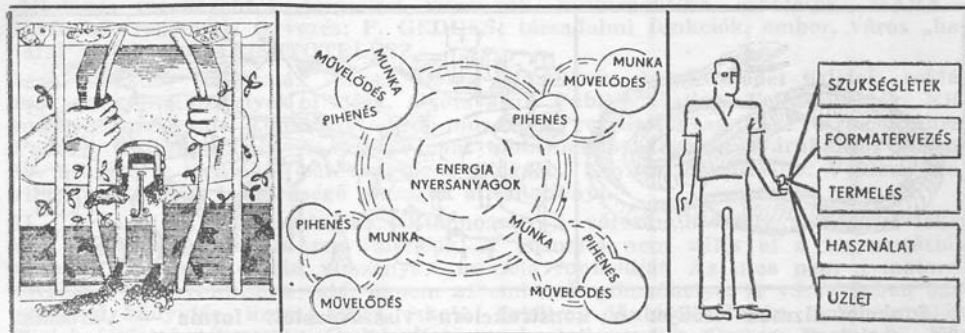

A túl sok alternatíva is ijesztő. Ha lehetséges minden és mindennek az el- lenkezője, honnan az ördögből tudhatja a laikus, hogy melyik a legjobb alter- natíva? A laikus sokszor maga sem tudja, mit akar, hogyan tudhatná akkor, hogy mások mit akarnak? A második világháború után közvéleménykutatók megkér- deztek az embereket: milyen városban szeretnének élni? Hajmeresztően banális válaszokat kaptak. Személyes vágyak vagy mindent elsöprő lokálpatriotizmus he- lyett rutin és inercia, realitások és álmodozások helyett előítélet és reklám su- gallta sztereotípiá.

A technika olyan „szent tehén“, amelyhez csak a „profiknak“ szabad hozzá- nyúlni, mintha az ipari gépezet működése nem befolyásolná mindnyájunk életét. A technológiai babonák virágkorukat élik. Hiszünk a központosítás mindenható- ságában, holott hatékonysága nem mindenkor igazolódik. Hiszünk a mammut- egységek felsőbbrendűségében, holott megtörténik, hogy olcsóbb a munkafolya- mat tárgyát a munkaerőhöz szállítani, mint a munkaerőt a munkafolyamat tár- gyához. Előfordulhat, hogy — és itt Ralph Borsodira hivatkoznék — könnyebb a paradicsomot saját otthonunkban megtermelni, mint az üzletben megvásárolni, a minőségről nem is beszélve. Számoltunk-e azzal, hogy hová vezet, ha ezek a tech- nológiai babonák az iskolát is elárasztják?

A történelem kaffkai iróniája, hogy miközben a tudomány és a termelés in- venciói új lehetőségeket teremtettek, nem tudunk ezekkel a lehetőségekkel élni. Szakmák hivatásosai vagyunk, egyoldalú szakértők, tudományos és műszaki ba- bonák hívei, ugyanakkor önmagunk szükségleteivel és igényeivel szemben is lai- kusok. Összkomfortos-villamosított lakásunk hidegét és sötétjét „élvezzük“, mert nem tudjuk, mi okozta a rövidzárlatot, és nem tudjuk, mit kell tenni ellene.

Aki semmihez sem ért, annak bármit el lehet adni. A hozzáértés hiánya abszurd életformákhoz vezet. Eszközaink értékét csak az tudja, aki használja is őket. „A szekér legjobb kritikusa a szekeres“ — mondta Platón. Aki nem tudja, mitől jó egy szekér, az a tervező választott értékeire bízta magát, vagy — ami még ennél is rosszabb — a kereskedőre.

Paleotechnológiai környezet. A szennyeződéshorrásokat nehéz vesztegár alá he- lyezni. — A várostervezés alternatívái: hányféle változatban kapcsolhatjuk össze a három főfunkciót — a munkát, a művelődést és a pihenést... — „A szekér legjobb kritikusa a szekeres“ (Platón), avagy mi mindenhez kellene értenie a lai- kusnak...

A környezettervezés modern gondolkodásunk legjelentősebb ága. Minden kornak megvolt a maga erkölcsi és kulturális válsága, és minden kornak voltak tervéi, amelyek egyeztetni próbálták a gazdasági, ökológiai és stratégiai szükség- leteket. Csakhogy ezek a tervek mindig technikai megoldásokra korlátozódtak: a kézzelfogható tárgyak tetszőleges értékek kifejezésére voltak alkalmasak. A mo- rális és kulturális értékek teljes értékű elsajátításának nem kellett feltétlenül a környezet fizikai képében is megnyilvánulnia.

Ma már tisztában vagyunk azzal, hogy értékeinket követve nem élhetünk tetszőleges fizikai környezetben. Az abszurd, embertelen, paleo-technológiai kör- nyezet nem fejezhet ki valódi emberi értékeket. Ezért politikai, kulturális és er- kölcsi integrálódásunkból nem hagyhatjuk ki a fizikai környezetet. Csakhogy a környezettervezők gyakran túlbecsülik a környezet szerepét. A környezet nincs ok-okozati viszonyban a társadalmi változásokkal. Ha az embereknek jó a köz- érzetük, a leghatékotlenebb eszközökkel is el tudják érni céljaikat, ellenben ha

rossz, azon a legesodálatosabb környezet sem segít. Ezért gondolom, hogy a környezeti gondolkodás lényegét nem a városok „felújításában” vagy a közlekedési problémák megoldásában kell keresni.

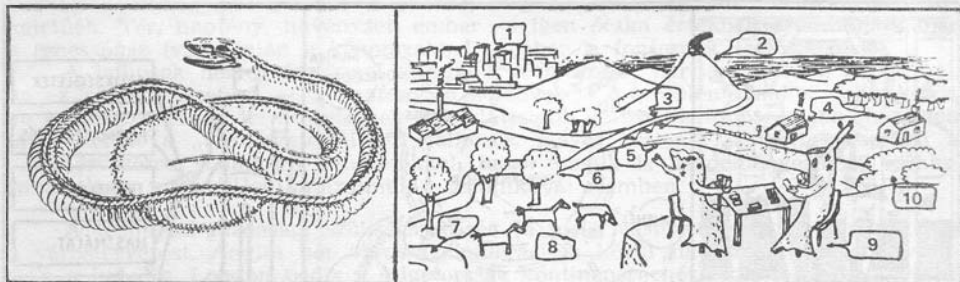
A funkcionalizmusról

Feltétlenül szép-e, ami funkcionális? A modern környezettervezés rendeltetéspontjának vallja magát. Szinte mindenki Louis Sullivan követője: „a forma a funkciót követi.” Csak hogy ezt a funkcionalista jelszót azóta többszörösen átértelmezték. Messze vagyunk már az eredeti koncepciótól, amely tulajdonképpen nem azt jelentette, hogy a forma a funkcióból következik, Sullivan ezzel csak annyit akart mondani, hogy ne szégyelljük a funkciót. „Az üzletház legyen olyan, mint egy üzletház.” Ennek a funkcionalizmusnak organikus, költői továbbfejlesztője a Sullivan-tanítvány Frank Lloyd Wright.

A Bauhaus-eszme: radikális funkcionalizmus. A formát maga a funkció, a tárgyat lényege határozza meg. Az a „szép” forma, amelyik tökéletesen szolgálja rendeltetését, tartós, olcsó és jól használható. A tömegszükségletek formatervezője bízik abban, hogy az egyszerűség és célszerűség már önmagában is esztétikai élményt nyújt annak, akit eddig megfosztottak tőle.

A konstruktivizmus még ennél is tovább megy: a formahatást a konstrukcióra vezeti vissza. A konstruktivista tervező a tiszta szépséget hajszolja; az épület monumentális absztrakt szoborra hasonlít. A forma elveszti rendeltetését: forma és funkció szembekerülhet egymással. Le Corbusier *Ville Radieuse*-e eszményi konstrukciójával együtt vagy annak ellenére — lakógép. A konstruktőr az új anyagok és új technológiák mámorában nem talál vissza az emberhez.

A forma követi a funkciót? Igen, de valahogy úgy, ahogy ezt az antik görögök értelmezték. Magát a funkciót is kritikának kell alávetnünk. Jó-e nekünk a funkció? — ezt jóhiszeműen is lehet kérdezni. Egyeztethető más emberi léptékű funkciókkal? Öszintén lehet-e élni benne és vele?

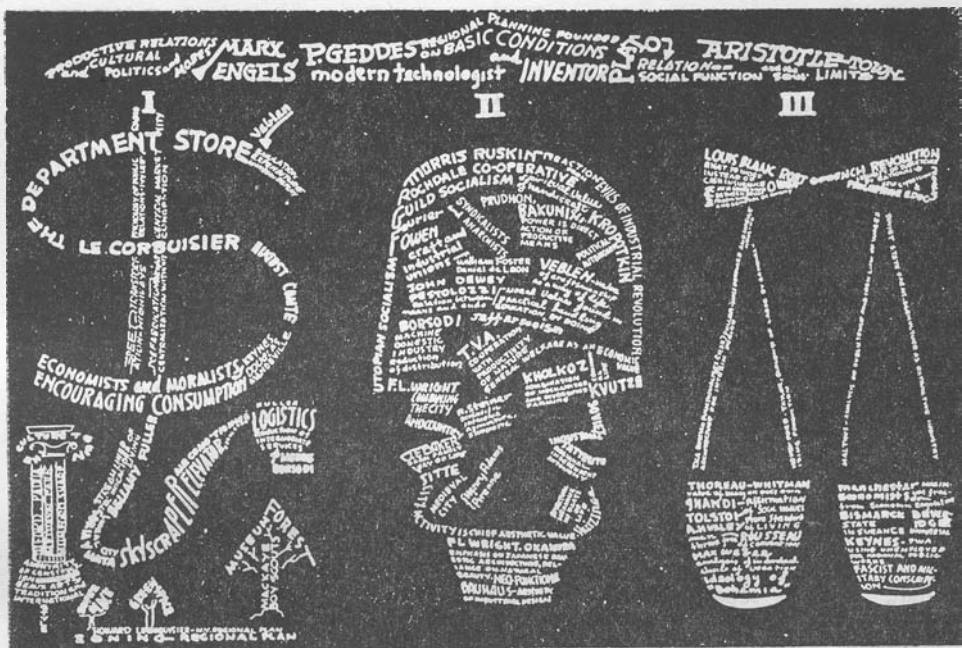

A funkcionalizmus csődje: a konstrukcióra visszavezetett forma — Városkép 199...-ben? 1. elnéptelenedett város, autótetemőnek használják; 2. üzem a föld alatt; 3. ipari út; 4. az üzem bejárata; 5. folyómeder; 6. fának álcázott lakások; 7. a rakéták fel- és leszállóhelye; 8. trójai falovak; 9. művelődési központ; 10. főhadiszállás

Elszoktunk attól, hogy szerkezeteinket, utcáinkat, városainkat erkölcsi mérccével mérjük. Pedig céljaink és eszközeink eszményi összhangja még nem igazi szépség. A *communitas* nem konstrukció és nem utópia. A *communitas* az embereké. Nem nézőtér, hanem a játék tere. A játéknak mi vagyunk a főszereplői. A játékszabályokat azonban nem mi találtuk ki, a forgatókönyvet bonyolult emberi szükségleteink diktálják. Ennek tudatában lenni és mégis tudatosan alakítani szerepünket — életformát és környezetet — igazán nem utolsó dolog.

A tudatosság nem azt jelenti, hogy egyetlen séma szerint építjük városainkat. Lehet, hogy határozott elképzeléseink vannak az eszményi életformáról, de nem húzhatunk mindent választott eszményeink kaptafájára. Az utópia nem eladó, eszményeinket nem bocsátjuk áruba. Minden séma jó, amíg nem mond ellent az élet funkcionális követelményeinek, amíg nem kényszerít ránk abszurd életformát.

Stílusosan élni különböző életformákban és környezeti sémákban lehet. Amiről nem lehet lemondani — az a stílus. A stílus — önmagunkhoz való hűség. A stílus — az ember maga.

A KÖRNYEZETTERVEZÉS PARADIGMÁI (UTÓPIA? PARÓDIA? KÖNYVÉSZET?)
 Általános megközelítés: termelési viszonyok, kultúrpolitika, erkölcsök: MARX—
 ENGELS; regionális tervezés: P. GEDDES; társadalmi funkciók, ember, város „ha-
 tárai”: PLATÓN, ARISZTOTELESZ

**I. A hatékony fogyasztás városa. Dollár-szimbólum. A városképet üzletek, reklá-
 mok és szórakozóhelyek uralják. Gyorsvasút. Public relation. Felhőkarcolók. Klí-
 maberendezés. Lift. Zöldövezet. Erdő-múzeum. Presztízfogyasztás. Presztízskultúra.
 Padova, Oxford, Párizs. A városközpont többemeletes, tágas nagyáruházhoz hason-
 lit. Minden a technikai hatékonyságot szolgálja. Keynes. Mandeville. Veblen. Ipa-
 rilag fejlett, nagy laksűrűségű országok alternatívája.**

**II. Communitas. Kis távolságok. Otthonosság. A városka bármely pontját el lehet
 érni kerékpárral. Janus-arcú funkciók. A termelés nem válik el a fogyasztástól.
 Otthoni munka; a család visszanyeri termelő funkcióját. Az utca nem a motoros
 forgalom lebonyolítására való, hanem az emberek pihenőhelye. A városképpen ösz-
 szeolvad könyvtár, üzem, lakás, iskola. Erkölcsi döntések. Japán térkihasználás.
 Pszichológiai hatékonyság. Cselekedtető, gyakorlati nevelés. Dewey, Pestalozzi. Kö-
 zösség. Kolhoz. Utópia. Fourier, Owen. Kooperáció. Prudhon. Kropotkin, Baku-
 nyin. Középkori városok. Autonómia. F. L. Wright. Neofunkcionalizmus. Bauhaus.
 Kis laksűrűségű, gyors ipari és kulturális fejlődés előtt álló országok környezet-
 tervezési alternatívája.**

**III. A kettős könyvelés paradigmája. A mérleg egyik serpenyőjében a létszükség-
 letek alrendszer, a másikban a vagyakké. Tervezett létminimum és maximálisan
 szabad önmegvalósítás. Az élet kettős könyvelése: a kötelező munkától gondosan
 elszigetelt szabad idő. Kettős pénzrendszer. A létfenntartáshoz szükséges minimá-
 lis kötelező munkavégzés alapján mindenkinek egyformán (jegyre) „kiutalt” éle-
 lem, ruha és lakás (mindez nem lehet adásvétel tárgya!) és a szabad időben hobbi-
 szerűen előállított javak piaci értékesítése nyomán (pénzért) vásárolható kul-
 túra, jólét, kényelem. Egyfelől katonai fegyelem, a munkához való jog szigorú
 kötelességével, másfelől az egyén maximális függetlensége az intézményi érde-
 kektől, az alternatívák létbiztonságra épülő tágasságával. Rousseau és Keynes.
 Louis Blanc és az állami közmunkarendszer. Ez a paradigma persze csak egyen-
 súlyi helyzetben működőképes. A mérleg nyelvének nem szabad kilengenie. Las-
 san fejlődő vagy stagnáló országok környezettervezése számára adódó lehetőség.
 Bizonyos elemeit a hippikommunákban is fellelhetjük. E paradigmában a bioló-
 giai hatékonyságon van a hangsúly.**

Aradi József fordítása

A költő és a halál

A *Szerelmek táncát* így dedikálta: „Szász Jánosnak (Mottó: tanítónéni, én tudom, hogy *jobban* kell írni, de ha nem megy...) Ez van (stb.). Szisz. Bukarest, 1965. IX. 30.“ *Jobban?* Ebben a kötetben jelent meg többek között a *Hegyek, fák, füvek, Viszonylag, Mozart, Ballada éjjel, Bartók Amerikában...* Mindvalahányat fölvette gyűjteményes kötetébe, a *Sajtóértekezletbe*. Hát persze, elégedetlen volt önmagával, tudjuk, és nemcsak egy firtoros dedikáció erejéig. E firtor mögött egyébként öngúnyál is, elégedetlenség is több húzódik meg.

Első versei megjelenésétől kilenc esztendő telt el, első verses könyvétől alig három. Huszonhét éves. Már megírta nagy verseinek sorát, és mégis úgy érzi: *jobban* kell... Póz lenne az egész? Aligha, de nyilván az is, mert a firtor álarc, valamit elrejt. De mit? A négy esztendő múlva megjelenő *Kortársunk, Arany János vége felé* olvashatjuk: „A kezdő, induló költő lassacskán fedezi föl a birodalmat, amelybe lépett. Időbe telik, amíg tájékozódni tud. Birtokba veszi kincseit.“ Ezeket a sorokat — hajszálpontos önismerete birtokában — aligha vonatkoztathatta önmagára. Az ő kezdetei tüstént átcsapnak az érettségbe. A magával oly szigorú másként hogyan is vehette volna föl gyűjteményes kötetébe kezdő éveinek nem is egy versét? Azt nyilván tudva tudta, hogy minden költői pálya egyenletlen. Ágoston Vilmos okkal bírálja (*Szilágyi Domokos oskolái*. In: *Humanizmus: ettől-eddig?* Bukarest, 1977.) a *Sajtóértekezlet* „gondolatot-vesztett“ sorait és idézi az azokkal perelő, azokat megtagadó versből: „*Jobbra szerződünk mindannyian / csak épp ki kell csikarni a jobbat — magunkban belül is, kívül is —.*“ Ime így cseng össze az immár fehérizzású költői vallomás a dedikáció firtorával.

Jobban? Ki kell csikarni a jobbat? A *Belémhalni* imádsága már így szól: „*óvj a tökéletesebbtől.*“ És ezt ő kéri, aki mindent tudva kiáltotta: „*végig Világ utca hosszán / tessék befáradni hozzám.*“ Hát akkor miért a könyörgés? „... *hagyjál engem, balga tagot / és kipletykált hallgatagot / látszatomnak látszanom, / hagyj továbbra játszanom.*“ Mit értünk azon: „*Hagyj magamba belémhalni.*“? A választ a *Vád* kérdéseiben leljük meg: „*Miért lettem rabja a szónak? [...] Miért, nincs nyugtom vizen-földön [...] Miért, hogy mindig csak kitézőm / de el nem érhetem soha?*“ A könyörgés a látszatát a lényeg helyett, a játékkért a költészet helyett, az óvakodás a tökéletesebbtől a fölérzett sors pontos megfogalmazása. Szintén Arany-monográfiájában olvashatjuk: „*A versírás: életforma.*“ Ezt azonban szó szerint kell érteni: vers és élet, lét és annak művé transzcendálása azonos, de nem is azonos, hanem egymemű jelenség-folyamat. Minden verssel az élet múlik, és közelebb a halál. Leonardo Scascia ténynovellájában (*Majorana eltűnése*) olvasom: „*A csodagyerekként induló zseninek [...] a sors valamiféle túlléphetetlen egységben méri ki az életet: az idő és az alkotás arányában. Mintegy eleve kirótt, el nem évülő egységben. Amint egyfajta teljesség, tökély született meg az alkotásban; amint végleg lehullt a fátyol egy titokról, tökéletes formát kapott, azaz megnyilatkozott az ismeretlen — a tudás, vagy, közelítőleges fogalommal élve, a szépség birodalmában: a tudományban, az irodalomban, a művészetben —, nyomban bekapogtat a halál. S az ifjú zseni, minthogy »egy« a természettel, »egy« az étellel, természet és élet viszont »egy« az ésszel, öntudatlanul is tudja ezt. Cselekedeteit ez a sejtés, ez a félelme hatja át. Játsszik az idővel, saját idejével, éveivel; egy picit csak, egy picit késlekedik. Megpróbált kitérni az alkotás elől, amely ha véget ér, véget is vet. Véget az életének.*“

Mit is tehetnénk hozzá ezekhez a sorokhoz? Talán csak annyit, hogy Szilágyi Domokos mindezt nem öntudatlanul tudta. Egész költészeté bizonyítja, illetve egész költészetén végigvonulós szembenézése, viaskodása, harca a halállal, ami csak tetőzik a testamentumulos *Öregék könyvében*. Nem optimizmusa vagy akár legyőzött pesszimizmusa számlájára írandó, hogy abban fogalmazta meg „*az öröm*

megmaradásának elvé“-t, sorsán utolszor túlpillantva és már szinte a halálból viszapillantva látni tudta „A mások örömét, / örömeinkből fakadottak örömeit.“ Halálát egyre tudatosabban vállalva, egyre tudatosabban vállalta azt is, ami a kiméretett lét két évszáma közé életként teremthető. „Több fényt, fiak, unokák! / Több fény többet és többre lát. / Több fényt, sugarat / üdvözítőt, idelent. / Rátok testáljuk / egyetlen vagyonunk: / a jelent.“ A haldokló Goethe jelképpé dagasztott utolsó szavaiból így lesz a búcsúzó költő evilágiságának hitvallása. Bár e szó — hitvallás — egyáltalán nem illik hozzá: se hit, se vallás rabja nem volt. A hűség béklyóitól azonban nem tudott szabadulni: az értelemhez való hűségtől. A halálon is győzni lehet, ha az élet két évszáma között nem a semmi tátong. Tudni kell, persze, hogy ez a győzelem „a mások öröme“ szolgál. Az övé a miénkre.

Hánfais

Egy alkalmi tévériporter bosszúságai

Az ötletért, miszerint: készítsünk többrészes filmriportot a „nehéz“ emberekről, Csép Sándort illeti dicséret. Szívvel-kedvvel, bár inas-tudással álltam melléje, s a szépremény sem hiányzott: jó néhány hétfő délutáni adásnak savát-borsát majd mi adjuk meg. Igen, juttassuk hangos szóhoz, fordítsuk a tévénezők százezrei felé azokat, akikben van erő a felháborodáshoz, amikor nemtörődomséggel, korlátozottsággal, rutin mögé bújt hozzá nem értéssel vagy melldöngető tétlenséggel találkoznak. Olyan embereket kerestünk — gyárakban, üzemekben, a szántóföldeken és az íróasztalok mellett, beosztottak és vezetők között —, akik sohasem mondják, hogy ez nem az én dolgom, ezért fájjon másnak a feje, nekem elég az én gondom, akik tudják-látják, hogy sok mindent csináltunk az elmúlt harminc esztendő alatt, de akik látják-tudják azt is, hogy nem mindig és mindent csináltunk-csinálunk jól.

Az alkotó nyugtalanság nincs mesterségekhez, funkciókhoz kötve, az alkotó nyugtalansághoz nem kell fényképes igazolvány.

Kerültük az általánosságokba burkolódzókat, a kényelmeseket, a puha karosszékek csendes utasait, az idézetek tehetetlen csámcsogóit, akik közhelyé fokozzák le a legnemesebb gondolatot is; kerültük a telefonon csüngőket, akik mindig azt várják, hogy tennivalóikat mások, lehetőleg fentről léniázzák ki. A bajusz alatt hóböngöknél, a kapualji mindentudóknál sem időztünk, ahogy azoknál sem, akik egy segédkönyvelő egy-két perces késésében a munkaerkölcs benulását vélik rögtön felfedezni, orvosságnak a megbélyegzést, a kipellengérezést javallják. Igen, a bátrakat kerestük, mert az igazság hangos kimondásához bátorság kell, bizalom a szocialista etika és méltányosság elveiben, hit a szocialista humanizmus és elvszerűség, törvényesség mindenkori és mindenholi jelenlétében. És nem a suttogva dühöngők után futkároztunk, akik csak feleségük vagy jóbarátjuk előtt mernek kipakolni, akiknek az üzem, gyár vagy intézmény tevékenységét elemző gyűlésen, megbeszéléseken bátorságukból csak puszmodásra jut, s hogy baj ebből se lehessen, megtapsolják azt is, aki előttük csak körülloccogta a valóságot, a megoldásra váró problémákat. És kerültük az időzített bátrakat, akik tudtak az írodafőnök üzelméről, a szekcióvezető hozzá nem értéséről, a mérnök felületességéről, a raktárvezető hanyagságáról, nagyon pontosan emlékeznek mindenre, és el is mondanak készségesen mindent, ha az írodafőnök leváltása már kész tény, ha a szekcióvezető már csak egyszerű beosztott, ha a mérnöknek is kifelé áll a szekere rúdja, ha a raktárvezetővel már az ügyesség foglalkozik. Néha és néhol még érdemeket is lehet szerezni ilyen langyos önkritika körítetté bátorsággal.

Hogy mennyi valósult meg jószándékú elképzeléseinkből? Hogy valóságfeltáró riportsorozat helyett néhány (szerintem vérszegény) interjút láthatott-hallhatott a néző? Nem rajtunk múlt, a tévé szerkesztőségén sem. Csép Sándor már jónéhányszor bizonyította, hogy érti-tudja a dolgát, a tévé sem fél a rázós kér-

dések boncolgatásától. Vagy nekünk nem volt szerencsénk az alanyok kiválasztásánál? Ez is meglehet.

Ismerős mérnökkel találkoztam az utcán. Kérdem: mi újság? Mondja (dühösen), hogy az építkezési vállalattól jön, két tömbházat kellett volna átvennie, de nem vett át egyet sem, mert az építők hanyag munkát végeztek, a falak hámlának, az ajtók-ablakok nem csukódnak, a konyhában tízelemes fűtőtesteket szereltek be, és a nagyszobába csak hatelemes jutott. Láttam rajta, hogy őszintén dühös, az én emberem vagy, gondoltam magamban, mert szólni még nem szóltam. Csak az a baj, mondta, hogy 3—4 nap múlva mégis át kell vennem a lakásokat, mert a jövődöbéli lakók nagyon türelmetlenek, nekik most jó úgy, ahogy van, csak később kezdenek szidni bennünket, amikor a hibák kijavítása már sok utánajárásba kerül. Nagyon jó, kiáltottam fel, mindezt elmondod a tévénezőknek is. Úgy nézett rám, mintha gyomorszájon vágtam volna. Hogy én a tévében? Hagyd a rossz vicceket! Azok a hibák nem is olyan jelentősek, a lakó is kezébe tud venni egy kalapácsot, egy vésőt... Mert hát ugye semmi sem tökéletes... Aztán hirtelen felragyogott a szeme. Tudok én valakit, aki... majd beszélek vele. Még a telefonszámomat is elkérte. Nem hívott fel. Az utcán lehetőleg elkerül.

Es nem akart kamera elé állni az a munkás sem, akinek a mestere a kelletnél jobban szereti az italt, aki csak téblábol a műhelyben, s amíg a főnökök előtt teszi a szépet, lefelé akkor rúg, amikor alkalma s kedve kerekedik hozzá. Mert ez nem „olyan“ nagy ügy, s aztán ki tudja...? Ki véd meg engem, ha mégis kiderül, hogy rendes ember a mester? Így maradt továbbra is „ismeretlen“ a góromba néptanási beosztott, a pénzéhes orvos, a csak magának gyűjtő-kaparó termelőszövetkezeti brigádos, a hanyag állatorvos — hitünk vámszedői.

Beszélnünk kell, a magunk dolgairól van szó. Ma már nem lehet hős, vállve-regetést sem érdemel az, aki igazunkért perel. De kötelez erre bővülő-izmosodo demokráciánk. És ha a szótkérek mögött ott a közösség ereje, akkor üres frázis-sá, gyávasággá válik a kérdés: ki véd meg engem?

Nem kell kiváltságlevél az igazság kimondásához. Ennyi hitvallásnak is elég.

Kassay Miklós

1977 — Bayreuth — 1978

Újvre megjelent a '78-as wagneri ünnepi játékok díszes prospektusa, amely egyben visszatekintés is a tavalyi bayreuthi nyárra.

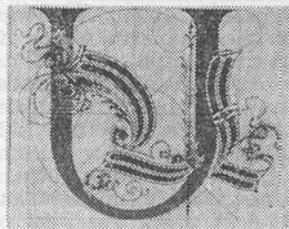
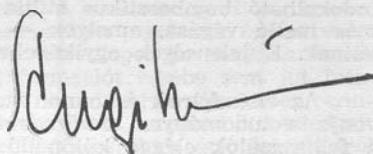
Bayreuth a zenélő városok szimbóluma. Intim város ma is. Talán éppen bensősége avatta a zenei művelődés történelmi városává. Már Wagner is Zürich és Bayreuth közül ez utóbbi mellett döntött: Bayreuth legyen a wagneri zene központja. És az is lett. Az intim vidéki városka világhírű várossá emelkedett. Legalábbis a zene számára. És nem „csak“ Wagner zenéje, hanem a zene számára — a hagyomány és újítás, az egyetemes és nemzeti zenék, a keleti és nyugati zenei kultúrák dinamikus és kölcsönös vonzásában. Mert Bayreuthban évről évre a wagneri ünnepi játékokkal párhuzamosan megrendezik az ifjúság nemzetközi zenei fesztiválját is. Július-augusztusban Bayreuth és környéke ünnepi külsőt öltve egyszerre hódol, Wagner operái révén, a XIX. századi, az ifjúsági zenei találkozóval pedig a XX. századi zenének. A művek és az előadások özöne mégsem okoz áradást Bayreuthban. Vendégek és házigazdák egyaránt megtalálják zenei igényeik eldorádóját e két fesztivál keretében meghonosodott alkotók—előadók—közönség hármass viszonyában. Így az ünnepi játékokat látogató közönség a grandiózus wagneri életmű majdnem teljes egészét élvezheti, mégpedig ideális tolmácsolásban. Például '77—'78-ban a *Rienzi*, a *Mesterdalnokok* és a *Lohengrin* kivételével az összes nagy Wagner-operák műsoron vannak (Egy kis statisztika: 1977: 7 *Tannhäuser*-, 5 *Trisztán*-, 5 *Parsifal*-, 4 *Rajna kincse*-, 3 *Walkür*-, 3 *Siegfried*-, 3 *Istenek alkonya*-; 1978: 6 *Bolygó hollandi*-, 5 *Parsifal*-, 6 *Tannhäuser*-, 3 *Rajna kincse*-,

3 Walkür-, 3 Siegfried- és 4 Istenek alkonya-, összesen 30—30 előadás.) Ezzel egyidőben a jelenkori zene kedvelői az ifjúsági fesztivál együtteseinek napi két-három zenekari, énekkari, kamarazenei, valamint opera- és dalelőadásán vehetnek részt, és nemcsak Bayreuthban, hanem a szomszédos városokban és városkákban is. Hagyományszámba mennek a bernecki, egloffsteini, wernsteini, wallenfelsi, schweinfurti, hofi koncertturnék, amelyekben a meghívottak között hazai együtteseink is szép számban vettek részt. A kolozsvári G. Dima Zeneművészeti Főiskola fúvós-ötöse nagy sikerrel mutatkozott be már a megnyitó koncerten Liviu Comes kvintettjével. De énekeseink, zenekari szólistáink is kiemelkedő művészi teljesítményekkel méltó módon öregbítették a kolozsvári zenei élet nemzetközi hírnevét. A két fesztivál egyidejűsége sajátos feszültséget kölcsönöz a bayreuthi nyárnak.

Egyfelől a wagneri ünnepi játékokon ott találjuk a zenei világ legkiemelkedőbb előadóművészeit a 194 tagú zenekarban, a 136-os létszámú kórusban, a 37 főt számláló balettkarban, akiket a 40 tagú szólistagárdával együtt 12 rendező és karmester, 49 segédrendező és -karmester igazgat és vezényel... És hogy a minőségi képet is érzékeltessük, íme a *Tannhäuser* szereposztása: Herman — Hans Sotin; Tannhäuser — Hermin Esser; Wolfram — Bernd Weikl; Walter — Robert Schunk; Biterolf — Franz Mazura; Heinrich — John Pickering; Reinmar — Heinz Feldhoff; Erzsébet (és egyben Vénusz) — Gwyneth Jones. Nevek, amelyek első helyen szerepelnek majd minden nagyobb európai és amerikai operaház szólistanévsorában és az operalexikonokban. Vezényelt: Colin Davis, a londoni Covent Garden vezető karmestere. Rendezte: Götz Friedrich, aki éppen a *Tannhäuser* révén lett világhírűvé.

Másfelől az ifjúsági fesztiválra a világ minden tájáról érkezett tanulni és muzsikálni akaró fiatalok türelmetlen hada maga volt a pezsgő zenei élet a szándéktól a következményig, és a próbákon együtt nőtt fel igazi együttesekké a játszott művek ütemről ütemre történő elsajátítása során. Három hét alatt olyan művek „születtek újra“, mint Strawinsky *Tűzmadár* szimfonikus szvitje nagyzenekarra, Bruckner nyolcszólamú énekkarra írott *é-moll miséje*, Schönberg *Pierrot lunaire*-je, amelynek előadását elsősorban a kolozsvári G. Dima Zeneművészeti Főiskola előadótanárának, Oşanu Pop Ninucának, a modern zene avatott zongoristájának hiteles játéka emelte elsőrendű művészi produkcióvá. A fesztivál erejéből még ősbemutatókra is futotta. Például: Dieter Einfeld (NSZK) *Apokalypseje* vagy Milan Stibilj (Jugoszlávia SZK) *Xyxtus*-a. Az összkép bemutatásához tartozik a fesztivál szellemi és szervező mentorainak, Grete és Herbert Barth nevének a felemlítése is.

Végül is a két fesztivál programjai egészükben tették Bayreuthot azzá, ami: zenei várossá. Pierre Boulez például, a wagneri játékok karmestere, az ifjúsági fesztivál Wagner-szemináriumán előadóként szerepelt; ugyanakkor az ifjú zenészek több Wagner-operaelőadás vendégei voltak. Nekünk, kolozsváriaknak a *Trisztán*-, a *Tannhäuser*- és a *Parsifal*-előadások felejthetetlen élményét nyújtotta „Bayreuth“, ez a hatalmas nemzetközi tapasztalatcsere és baráti találkozó.

Dzsungel-e a dzsungel?

Napjaink jellemző tünete, hogy a tudomány alapvető kérdései egyre inkább a közérdeklődés homlokterébe kerülnek, művelt nagyközönségünk egyre több tájékoztatást igényel a legújabb eredményekről minden tudományágban, s magának a tudománynak a szerepéről, műhelytitkairól, belső szervezési és működési sajátosságairól is egyre többet óhajt megtudni. Az igény kézenfekvő, hiszen ma már általános a felismerés, hogy korunk égető problémáit (energiatermelés, élelmezés, környezetvédelem stb.) csak a tudomány segítségével, a tudományos kutatás eredményeinek felhasználásával lehet megoldani. Az információszolgáltatás sok csatornán kívánja kielégíteni ezt az igényt, a nagyközönség viszonylatában azonban szinte az egyedüli forrás a tudománynépszerűsítő irodalom. Igen örvendetes, hogy hazai nemzetiségi sajtónk teret biztosít e téren is a közönség tájékoztatásának, egyre-másra jelennek meg érdekes, jó tollal megírt cikkek, rövidebb-hosszabb beszámolók, s új folyóiratunk megjelenése (miért ne neveznők így a TETT-et, az újszülött különben is szerető gyámolítást igényel, hogy minél nagyobbra nőjön) nagy előrelépés ezen a téren. A kérdésnek azonban vannak buktatói is — s itt szeretnék ezek közül néhányra rámutatni, elsősorban a *Korunk* ez évi 7. számában megjelent *Dzsungel-e a tudományos sajtó?* című dolgozzal kapcsolatban.

Régóta kialakult véleményem, hogy egy jó tudománynépszerűsítő cikket nehezebb megírni, mint egy tudományos szakdolgozatot. Az első s talán a legnehezebben megoldható probléma a feltételezett olvasók ismeretei szintbeli különbségének az áthidalása olyan körülmények között, amikor e különbség konkrétan nem is ismert. E tekintetben két hibás alapállás szokott előfordulni: a szerző vagy túl alacsonyra tartja a szintet, s leereszkedően, olykor gúgyogve szól olvasóihoz a tudós bácsik és nénik csodálatos munkájáról, vagy pedig — éppen fordítva — túl magasra tartja a szintet, s meglehetősen szabadon dobálózik a legmodernebb fogalmakkal, tekintet nélkül a közérthetőségre. A szintetizálás és a tömörítés ugyancsak információtorzuláshoz vezet, amit sokszor még fokoz a szerzőnek az az elvileg jogos, de olykor rosszul megvalósított igénye, hogy az olvasó érdeklődését fogalmazási és szerkesztési fogásokkal, úgymond, „ében tartsa”, partnerét tevékenyebb olvasásra sarkallja. Ha ez túlzásba megy, az eredmény semmivel sem indokolható bombasztikus stílus, vulgarizálás, értelmüket veszített mondatok egymás mellé vágása, amelyek — kiemelve összefüggésükből — hamis állításokká válnak. E jelenségek egyikével-másikkal találkozhatunk az említett dolgozatban.

Az első félreértés onnan adódik, hogy a szerző, Meer Péter, egy kalap alá vonja a tudományos *szakirodalmat* és a *népszerűsítő irodalmat*, s helyileg-közvetlenül a felhasználók eléggé különálló táborát is — bár e táborok tekintetében egyet-értek azzal, hogy a népszerűsítő irodalmat a tudományos kutatók is használni olvashatják. Alkalmassint innen adódik mindjárt a címbe szereplő „tudományos sajtó” fogalom is, ami bizony újnak hat, s a dolgozatban nincs kellőképp értelmezve. További félreértésre ad alkalmat az a tény, hogy a szerző nem tesz pontos különbséget a *primer* információs források (eredeti szakközlemények, azaz új tudományos eredmények publikálása) és a *szekunder* források között (a már valahol közölt eredmények ismertetése, rendszerezése, népszerűsítése stb.), s ez nem indokolt általánosításokhoz vezet. Más pontatlanságok onnan származnak, hogy a szerző nem disztinvál a tudományágak között, legtöbbször egyszerűen csak „szakcikkek”-ről és „szakirodalom”-ról beszél, s olyan adatokat közöl, amelyek vagy csak egy bizonyos szakterületre érvényesek, vagy éppenséggel arra sem. (Például: „egy esztendő szakcikktermése: félmillió”. Ezzel szemben csak a *Chemical Abstracts* mintegy háromszázezer kémiai tárgyú cikket referált az elmúlt évben.)

A szerző azt állítja, hogy a tudomány divat. Itt nyilván arról van szó, hogy az emberiség felismerte a tudománynak a bevezetőben már említett sokoldalú jelentőségét, s ezért a soha nem tapasztalt érdeklődés a tudomány iránt, ami a divat

benyomását keltheti. A divattól azonban a vizsgált jelenség két lényeges vonásban különbözik, nevezetesen abban, hogy a fokozott érdeklődés ugyancsak tudományos előrelátás eredménye, s abban, hogy nem múltéony valami, a jövőben csak erősödni fog. A tudományos információk „legkevesebb 95%-a a redundancia”, és „valamilyen formában már szinte mindent kinyomtattak” — ez az állítás, magyarázat nélkül, furcsa benyomást kelthet a laikus olvasóban, aki joggal teheti fel a kérdést: ez az a bizonyos tudomány, amely körül olyan nagy hűhót csapnak?

Hogy ismeretterjesztés vagy népszerűsítés címén sok mindenről és igen sokat írnak össze világszerte, vagy pedig felelőtlenül, minden hozzáférés nélkül idéznek, főleg számokat (például a szerző által is idézett 14 milliárd, illetve 30 milliárd neuron), annak semmi köze az információhoz, még kevésbé a tudományhoz. Az idézett számok semmit sem bizonyítanak, se pró, se kontra, még kevésbé a „tudományos sajtó” (maradjunk ennél a kifejezésnél) dzsungel voltát. Sajnos, ilyen ellentmondó vagy lehetetlen adatokkal naponta találkozunk az ember a sajtóban, s ilyenkor teóriák felállítás helyett sokkal célszerűbb elővenni egy kézikönyvet, és eldönteni, hogy melyik adat a hamis. Ily módon valóban vége az olvasói idillnek, nem szabad semlegesen viselkedni a kapott információval szemben.

A népszerűsítő és a szakirodalom jellemzett viszonyáról is lehetne vitatkozni — főleg ha ez a dolgozathól világosan kitűnne. Mindenesetre nem ártott volna hangsúlyozni, hogy a népszerűsítő irodalom végső fokon a szakirodalom eredményeit népszerűsíti, s így viszonyuk korántsem mellérendelt. Ezért nem tartom szerencsésnek a mindent összefogni akaró „tudományos sajtó” kifejezést.

Vitába kell szállnom *A népszerűsítés piramisa* alcímű résszel is. Mondani-valója elég nehezen hámozható ki (ez az én hibám is lehet); nem világos például, hogy az ismeretterjesztő lapok munkamenete miért nem teszi lehetővé az elmélyültebb dokumentálódást? Ez nagyrészt lelkiismereti kérdés, egyes ismeretterjesztő lapok éppen meglepő dokumentáltságukkal tűnnek ki. Ezért a szerző által említett veszély (1901-es hivatkozás!) ma már nem áll fenn, a művelt nagyközönségnek egyáltalán nem lehet akármit beadni. De végső fokon ez is kell hogy legyen a tudománynépszerűsítés logikus és várt eredménye. Nem világos az sem, hogy miért éppen „a népszerűsítés piramisa” tenné tematikailag egyöntetűvé a különböző lapokat. Nem inkább az érdeklődés homlokterében lévő problémák?

Hasonló kifogásokat kell emelnem a következő alcím — *A szakma szorongása* — alatt közölték ellen. Már maga a tálalás is túl bombasztikus: a szakma egyáltalán nem szorong. Egyszerűen arról van szó, hogy a kor nagy kérdései (sokszor a kisebbek is) több helyen vetődnek fel egyszerre, s több helyen dolgoznak a megoldáson is. A prioritás azé lesz, aki gyorsabban ér el eredményt — s aki erre igényt tart, annak igyekeznie kell. A feltételezett szorongás egyáltalán nem a publikálás vagy népszerűsítés alternatívájából adódik: a publikáló kutatók és a tudománynépszerűsítők legtöbbször nem azonos személyek.

A szakkönyvek kérdésével kapcsolatban meg kell jegyezmem, hogy — bár a szerző nem tisztázza, mit is ért szakkönyvön — semmi ok nincsen arra, hogy kételkedjünk jelentőségükben. Sőt, felhasználási területük egyre nő, hiszen sűrítve és rendszerezve közvetítik a tudományos információt. A szakmonográfiák egyenesen nélkülözhetetlen kalauzok a szóban forgó „dzsungelben”, számuk éppen ezért egyre nő. Természetesen a kutató tudja, hogy ezek *másodlagos források*, s ennek megfelelően használja őket (például az ott talált információt észbe sem jut hitelesebbnek tekinteni, mint a szakfolyóiratok anyagát, amelyet természetesen szintén átszűr, ellenőriz). Így lesz a „published knowledge”-ból „accepted knowledge”, a leghitelesebb információ. A tudományos cikkek ellenőrzéséről és átfutási idejéről szólva, a *Rendszer a rendszertelenségben* alcím alatt többek között azt állítja a szerző, hogy a szerkesztőségek a beérkezett dolgozatokat többnyire válogatás nélkül közlik, az igazi szelekció csak a publikálás után kezdődik. (Hogyan?) Az állítás a legtöbb esetre nem érvényes — kár, hogy nem mindegyikre. A vezető tudományos folyóiratok kínosan ügyelnek a szakellenőrzésre, erre a célra igen tekintélyes testületet kérnek fel, s a beküldött cikk minősége nagyon is befolyásolja az átfutási idő tartamát. Ez alól, elvben, a nevesebb szerzők sem kivételek, gyakorlatilag mindössze az történik, hogy a lelkiismeretes kutatónak, tömören fogalmazónak és a szerkesztés szabályait betartónak megismert szerzőt már kevésbé „bogarásszák”. A szakfolyóiratok kialakult hierarchiája (színvonala) elsősorban éppen a szakellenőrzés gyümölcse: gyenge folyóiratnál főképpen a szakellenőrzés gyenge.

Egyébként a „rendszer a rendszertelenségben” problémájának áttekintéséhez azt is tudnunk kell, hogy az idézések s a szerzők száma — akárcsak egyéb formai vagy statisztikai jellegű adatok — a tudományos irodalom *másodrangú* kérdései. Az idézések száma rendkívül közvetett, és igen bizonytalan támpontot nyújt egy tudományág fejlettségére nézve (később a szerző is megjegyzi, hogy ez „vidéken-

ként" változó szokás). Hogy pedig O. H. Lowry említett cikkét (a címben szereplő „folin“-t bátran lehetett volna nagybetűvel írni, hiszen személynév) több mint ötvenezerszer idézték, az egyszerűen azt jelenti, hogy az illető periódusban a fohérvizsgálat és az ezzel kapcsolatos vizsgálatok voltak az érdeklődés homlokterében.

A forrásmunkákból feltérképezhető egy témakör fejlődése s a folyóiratok viszonya — állítja a szerző. A fejlődést nem lenne biztonságosabb a tudományos közlemények *szövegéből* megítélni, mint a felhasznált forrásmunkákból?

Végül még csak egy állítással szállok vitába, az *Ariadné fonala* alcím alatti részből (elteltek a „kutató vizsgálatoktól“ — ugyanis a kutatómunka valóban túl bonyolult lenne, ha a keresés a leírt módon történe). A kifogásolt állítás az, hogy a szerzők gyakran nem a tartalmuknak megfelelő lapban közlik a munkájukat — amivel szemben az az igazság, hogy a tudományos folyóiratok egyre inkább szakosítottak: át sem vesznek közlésre nem a profiljukba tartozó cikket, s a szerzőnek is érdeke, hogy a minél rangosabb *szaklapban* jelenjen meg.

Nem térek ki a dolgozat logikai szaltóira, sem arra, hogy elég sok mondatából nehezen hámozható ki az információ tartalma, a híradás, a „message“ — magyarul, hogy mit is akar jelenteni. Csak azon töprengök, hogy végeredményben mit is közöl ez a dolgozat, felel-e a címében felvetett kérdésre? Sajnos, erre nem tudok pozitív választ adni, annál inkább nem, mert maga a kérdés is kérdéses. Valóban, *Dzsungel-e* a tudományos irodalom? Feleletként egy újabb kérdés kívánczik ide: *Dzsungel-e* a világirodalom, vagy akár csak valamely nemzeti irodalom? Nyilvánvaló, hogy ilyen kérdés csak a „piramis“ alján merül fel, kissé feljebb emelkedve, értelmetlenné válik. Az ismeretterjesztés szabályait ideje lenne megvitatni — javasolja *A Hét* hasábjain maga az itt szemügyre vett dolgozat szerzője. Jómagam elsőnek Kosztolányi immár klasszikus megállapítását ajánlanám: „Tanuljuk meg, hogy az olvasót tilos — csak egy másodpercig is — bizonytalanságban hagynunk. Az írás egyetlen ékessége a világosság.“

Kékedy László

A módszerekről

Válasz Kékedy Lászlónak

Egy nyilvánosság előtt zajló vita több feltételnek kell hogy eleget tegyen. Szükség van 1. két független álláspontra; 2. a vitázó partnerek véleményeinek egyenértékű kezelésére a polémia teret adó lapban; 3. a vita okát, valamint elbírálását csak az „itt és most“ szempontok adhatják.

Sajnos, rajtunk kívül álló okokból is a dolgok nem egészen így sikerültek. Írásomra (*Dzsungel-e a tudományos sajtó?* Korunk, 1977. 7.) észrevételeit Ön magánlevelében közölte a szerkesztőséggel, melyre én hasonló formában válaszoltam. A szerkesztőség szerint véleményeink jellemzőek két ellentétes gondolkodásmódra, esetleg tudományfilozófiai generációs problémaként is felvetődhetnek, és ezért úgy döntött, teret ad nekik a lap hasábjain. Adva volt egy kérdés és egy válasz. Miután a magánlevelek formája, stílusa nem alkalmas a közlésre, a *választ is* felhasználva elkészült az új, kérdésnek szánt vitairás, amelyre most ismét válaszolni vagyok kénytelen.

Véleményem szerint észrevételeink magva a következő: „az idézések s a szerzők száma, akárcsak egyéb formai vagy statisztikai jellegű adatok, a tudományos irodalom *másodrangú* kérdései.“ Írásom pedig ennek az objektív, adatoló (Ön által másodrangúnak ítélt) kutatási módszernek az igazolását tűzte ki céljául. Megpróbáltam másokat is meggyőzni arról, hogy nem kötelező „szédülni“ annak, aki egy gazdag könyvtárban új kutatási területen kezd el tájékozódni. Úgy tűnik, Önt mégsem tudtam meggyőzni erről. Ön éppen az ellenkező következtetést vonja le írásomból. Pedig az utolsó bekezdés félreérthetetlen: „Dzsungel-e a tudományos sajtó, kérdeztük írásunk elején. Legyenek jók vagy rosszak [az eligazodás] törvényei, rájuk támaszkodva, végül mégis kikeveredünk a tudomány »útvesztőjéből.«“ Ami a módszert illeti, nemzetközi kongresszusok, szakkönyvek tárgyalják hatékonyságát. Oroszul *naukometrijának*, angolul *scientimetricsnek*, magyarul *tudományméréstannak* nevezik. Segítségével feltárhatók a fejlődés irányvonalai, és

így a *nem szakemberek* átgondoltabban tudják beosztani a kutatásokra előirányzott beruházások (nem lebecsmérendő) összegeit. Hivatkozásként csak két nemrég megjelent publikációt említenék, melyekben széles teret szentelnek e témaköröknek: A. Manea—I. Stoica: *Informare, cercetare, dezvoltare*. București, 1977. és Pető Gábor Pál: *Hogyan méri a tudományt?* Népszabadság, 1977. szeptember 15.

Aki elveti a tartalmat, az legtöbbször tagadja annak formáját is. Tegyük egy kitérőt a redundancia fogalmának tisztázására. (On első levelében e fogalom meghatározására egy nyelvi segédkönyvet használt...) Nem is kell az információelmélet mélységeibe elmerülnünk, hisz a bevezetőben említett Kosztolányi-kötet 55. oldalán C. G. Ogden *Basic English*e ragyogó példája a redundancia fontosságának. A mindössze hétszázötven szó segítségével elvben minden gondolat kifejezhető, de ne csodálkozzunk, ha így sikerülnek: felmentem a fára (felmásztram helyett). A különböző jelek (fogalmak, cikkek stb.) egymáshoz közel álló vagy akár egymást fedő jelentése adja — jelen esetben — a redundanciát. Minél kisebb redundanciájú egy szöveg, annál átfogóbbá válik (egy bizonyos határig), de annál nehezebben is olvasható. Mint első válaszomban írtam — és nem csekély meglepetésemre Önnél újraolvastam —, tudatosan élek a kisebb redundanciájú, meredekebben vágott mondatfűzessel, és ezt eddig még senki sem nehezményezte. Igaz, a szerzőről (szemébe) csak jót vagy semmit! A tudományos sajtó Önt olyanira felháborító 95 százalékos redundanciája is éppen az *érthetőség* és az *elérhetőség* jegyében tűnik természetesnek. Csak így lehetséges, hogy egy új gondolat viták, jegyzetek, kiegészítések, feldolgozások, ellenőrző kísérletek stb. formájában végül is eljusson minden érdekelt szakemberhez.

On három meghatározásomat is tagadja: 1. Elfogadhatatlannak tartja, hogy a tudományos sajtó fogalmában „egy kalap alá vontam” a szakirodalmat a tudománynépszerűsítéssel. 2. Kifogásolja a *primér* és *szekundér* források relativizálását (On a népszerűsítést is szekundérként említi „a már valahol leközölt eredmények ismertetése” mellett). 3. Végül On másként ítéli meg a „láthatatlan kollegiumok” szerepét is, inkább a szakfolyóiratok közlés előtti szelektációs szerepét emeli ki. Mindhárom pontnak van egy közös, a tudományos élet demokráciájára visszavezethető vonása. Ez az értékkritériumok relativitása, az abszolút ítéletrendszerek gyakorlati hiánya, és Önt érzésem szerint ez „botránkoztatja meg”. Pedig egy középiskolai diáknak a népszerűsítő könyv éppúgy tudomány, mint az akadémikusnak az intézete kutatási jelentései. Ami Önnek szekundér, az nekem lehet primér, ha nem ugyanazon a kutatási területen dolgozunk. Egy tudományos cikk értékét nem az adja meg, hogy leközölték egy jönevű szaklapban, hanem a felhasználtsága.

Válaszom elején generációs problémának neveztem véleménykülönbségünket. A gondolataimért elvi csatákra kész fiatal nem igényli az abszolút értékrendszer, hiszen éppen a harc edzi alkalmassá újabb gondolatok képviselőit. Hasonló „ellentéttekkel” találkozunk (a sajtó hasábjain is) filozófusok, irodalmárok között. Ez a fejlődést katalizáló folyamat éppoly természetes, mint ahogy húsz év múlva a mai fiatalok lesznek a konzervatívabbak.

Még csak egyetlen észrevételére szeretnék kitérni. On szerint még az átlagolvasó is (reál érdeklődésű érettségizett egyén) meg tudja különböztetni a helyest a helytelentől. Két példát szeretnék felhozni védelmemre. Vitatott írásomban már hivatkoztam Sir Cyril Burt angol genetikus professzor botránys családsaira. E válogatott szaklapokban közölt tudományos szemfényvesztés tovaryűrűző botránys nyomán Czeisel Endre, több öröklődéstani népszerűsítő munka sikeres szerzője nyilvánosan elismerte, hogy munkáiban „gyanútlanul” elfogadta a fentebb említett tudós (hamis) téziseit. Beismerése nyomán kritikák özöne jelent meg. Miért csak most? Másik példa: egy nemrég megjelent hazai népszerűsítő könyvben a szerzők több oldalon át morze-jeleknek titulálják a bináris kódolást. Ezért már a középiskolában is szekunda jár, de sem szaklektorai, sem bírálói között nem akadt senki, aki ezt az égbekiáltó hibát szóvá tette volna. Miért?

Tagadom a *tudományos információ* dzsungelét, de egyre kevésbé tagadhatom (és ezzel a legkisebb mértékben sem a mi remélhetőleg elgondolkozató vitánkra célok!) a „megmérettetés” ellen hadakozók *módszereinek* dzsungelét. Hiszen On is, én is egyetértünk Czeisel Endre konklúziójával: „megengedhetetlen, hogy a tudományban bármiféle — nagyságból, életkorból, pozícióból vagy egyebekből eredő — tekintélytiszteltet úgy eluralkodjék, hogy az a tisztánlátást, a kritikai szemléletet megzavarhassa.”

Meer Péter

Év kezdetén a — tanulók könyvtáráról

Gondolatok a könyvtárban

Jelentős év volt a gyakorló tanár számára az 1977-es, vagy hogy a megnevezett idő-kategóriáját használjuk: jelentős tanév kezdődött 1977 őszén. És most nem az oktatás egészét és az összes tanárt érintő változásokra gondolunk, hanem egy „partikulárisabb” öröm kifejezésére szeretnénk vállalkozni, a magyar irodalmat oktatókéra, akiknek egyre több és nagyobb gondját igyekeznek megoldani a tankönyv- és más kiadók.

A Pedagógiai és Tankönyvkiadó a magyartanítás legakutabb gondját oldotta meg (végre!): tankönyvet adott a líceumi végzős tanulók kezébe. A könyvnek már a fedőlapja figyelmet megragadó és irányító: irodalmunk két nagy egyénisége, Gaál Gábor és Kós Károly egymás mellé helyezett portréja figyelmeztet irodalmunk különbözőségeiben is megnyilvánuló egységére. Halott immár Kós Károly is, mint a romániai magyar művelődési élet annyi közelmúltbeli jeles alakja. S a bekövetkezett fizikai nemlétük szellemi jelenlétük fontosságát még inkább hangsúlyozza, így adósságaink nagyjainkkal szemben egyre növekednek. Ebből az adósságból törleszt a Dacia Könyvkiadó, amikor nagy példányszámban, s majdnem ingyen (ami nem elhanyagolható szempont) helyezi a tanulók könyvtárába Dsida Jenő, Karácsony Benő, Molter Károly, Tabéry Géza, Kuncz Aladár és mások művei mellé a *Varjú nemzetséget*. Növeli ez utóbbi TK-kötet jelentőségét a kitűnő, tanárnak-tanulónak egyaránt hasznos bevezető tanulmány, Mikó Imre munkája. (Mikó szintén a múlt évben távozott el, azok után, akik előtte jártak, a halálban is.) A tanulmány már-már a regény színvonalára emelkedik; tömör, mégis teljes pályaképet rajzol, megvilágítva azt az utat, amelyen haladva Kós Károly, az építész és grafikus eljut a szépirói minőségig („Mert Kós Károly a grafikus, pontosabban az építész oldaláról közeledett az irodalom felé”), hogy utána történelmi szükségyszerűségből „minden és mindenek” legyen. A bevezető tanulmány messze-menő részletességgel szembesíti a műben realizálódott és a művön kívüli, objektív valóságot, a krónikát és a történelmet. Számba veszi azokat a történelmi eseményeket, amelyek a mű epikai anyagát alkotják, de azokat is, amelyek vagy egyáltalán nem, vagy csak utalásszerűen kerültek be a műbe, de a mű ideje alatt történtek. E történelmi „számbavétel” a diákok számára felmérhetetlen jelentőségű. Már csak ezért is ott kell lennie a kötelező háziolvasmányok között most már a regény mellett a bevezető tanulmánynak. És azért is, ahogyan Kós Károly írásművészetét jellemzi, találó szavakkal a megidézett regénybeli részletek között. Nyomon követhetjük itt, hogyan veszik át Kós művészetében az építőkövek szerepét a szavak, a szó hogyan veszi át a kötől a kiegyensúlyozott tömörséget, hogyan fedi a szavak fegyelme a gondolat fegyelmét.

Mikó Imre tanulmánya példa arra, hogy a módszertanilag és elméletileg igényes írás, ha a mű leírásából és értelmezéséből indul ki, állításainak logikus, érvekkel bizonyítható felépítésével él, eljut az olvasóhoz, még ha az „csak” tanuló is. Itt győződhethetünk meg arról, hogy a didaktikus előadásmód nem zárja ki az elméleti-módszertani igényesség érvényesítését, s így a tanulmány eléri a célját: nevel, olvasni tanít, megkönnyíti a mű befogadását. Itt lesz közös a tanár és a tanulmányíró-kritikus, az iskolai irodalomtanítás és a kritika célja: a tanár az irodalomoktatás során olvasókat nevel, olyan olvasókat, akikhez majd a kritikus szól és szólhat. Régen megválaszolt olvasásszociológiai kérdés, hogy az olvasási kultúra szintje az iskolától függ, ezért kell fokozatosan és folyamatosan, minden segédeszköz megragadva értő olvasóvá nevelnünk tanulóinkat. Hiszen olvasás révén fejlődik a tanulók írásbeli és szóbeli kifejezőkészsége, ez pedig alapvető feltétele a gondolkodás és a személyiség fejlesztésének. „Gondolkodni és beszélni — nem lehetne rövidebben és mégis teljesebben megjelölni egész közép-

iskolai tanításunk célját" — mondta a nagy magyar költő és kitűnő tanár, Babits Mihály.

Természetesen igaz, hogy a tanulónak inkább az íróktól kell olvasniuk, mint az írókról, a műveket kell ismernünk inkább, mint a művekről szóló írásokat. De e kétféle olvasás helyes aránya az optimális igény. Mert a tanulmány egyrészt forrásmunka is, amely közelebb visz műhöz, íróhoz, de mint műfaj is vizsgálható, szemléltető anyag lehet, mint az értekező próza egy fajtája. Kitűnően használhatók a Tanulók Könyvtára sorozat tanulmányai — éppen mert hozzáférhetőek és a tanárhoz-tanulóhoz szólás igényével készültek — az anyaggyűjtés gyakoroltatására is. Minden iskolában van elméleti beállítottságú tanuló, aki szívesen érvel, fejteget, „értekezik” bármilyen témáról. Ezeket éppen az értekezés mint kifejezési forma szabályainak megismertetésével szoktathatjuk fegyelemre, arra, hogy rendszerezve, logikusan felépítve, a gondolatok érthető kifejtésével fejezzék ki mondanivalójukat. Ugyancsak a középiskolában alapozzuk meg a jövőendő egyetemi tanulmányokat, sőt a tudományos munkát is. Megtaníthatjuk tanulóinkat az anyaggyűjtés helyes módszereire, arra, hogyan használhatják fel tudásuk bővítésére a tanulmányokat. Mert az önállóság nem jelenti azt, hogy csak önmagukra támaszkodjanak, hanem azt is, hogy megtanítjuk, hol nézhetnek utána adatoknak, hogyan használhatják a fellelhető irodalmat. A XI. osztályban már dolgozhatnak megadott tanulmányok alapján, sőt megtaníthatjuk őket a cédlázás módszerére, az idézés etikájára is. Hányszor látunk egyetemi könyvtárakban el-tévedő, bibliográfiákban el nem igazodó egyetemi hallgatókat, akik nem tudják, hogyan kell elkészíteni egy szemináriumi dolgozatot... Természetesen nem minden osztályban egyformán dolgozhatunk ezzel a módszerrel, sőt jó osztályban sem mindig, mindenki-re kötelező feladatként adhatjuk a tanulmányok elolvasását vagy arról írásbeli beszámoló készítését. De e módszer differenciált beagyazása az irodalomtanítás menetébe föltétlenül szükséges.

Igy a nemrég megjelent Szabó Lőrinc-versválogatás (*A költő és a földiek*) elé készült tanulmány segítségével példát mutathatunk arra, hogyan kell az irodalmat egységes folyamatként tekinteni, és az egyes írói pályákat elhelyezni az egész irodalomtörténeti folyamatban. Kántor Lajos példákkal érvelve-bizonyítva mutatja be, hogyan és milyen mértékben lesz a más — Ady, Babits, Kassák és az expressionisták — törvényeit meghalló Szabó Lőrincből törvényalkotó, és hogy milyen lényeges a Szabó Lőrinc-i megálló a József Attila felé vezető úton. Ez utóbbit bizonyítandó kerül sor egy nagyon érdekes, tanulságos és eredeti párhuzamra *A belső végtelenben* című Szabó Lőrinc-vers és az *Oda* között, melynek során nyilvánvalóvá válik, hogy a József Attila óta számon tartott biológiai fogantatású képkonstrukció már Szabó Lőrincnél megtalálható. A tanulmány végén Kántor a Szabó Lőrinc költészetét jellemző — és sok esetben elmarasztaló — jelző tartalmát bővíti és magyarázza válaszol többek közt a régi *Korunkban* is leírt egykori vádra: a Szabó Lőrinc-i individualizmus a tehetség méreteinél és az önelemzés mélységénél fogva már nem magánügy, hanem közösségivé válik: „Az ilyen szintű, ilyen őszinteségű önelemzés nem távolítja, sokkal inkább közelelti a költőt a köznap emberhez, többet megértet vele önmagából, saját sorsából, környezetéből is...”

A kiadó igényességére jellemző, hogy a legtöbb esetben az illető kort, író legjobban ismerő szakértőre bizza a bevezető tanulmány megírását, a kötet anyagának válogatását. Így olvashatjuk az Ady-novellák előtt a kiváló Ady-ismerő Bustya Endre tanulmányát, a XIX. század legjobbainak művei előtt Antal Árpád bevezetésének örülhetünk, a XX. század nagyjainak műveihez pedig nem egy esetben Láng Gusztáv ír bevezetőt. Az előbbieket mellé még számos tanulmányt lehetne sorolni Bernád Ágoston, Kozma Dezső, Rohonyi Zoltán, Söni Pál és mások tollából. Így ezek az írások is, a művek mellett, tanári és tanulói tudatot formálóvá, ismeretet bővítővé lesznek.

A sorozat értékét a bevezető tanulmányok növelik, de igazi jelentőségét perze az egyes kötetekben megjelent szépirodalmi művek adják, hiszen így válnak hozzáférhetővé klasszikusaink egy felnövekvő új nemzedék számára, így szerezhethetnek tanulóink közvetlen művészi, nyelvi élményt, így tanulhatnak szép magyarságot szépirodalmunk legjobbjaitól. Megismerhetik klasszikus népballada-kin-csűnkét a *Gyönyörű Bán Kata* kötetből, nyelvet, magatartást tanulhatnak a Zrínyi-, Mikes-, Arany János-kötetkből, de olvashatják és megismerhetik a romániai magyar irodalom legjelesebbjeit is. A nagy példányszámban megjelenő és így hozzáférhető művek biztosítják a tanárnak a háziolvasmányok helyes irányítását, az olvasás megszerettetését, mert a tanulónak nem „emberfeletti” munka a mű megszerzése — csak az olvasásra és az arról történő beszámolóra kell összpontositania.

Itt szeretnénk szólni két, a sorozatban megjelent műről (Móricz Zsigmond: *Életem regénye* és Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*); a sorozatba illesztésük jelentőségét növeli az, hogy más kiadásban egyáltalán nem vagy csak alig hozzáférhetők. A Móricz-életregény ismeretének óriási szerepe volt abban, hogy diákjaim megszerették az író és műveit, szívesen olvasták a tanterven kívüli regényeit is, és Móricz-élményük — meggyőződtem róla — idő múltával sem halványodott. Azt tapasztaltam Mikszáth Jókai-regénye esetében is, hogy a kor és Jókai személyisége megismertetésében-megértésében semmi más módszerrel nem érhető el hasonló siker. Az életrajzi és önéletrajzi műveknek tehát rendkívüli jelentőségük van íróknak és műveinek a tanulóhoz való közelítésében; ezért szeretnénk már látni a Tanulók Könyvtára kötetei között például Bölöni György *Az igazi Ady* című munkáját is.

Antológiaszerű kötetek szerkesztésével abból a felelősségteljes feladatból vállal részt a Dacia kiadó, ami a kevésbé ismert, de egy irodalomtörténeti korszak jegyeit műveikben hordozó alkotók népszerűsítését szolgálja. Így lesznek ismertté és hozzáférhetővé a felvilágosodás korának költői, a XIX. század végi költők a Kozma Dezső által válogatott és bevezetett kötetben, a Sóni Pál gondozásában megjelent *Hűséges Mártonka* a két világháború közötti romániai magyar novellatermésből, a *Férfiúdal* pedig (Mózes Huba munkája révén) az 1933—1944 közötti baloldali költészetből válogat.

A sorozatról beszélve nem feledkezhetünk meg a kötetek végén található életrajzi függelék és az illető íróról szóló bírálatokból, tanulmányokból vett legjellemzőbb szemelvények hasznáról, jelentőségéről. Indokolt esetben (*Görög drámák*, Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora* stb.) pedig a szómagyarázatok, szólásmutatók is felbecsülhetetlen értékűek a diákok számára.

Ambrus Agnes

Társadalmi forgatókönyv

Kocsis István Bethlen Kata-drámájához*

1. Összeszorított foggal harcolni a szabadsáért, egy drámai pillanatra kézbe venni az időt és a történelmet: szembenézni vele. Ha mindez nem pusztá vágy, hanem akarat is, csak megsemmisülésünkkel együtt semmisülhet meg véglegesen a szabadság, és tragédiánkra fog emlékezni valamelyik galaxis-idő, nem drámánkra, pusztulásunkra és nem történelmi alternatíváinkra.

A dráma éppúgy műfaja a teljességnek, mint a szabadságnak, de a teljességet nem lehet önmaga által láttatni, és a szabadságról érvényeset talán csak akkor mondunk, ha hiányának objektívációról és szubjektívációról beszélünk. Am oly kevésbé ismerjük a huszadik századi drámaiság igazi lényegét, a mai drámaiságot létrehozó viszonyok természetét, hogy ami pillanatnyilag elmondható e drámáról, korántsem fogja kimeríteni értelmét. Csak a dráma lényegi voltát ismerjük, központi életkérdések mindenkorai legjobb, mert legteljesebb,

legintenzívebb, leglényegibb felvetőjét. Másrészt a drámának és a jelentésnek még „történelmi álnévre“, inkognitóra van szüksége, „történelmi“ jelentőre, és nemcsak azért, mert (egyelőre úgy tűnik) mai éleltényekkel nem mondható el a jelen igazi drámája.

Következésképpen a drámaíró szituációja és választása is dichotomikus lesz: a múlt látványával láttatni a jelen, mintha a múlt jelen (itt és most), Bethlen Kata pedig egy mai lehetséges személyiség volna. Ez végső soron (az író szempontjából is): perspektívatlanság — dráma. Hiszen a múlt a drámában jelentőként tényleg jelen, tehát a jelentés folyamata: értelem. A teljességnek és a teljesség drámájának csak ő lehet a jelentője. Mindezek belátása után minden „anakronizmus“, sőt a dráma minden mondata a jelen konnotációit szüli titokban. Mindez kommunikációs kényszerhelyzet: önmagunkat másban azonosítani, a szituáció azonososságát keresve, nézni a történelem kényszerzubbonyában vergődő teljességet a szimbólum által.

* Az újrakezdő. Korunk, 1975. 3. 183—201. — In: A nagy játékos. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1976.

Jelhelyzetbe kerültünk, a dráma részei vagyunk, Bethlen Katával együtt látjuk a választhatót, de nem választhatjuk. A kimerevített drámaiság részei vagyunk, önmagunkat nézzük, de csak a drámát látjuk, és azt látjuk, hogy látunk, de nem láthatjuk teljes lényegünket, mert ebben a jelhelyzetben csak drámánk lényege látható. És látható a szenvedés, de közölhető-e a fájdalom egyáltalán? Vagy csak a fájdalom formái, melyek képesek kiváltani a fájdalmat, s számunkra ennek a képességnek a tudása elég is? Más szóval az előadás szituációjára nem vezethető egyszerűen minden vissza, hiszen a néző nem választ helyzetet, csak értelmet. Am a dráma ismerete után — ha akarja, ha nem — lemondás és elvesztés vibrálásában, egymásbajátzásában képesnek kell lennie szituációjára és a jövő lehetőségeire ismerni. Nem az együttérzés felmentő helyzetére van tehát szüksége, hanem a drámaisággal való azonosulásra és szétválásra.

2. Mindez, mint ahogy általában a drámai műfaj, intenzív használatot igényel, így talán nem lesz majd meglepő, ha a darab sorsa a *Bolyai János estéjéhez* lesz hasonlatos: több színész (és rendező) eljuttassa majd, de mások is, bevallatlanul, valamelyik magány szobájában, mindazok, akiket megérintett a történelmi magány, és akiknek közlendőjük van e szituáció értelméről, a felőrlődés fájdalmáról. E lehetséges tény a dráma közösségi voltát emelheti ki. A konkrét történelmi közösség személyiségei, akik mindig is a cselekvés és a közlés kényszerét hordozzák, ki fogják mutatni a darab minden lehetséges értelmét.

E valószínű különféle előadások nyomán egy közösség elvégezhet egy olyan történelmi „házi feladatot”, amelyet végül is csak önmaga hagyhat fel önmagának, mert csak önmaga választhatja ki azokat az alternatívákat, amelyek közül majd a jövő választható.

Hogy ehhez közelebb jusson, a nézőnek (olvasónak) mindenekelőtt a drámai tér és drámai idő lehetséges körvonalait kell megrajzolnia, tudva azt, hogy ez nem egyenlő a dráma terével és idejével; tudva azt, hogy elengedhetlen a jelen (itt és most) terének és idejének a tisztázása és tudása, ugyanis a dráma e két szint metszéspontján helyezhető el. Másfelől tudva azt is, hogy a szituációtól nem vehetjük el inkognitóját, mert lényegétől fosztanók meg. Ezért a várt leleplezés végleg elmarad vagy transzcendálódik a közösségi öntudatban: nem kacérkodhatunk a semmivel.

3. A válság, ha igényt tart a reményre, a dráma nyitottságára fog alapozni,

ezt a nyitottságot pedig csak a konnotációk (utalásrendszer) hozhatják létre, nem fosztva meg a drámát saját szerűségétől, formai zártságától. A konnotáció-mező egyik alapvető eleme az előadás szituációja, amely a jelentés révén némileg beletartozik a dráma szituációjába, más szóval a drámai szimbólum alkotóeleme. Ezen a szinten a jelentésmezőnek épp annyira szüksége van a néző időérzékelésére és szituáció-sejtésére, mint a történelmi jelentőre. A dráma ideje a jelen, s ezen a síkon valóslulhat meg a dráma társadalmivá válásának folyamata, következképpen minden létrejövő előadás a jelenre irányultság mellett fog érvelni.

A dráma társadalmisága, társadalmivá levésének feltétele szimbólummá válása. Szimbolikus csak valamilyen mindennapok fölötti küzdelem lehet egy központi életprobléma körül, szemben a világgal, szemben a történelemmel. Az embertől elszakadt történelem: sors. Minden szembeszegülés a sorssal a felőrlődést jelenti: nem lehet tisztának maradni és mégis élni.

Tehát a dráma a szabadság hiányából keletkezik, a szabadság pedig a (történelmi) szituáció függvénye. Kocsis István drámája a szituáció erőteljes identitását kívánja megmutatni, ez a szimbolikus irányultság hozza létre a jelen feszültségeit. A szimbólum (megismerés) és a jelen (idő) megalkotja a teljesség homogén és hiányzó képét. Ennek létrehozója a még hallható szimbólum szó kompozíciója, amely annyira pontos, hogy csak lényegbevágó lehet, mert csak a szenvedés, az identitás — a nyelvi és lelki valóság elvesztésének perspektívája és a veszteségek bizonyossága lehet ennyire pontos: drámai.

4. Úgy tűnik — a dráma szövegének ismeretét feltételezve —, máris mindent elmondunk a drámáról, és mégsem mondunk konkrétan semmit: — a drámáról beszélő is a drámaiság részese.

Mégis, az eddigiek után, mi a jelen-tése annak, ha egy Bethlen Kata közelít a drámaisághoz? „Választhatja mindenki, farkas legyen farkasok között, avagy bárány farkasok között” — ez így Bethlen Kata megfogalmazásában kristálytisza dilemma, de saját helyzetéről ezzel csak általánosságot mondott. Az így felmutatott tiszta dilemma a drámaiság első igazi mondata után már lehetetlen: „igen, akarom, csak szívem-lelkem nem akarja.” Miféle antinómia ez és miféle történelem, ahol ezt az antinómiát vállalni kell? A szimbólum által történelmivé váló kényszerházasság elfogadható kompromisszumharmóniája azonban a kisajátítás kétértelmű ígéret-földje: kijátszott szabadság, ám mire

Bethlen Kata ezt belátja, a dráma kel-
lős közepében van; az antinómián belüli
létezés és a szabadság lehetsége a látsza-
tot választja lényegének. Ezek után
Bethlen Kata átka: a semlegesítés felol-
dása az antinómián belül, a drámaiság
mélyítése. A szabadságért felvett harcot
nem lehet feladni, ám minden szabad-
ságért való harc bűnhődés is, és minden
választás bűnmozzanatot is tartalmaz,
még ha ez a választás kényszerválasz-
tás is. Aki egyszer elindult a drámaiság
útján, nem térhet le többé róla, ha lé-
tezik az igazi etika és a situáció kény-
szere, a kitérés és a konfliktusok sem-
legesítése lehetetlen, s az így adott drá-
mai situációban a drámaiság a szemé-
lyiség (legalábbis részleges, mindeneset-
re lényegi) lebontásához vezet.

Nem szükséges ennek a lebontásnak,
a drámaiság mélyülésének drámai té-
nyeit végigsorolnunk. Bethlen Kata a
viszonyokat — bármennyire kétértelmű-
ek is — élni próbálja és szabaddá ten-
ni, de situációjában a szabadságért való
harc bűn, és a szabadság tiprása ér-
dem. A tiszta dilemma egyértelműsége
itt megszűnik. A dilemmát a történelmi
körülmények eleve eldöntik, és többé
nem lehetséges Bolyai kristálytisza eti-
kája, az etikai értékek devalvációjában
a kétértelműség válik meghatározóvá.
Egy zárt történelmi situációban és tér-
ben nem lehetséges református-pápista
keveréknek a teljessége és mindkettő
szabadsága, ha az egyik a szabadságot
akarja megvalósítani, a másik a szabad-
ság hiányát; még ha „vagnak az or-
szágnak erre törvényei“ is, az „igaz hit“
kisebbségbe kerül, hatalma nincs sza-
badságának megvédéséhez.

Bethlen Kata veszteségekből és szen-
vedésből összeálló élete a szabadság
megszűnésének fenomenológiája. Hiába
ő a legnagyobb és legtudatosabb teljes-
ség- és szabadságvédő, a kocsi
dramaturgiában, drámájának mélysége
ennek arányában nő. A szabadság csök-
kenésével és a veszteségek sokasodásá-
val párhuzamosan szükségképpen meg-
fogalmazódik a kérdés: „szabadságával
tudhat-e élni, kinek fején nehéz bakan-
csok tipornak?“ E kérdés után szükség-
szerűen következik a visszavonulás vá-
lasztása: „A falakon belül élni fog az
én akaratom, élni fog az én törvé-
nyem...“

5. A magatartásbeli kentauróság tisztí-
tóiüzében az eleve eldöntött választás: a
kitartás választása és nem utolsósorban
a választás lehetőségének választása, a
szabadság választása. Csak hogy a sza-
badság nem választható már, csak az érte
való küzdelem. Már csak a veszte-
ségek vannak és a veszteség teljességé-
nek a közelsége: „nincs már kard, mely

át ne járta volna az én testemet...“ A
veszteségek talaján élő ember, a veszte-
ségekből összeálló teljesség csak a drá-
maiság felé tarthat.

Hogyan védekezik a lélek kicserélése
ellen, hogyan harcol a szabadságért az,
aki látva látja a lélek kicserélési folya-
matát és a szabadság megkötözését? Ho-
gyan, ha már istene sem segíti, s viszony-
nyuk az elidegenedés útjára lépett?
Bethlen Kata istenhez való viszonya túl-
lajdonképpen az embertől elszakadó tör-
ténelemhez, a sorshoz való viszony meg-
fogalmazása. Ez a viszony teljesen tu-
datos: „itt a harc most már nem köz-
tem s a Haller familia között folyik...“
Nem csupán a vallás megtöretéséről, ha-
nem a szabadság megtöretéséről van szó.
Ebben az összefüggésben kézenfekvő,
miért a hit és a lélek a dráma két alap-
vető fogalma. A két fogalom általános-
sága a drámaiság jelenidejűsödésének
fontos feltétele (az áttetsző mindig je-
lenvaló). Mi nem tehetünk mást, mint
hogy a Bethlen Kata választotta érte-
lmet választjuk: a szabadságot. A veszte-
ség és a szenvedés teljessége után ma-
rad a lélek (vagy a szabadság után),
de ha csak ennyink van, akkor mink
maradt egyáltalán? Hogyan képzelhető
el létezés nélkül a lélek, és lélek nélkül
a létezés, tehát hogyan teljes hiánya a
szabadságnak? A hit és a lélek mellett
való kitartás (a hit nyelvén, tehát egy
meghatározott magatartás nyelvén való
beszéd) gyenge a veszteségek kivédésé-
hez és a szabadság megvédéséhez.

6. Bethlen Kata menekülési lehetősége
a drámaiságból az epikum lenne, de vé-
gül is semmi sem tolható el az epika
irányába, minden a dráma felé tart, az
epikai forma maradékaí egyre inkább
a belső monológ formáját engedik elő-
térbe, a manipuláció jelenlétére utaló
„rejtett dialógusok“ a monológ paran-
csoló előretörését nem is próbálják meg-
akadályozni. A monodráma és a mono-
logikusság nem pusztán szerkezeti vagy
stiliztikai kérdés, hanem a történelmi
magány, a történelmi situáció teljessé-
gének lehetséges esztétikai létformája.
Ebben a történelmi situációban minden
dialógus monológgá válik, és monolit
lesz, ami a nyílt összecsapástól való tá-
volodás, a manipuláció jele.

A magatartás nyelve a változó vi-
szonyteremtés nyelvét követi, ellenállási
lehetőségei csak így adóttak, s talán a
drámaiságot szolgáló etikai életvitel is
csak így lehetséges.

A drámai tények, valamint a hit és
a lélek problémáinak minden megnyil-
vánulása a szabadság síkjára irányul,
pozitív (iskolaépítés, könyvvásárlás) vagy
negatív (veszteségek) előjellel, s mintha
csak egy matematikai képletet követne,

minden mozzanat a szabadság hiánya felé mutat.

A drámaiság létrejötte a boldogság—boldogtalanság, remény—reménytelen-ség, győzelem—vereség ellentéteiben, a konfliktus záródásában-nyitódásában lépésről lépésre követhető. Ezek az ellentétek a felörlődés logikáját követik. Az, hogy minden veszteség és megpróbálta-

tás ellenére is marad a remény monda-ta: „én már megváltozni nem tudok... továbbra is a nagy teljességen tartom szemeimet...”, az erők egyensúlyát, tehát a szituáció drámaiságát tartja fenn továbbra is. Amikor Bethlen Kata elju-tott a kimerevített drámaiság, a teljes drá-ma megfogalmazásáig, akkor következik a kikerülhetetlen választás: vagy-vagy.

Boér Géza

Marx és Engels fiatalkori művei

A jelenkori ideológiai konfrontáció körülményei között, amikor hazánkban sokoldalú és bonyolult tevékenység folyik a szocialista tudat kialakításáért, minden kétséget kizáróan szükséges és nagy jelentőségű Marx és Engels műveinek elemzése. Eppen ezért üvözzöljük a kolozsvári Dacia Könyvkiadó kezdeményezését, amelynek eredményeként az utóbbi években megjelent Traian Pop kétkötetes munkája*.

E munka közreadása kiadói eseménynek számít, filozófiai irodalmunkban premiárszámba megy az, ahogyan a szerző Marx és Engels fiatalkori munkáinak szövege alapján konkrétan elemzi e két gondolkodó filozófiai felfogásának kialakulását, magának a marxista világlátásnak a genezisét. Való igaz, hogy az utóbbi években nálunk más olyan írók is megjelentek, amelyek a marxista filozófiai gondolkodás kiformalódását elemezték, de Traian Pop műve különbözik ezektől a problémaelemzés látószögében, a kérdések megoldási módjában és az alkalmazott módszertani elvek tekintetében. E két kötet sajátossága egyebek között abban is jelentkezik, hogy szerzője a kolozsvári egyetem a marxista filozófia történetének professzora, s ebből a perspektívából vizsgálja a témát.

A könyv írója dicséretes következetességgel követi nyomon Marx és Engels világlátásának kialakulási folyamatát, a marxista filozófia megjelenését, s így e munka elengedhetetlenül szükséges eszközzé válik azok számára, akik nemcsak a marxista filozófia valamely részét, hanem e bölceletet mint eszmerendszert akarják megismerni.

Aki valamelyest is ismeri Marx és Engels ránk hagyott alkotását, rögtön szá-

mot vet azzal, milyen hatalmas erőfeszítések árán lehet behatolni e két zseniális gondolkodó alkotóműhelyébe. Könnyen érthető tehát, hogy e behatolási kísérlet sikere attól függ, hogy a kutató milyen módszertani alapelveket fogad el. Eppen ezért az elemzendő munkát csak akkor értékelhetjük helyesen, ha föltárjuk azokat a metodológiai alapelveket, amelyekhez két kötetében a szerző igazodott.

E munka felépítésének fő módszertani elve véleményünk szerint az, hogy a marxista filozófia a maga egészében eszmék és elvek rendszere, tehát e bölceletet nem egyik vagy másik kötet fejti ki: mindez Marx és Engels munkái összességének eredménye. A szerző e módszertani alapvetésből kiindulva helyesen állapítja meg, hogy „le kell mondani az olyan értékelésről, mely szerint Marx egyik vagy másik műve ezt vagy azt nem tette meg, ezt az ismérvet nem szabad Marx általános álláspontjának kritériumává tenni”.

E módszertani megközelítésből fakadó első és legfontosabb következmény az, hogy a szerző minden újabb és újabb marxi és engelsi gondolatot az öntisztázódás folyamatában, a marxista világnézet kialakulása szempontjából követ nyomon, s ezzel bemutatja a két zseniális gondolkodó kidolgozta eszmék és elvek összességét. Ezenfelül a marxi koncepció kialakulását a korabeli eszmei harc összefüggésében ábrázolja.

Az említett metodológiai elvből következik az is, hogy a szerző következetesen végigkíséri Marx és Engels műveiben az eszmék folytonosságát. Traian Pop ebből az alapállásból vizsgálva a marxizmus klasszikusainak műveit, indokoltan hangsúlyozza annak szükségességét, hogy „egész fiatalkori alkotásukban azoknak az eszméknek a kialakulását keressük, amelyek a forrásvizekhez

* Traian Pop: Marx—Engels, filozofia operei de tinerețe I—II. Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1973—1976.

haszonlón szakadatlanul és egyre erőteljesebben folyóvá egyesülnek, majd a nagy gondolatok folyamává lesznek“ (I. 16—17.).

E meggondolásra támaszkodva meggyőző érveket hoz fel ama filozófusok ellen, akik szakadást tételeznek föl Marx és Engels munkásságában, szétválasztják fiatalkori és érett korban írt műveiket. Ebben a vonatkozásban Traian Pop mindkét kötetében főleg Louis Althusserrel polemizál. „A dialektikus folytonosság — írja — mint Marx és Engels filozófiai gondolkodása fejlődésének uralkodó jegye nyilván diszkontinuitást is jelent. Csakhogy a folytonosság e megszakítottágát nem szabad az Althusser megjelölte értelemben úgy felfogni, mintha ez az »ideológikus« periódusról — ide tartozna *A szent család* is — a »tudományos« periódusra való átmenetet fejezné ki. Ez a diszkontinuitás semmiképpen sem jelenti a megelőző írásokban kifejtett elvi álláspont megtagadását vagy feladását.“ (II. 106.) Egyébként a második kötet újabb és újabb meggyőző érveket sorakoztat föl annak igazolására, hogy a marxizmus klasszikusainak gondolkodásában jelen van az eszmei egység és folytonosság.

A jelzett módszertani elv — a marxizmus klasszikusainak munkásságában mutakozó folytonosság eszméje mellett — arra a gondolatra is támaszkodik, mely szerint „Marx és Engels egész fiatalkori munkássága csakis a későbbi, az érett szakaszban kifejtett tevékenységük szemszögéből értékelhető“ (I. 16.). E megállapítás igazságát nem lehet kétségbe vonni, főleg akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy a könyv írójának célja bemutatni az olvasónak: a fiatalkori művek gondolatmagvai miként váltak fokozatosan „hipotézisből végül is egy részletesen igazolt tudományos elméletté“ (I. 16.).

Amikor a kutató Marx és Engels világnézetének formába öntését vizsgálja, s a marxizmus klasszikusainak érett korából származó munkák szemszögéből nézi a marxista bölcsélet geneziséét, különleges figyelmet kell fordítania arra, hogy az első írások kifejezéseit ne teltítse meg nem felelő tartalommal és értelemmel. A szerző az esetek többségében alapos elemzés nyomán kijelöli a munkák helyét Marx és Engels nézeteinek fejlődésében, ennek ellenére gyakran saját, említett metodológiai eljárásának csapdájába esik. Így amikor Marxnak *A Mosel vidéki ++ -tudósító igazolása* című cikkét elemzi, az állítja, hogy Marx itt „elég világosan megfogalmazta a gazdasági viszonyoknak a társadalmi mozgásban betöltött meghatározó szerepét“ (I. 98.). A két kötetben gyakran

visszatér ez a megállapítás. Marx az említett cikkében — miképpen Traian Pop tisztázza — valóban szembefordult a szubjektivista-voluntarista irányzattal, amely mindent a személyiségek akaratóból vezetett le, s kiemelte azt, hogy ez az orientáció figyelmen kívül hagyja „a feltételek objektív természetét“. De azt állítani, hogy Marx itt már „elég világosan“ megfogalmazza a gazdasági viszonyok meghatározó szerepének gondolatát — annyit jelent, mint azonosítani az „objektív“ fogalmát a „gazdasági viszonyok“ fogalmával. Nyilvánvaló, hogy az első terminus sokkal szélesebb körű, mint a második. Éppen ezért az igazsághoz közelebb állónak tűnik az a vélemény, mely szerint Marx az „objektív feltételekre“ utalva jelentős lépést tett a történelem materialista értelmezése felé, anélkül hogy azt itt megvalósította volna. A következő és egyben döntő lépés az lesz, amikor az objektív feltételek összességéből kiemeli a társadalmi mozgásban meghatározó jellegű gazdasági viszonyokat. Ugyanígy — szerintünk — a szerző indokolatlanul anticipálja a társadalmi lét fogalmát is (I. 158.). Ehhez hasonló észrevételeket tehetünk azzal a megállapítással kapcsolatban is, mely szerint *A hegel jogfilozófia kritikájához* című írásban Marx már a szocialista társadalomra és e társadalom állami megszervezésére utal (I. 166.).

Véleményünk szerint, amikor a Marx fiatalkori munkáiban használt bizonyos kifejezéseknek a későbbi értelmet tulajdonítja, egy másik módszertani meggondolás vezette a szerzőt. Ez a metodológiai elv, amelynek igazságában nem kételkedhetünk, az, hogy Marx és Engels sohasem volt ortodox hegelianus vagy Feuerbach-követő.

Traian Pop joggal fordul szembe azokkal, akik Marx és Engels gondolkodását „fel akarták oldani“ a hegelianizmusban vagy feuerbachizmusban, s megállapítja: „Marx már a kezdet kezdetén teljes gondolati autonómiával rendelkező személyiségként lépett fel“ (I. 31.), vagy: „Marx nem úgy lett Marx, hogy elhagyta Hegelt és Feuerbachot, hanem úgy, hogy nem épült bele a hegelianizmusba vagy a feuerbachizmusba, s kinyilvánította gondolati függetlenségét“ (I. 13.). A tanulmányíró azonban, amikor érveket keres álláspontjának igazolására, sok esetben csökkenti Hegel és Feuerbach szerepét Marx és Engels eszméinek fejlődésében.

Szerintünk annak igazolásához, hogy mennyire alaptalan Marx és Engels gondolkodását „feloldani“ a hegelianizmusban vagy feuerbachizmusban, nem szükséges — miként a szerző teszi — kije-

lenten azt, hogy Marx gondolkodásának fejlődését „nem valamilyen külsődleges kanti-fichtei vagy hegeli-feuerbachi befolyás irányította, hanem ez mindenképpel saját értelmezésének és a világ menetére vonatkozó személyes látásmódjának eredménye“ (I. 78.). Ehhez az igazolásához elegendő jelezni „az élettél való kapcsolat kiépítésére“ irányuló törekvését, ami a fiatal Marxot „egy robusztus realizmus keretei közé“ helyezi (I. 11.), s főleg azt a tényt megemlíteni, hogy Marx és Engels igen hamar a szegényparasztok oldalára állt, és ez azt eredményezte, hogy egészen más pozícióból vizsgálta a filozófia megelőző alkotásait, s e megvalósításokat más történelmi gyakorlat fényében értékelte. Ez magyarázza magatartásuk kritikái, szelektív jellegét, s éppen ez a magatartás zárja ki annak lehetőségét, hogy teljesen azonosuljanak Hegellel vagy Feuerbachal. A szerző természetesen elemzi ezt a tényt, de valószínűleg úgy véli, hogy ez nem elegendő ahhoz, hogy vissza lehessen utasítani Marx és Engels felfogásának alakulásában a hegeli és feuerbachi szakaszra való tagolást. A marxizmus klasszikusai már kezdetől fogva Hegelnél és Feuerbachnál haladóbb társadalmi álláspontra helyezkedtek, így egyfelől képesek voltak elutasítani elődeik bizonyos állásfoglalásait, másfelől át tudták venni az értékes eszméket, s egy más történelmi tapasztalat fényében magukévá tették a megelőző bölcséleti felfogásoktól gyökeresen különböző filozófiai látásmód kidolgozása érdekében. Eppen ezért úgy véljük, hogy a szerzőnek a második kötet befejező részében elfoglalt álláspontra sokkal inkább megfelel a marxista és engelsi nézetek fejlődésének. Itt azt írja, hogy „a hegeli és a feuerbachi filozófia felfedezése akkor történt, amikor Marx kijelölte magának szakmai tevékenysége eszményét, és ezt kezdte követni a kivitelezésben. Hegel és Feuerbach filozófiája csak azért kellett fel jobban Marx és Engels figyelmét, mivel a többi filozófiánál biztosabb alapot nyújtott az emberiség javáért és boldogságáért folytatott harc követelményének valóra váltásában, amely követelmény majd az emberi emancipálódás fogalmába tevődött át.“ (II. 370.)

A vitára és kérdőjelekre okot adó pontokon túlmenően azonban az első kötetben találunk olyan részeket, amelyekben a szerző alaposan és árnyaltan elemzi Marx és Engels munkáit, így például a *Deutsch-Französische Jahrbücher*ben közölték vagy Marx 1844-es *Gazdasági-filozófiai kéziratait*.

Az első kötet utolsó fejezete az említett kéziratot vizsgálja. Meggyőző erővel mutatja be, hogyan viszonyult Marx

kritikailag a klasszikus polgári politikai gazdaságtanhoz, az utópista szocializmus-hoz, Hegelhez és Feuerbachhoz. Ebből a fejezetből főleg a Marx és Feuerbach közötti viszonyt taglaló részt kell kiemelnünk, itt ugyanis biztos érveket találunk a mellett, hogy Marx a kéziratokban nem becsülte le Feuerbachot, miként azt Ojzerman állítja. E tekintetben kidomborodik, hogy Marx elszakadt Feuerbachtól, és „a feuerbachi antropológiai jellegű világfelfogástól különböző felfogás kidolgozása alkotja a Kéziratok lényegi problémáját“ (I. 354—355.). A Marx—Feuerbach viszony kérdése visszatér a második kötetben is; itt a szerző így bírálja A. Cornu felfogását: „nem látja a tartalmi különbséget a marxi és feuerbachi felfogás között, nem látja, hogy Marxnál a »lényeg« vagy a »nembeliség« az ember társadalmi lényegét emeli ki.“ (II. 107.) S valóban, Marx már kezdetől fogva új tartalommal telti a feuerbachi kifejezéseket, olyan tartalommal, amely nem teszi lehetővé a két gondolkodó nézeteinek azonosítását.

A második kötet Marx és Engels 1844—1848 közötti munkáinak elemzését tűzi ki célul.

Az a megállapítás, mely szerint Traian Pop mindkét kötetében a folytonosságot igyekszik kiemelni Marx és Engels eszméiben, különös súllyal jelentkezik ebben a második kötetben. És ez természetesen is, hiszen a marxizmus klasszikusai, miután megfogalmazták „az első alapelveket“, áttértek a széles körű vizsgálódásra, az elméleti indoklásra. A könyv írója konkretizálja a kontinuitásra vonatkozó említett metodológiai elképzelését, bemutatja a marxista gondolkodás fejlődését az absztrakttól a konkrétig, az elvektől a valóság konkrét kutatása alapján történő tüzetes kifejtéséig. Ily módon az első kötetben Marx és Engels felfogásának kiforrálódását elemzi, jogosan hangsúlyozva, hogy gondolkodásukat Hegelhez és Feuerbachhoz, valamint az egész megelőző filozófiához viszonyítva kezdetől fogva a konkrétság jellemezte. De — emeli ki a szerző — Marx és Engels gondolkodását „folyamatosságában és dinamikájában kell tekinteni, tehát a konkrétság kibontakozásában. Ebben az értelemben természetesen beszélhetünk a kezdeti szakasz eredményeinek túlhaladásáról, ezek ugyanis konkrétak a filozófiai gondolkodás megelőző állásponjajaihoz viszonyítva, de mégis elvontak az érettség felé haladó vagy már érett marxista gondolkodás állásponjához mérten.“ (II. 12.)

Annak ellenére, hogy Marx és Engels nézeteinek az első kötetben nyomon követett alakulása a megelőző filozófiai,

gazdasági és utópikus szocialista eszmékkel vívott éles összeütközés tüzeiben ment végbe, a második kötetben elemzett munkák többségének különleges státusa van. *A szent család*, *A német ideológia* és *A filozófia nyomora* című alkotásokat a szerző két egymással egy testet alkotó hiposztázisban jellemzi: egyfelől kritikai leleplező, másfelől az eszmék pozitív tartalmát továbbfejlesztő jellegük szempontjából. Az említett sajátos státus abban áll, hogy Marx és Engels amellett, hogy fokozatosan megalapozott egy hiteles társadalomtudományt, erre a bázisra helyezkedve áttért az ifjúhegelianusok, Hegel, Feuerbach, Proudhon és mások nézeteinek rendszeres és mélyreható bírálatára. Egyébként mindkét kötetet erőteljesen áthatja a marxizmus klasszikusainak munkáiban jelentkező ilyen kétirányúság.

A szent család, *A német ideológia*, *A filozófia nyomora* és *A Kommunista Kiáltvány* elemzése során a szerző rekonstruálja a társadalomra vonatkozó „új, autentikus tudomány” megszületésének folyamatát. Így *A német ideológiában* — mutat rá — Marx és Engels eljut nemcsak „a természet és a társadalom közötti viszony jobb megértéséhez, hanem a társadalom első konkrét értelmezéséhez is, a maga gazdasági és társadalmi-politikai szerkezetében, fejlődésének különböző szakaszaiban, s ily módon megvonja a fő koordinátákat a társadalmi-gazdasági alakulat fogalma számára” (II. 204.). A könyv értékelése szerint *A német ideológia* egyik különleges érdeme az, hogy Marx az elidegenedés történelmi jellegét elemezve ezt a jelenséget úgy mutatja be, mint „a magántulajdonra épülő rendszerekben az emberi létfeltételek állandó velejáráját, de nem általában az emberi létfeltételek mindenkor jellemzőjét” (II. 277.). Ojzerman szerint *A német ideológiában* az elidegenedés fogalma nem játszik ugyanolyan szerepet, mint a megelőző művekben. E véleménynel szemben Traian Pop kiemeli, hogy ez a fogalom a marxizmus klasszikusainak minden munkájában csak azt a szerepet játszotta, hogy általánosítsa a munkásosztály társadalmi-gazdasági és politikai állapotát a kapitalizmusban. Ha ezt a fogalmat gyakrabban használták *A német ideológia* előtt megjelent művekben, ez azzal magyarázható, hogy akkor előtérben volt az a tevékenység, amely a munkásosztályban tudatosítani igyekezett társadalmi harcának igazírtelmét. Amikor azonban a hangsúly a kizsákmányolás belső mechanizmusának feltárására és a társadalomfejlődés objektív törvényeinek elemzésére tevődött át, „más fogalmak válnak operacionálissá, elsősorban

a termelési mód” (II. 277—278.). A szerző hasonlóképpen kiemeli — ez alkalommal Althusserrel szemben —, hogy *A német ideológiában* „a központi szerepet nem a munkamegosztás fogalma játssza, hanem a termelési módé”.

Ki kell emelnünk Traian Popnak egy másik állandó törekvését, nevezetesen azt, hogy igyekszik felszínre hozni a marxizmus klasszikusainak műveiben a politika és a filozófia közötti kapcsolatot. Így például *A német ideológia* értelmezésekor ezt írja: „A politika és a filozófia közötti viszony kérdése, miként az Marxnak és Engelsnek *A német ideológia* előtti munkáiból, de *A német ideológiából* (e mű kritikai tartalmából) is kitűnik, a két gondolkodó egész elméleti-filozófiai és gyakorlati-politikai alkotásának gerince. Gyakorlatilag a Marx és Engels megalkotta filozófia politikai filozófia, mint ahogyan az általuk kezdeményezett és folytatott politika is filozófiai politika.” (II. 175.)

Traian Pop érdeme az is, hogy megfelelő teret biztosít Marx *A filozófia nyomora* című munkája taglalásának. Ezt azért emeljük ki, mivel ennek a látszólag kifejezetten gazdasági jellegű műnek rendkívüli filozófiai jelentősége is van, főleg Marx metodológiai reflexiói tekintetében. Éppen ezért egyetértünk azzal a megállapítással, amely szerint *A filozófia nyomora* „a Proudhonnal folytatott polémia során szintetizálja azokat a módszertani elveket, amelyek Marxot vezérelték — s így az explicit materialista dialektika propeudeutikájának tekinthető” (II. 374.).

A második kötet annak a műnek az elemzésével zárul, amely tartalmánál és hivatásánál fogva igazolja a marxista filozófia kikristályosodási folyamatának lezáródását, vagyis *A Kommunista Kiáltvány*éval.

A két kötetben felsorakoztatott érvek alapján az a következtetés kerekedik ki, hogy a marxizmus által a filozófiában előidézett forradalomnak a magyarázatát össze kell kapcsolni azzal „a fogalommal és elmélettel, amely vörös fonálként húzódik végig Marx és Engels egész életművén, és amely meghatározza a marxizmus legmélyebb és legbensőbb lényegét: az emberi emancipáció fogalmával és az ember társadalmi emancipálásának elméletével” (II. 371.).

A könyv következtetése evidens mindazok számára, akik ismerik a marxizmus klasszikusainak munkásságát, következésképpen nem lehet megkérdőjelezni. A világra vonatkozó dialektikus materialista felfogás a történelem és az emberi lény mély megértése alapján született és építi önmagát. E történelmi igazság kétségbevonhatatlanságának az elismerése

azonban véleményünk szerint nem jelentheti azt, hogy a marxista filozófia kikristályosodási folyamatának „lezárodását“ további értelmezésre nem szoruló kifejezésként használhatnók. Nem tehetjük ezt elsősorban azért, mert maguk a marxizmus klasszikusai jelentették ki, s a könyv is többször utal rá: csak *A tőke* megjelenésével alakul át a marxista filozófia a társadalomra vonatkozó tudományos elméletté. Másodsorban azért sem, mert a történelmi materializmust a marxizmus legfontosabb eredményének elfogadva sem vezethetjük vissza a marxista filozófiát a társadalomfilozófiára, mivel ez csak egy része. A természetre, a társadalomra és a gondolkodásra vonatkozó, összefüggő egészet alkotó felfogás kidolgozása csak a természettudományok vívmányait is átfogó általánosítás révén valósult meg, s ezt Engels végezte el a múlt század második felében.

A fentiek alapján, úgy gondoljuk, a *Kiáltvány* lezárta a marxista társada-

lomfilozófia kikristályosodásának szakaszát, de a természetre vonatkozó dialektikus materialista álláspont kikristályosodása jóval később ment végbe. Egy ilyen értelmezés jobban megfelel még az ismertett könyv szerzője álláspontjának is, aki szerint a marxista filozófiát a marxizmus klasszikusai nem ebben vagy abban a műben fejtették ki, hanem munkáik egészében. E vizsgálódási módból következik az a gondolat — amint a tanulmány is hangoztatja —, mely szerint a marxizmus történetében nem létezik lezáradási szakasz, a marxizmus örökké életképes, nyitott eszmerendszer, amelyen belül néha az egyik, máskor a másik vonatkozás kerül előtérbe, s amely szakadatlanul gazdagítja önmagát.

Befejezésképpen — jelezve azt, hogy nem merítettük ki a vizsgált két kötet egész eszmegazdagágát — megállapíthatjuk: megjegyzéseink nem csökkentik e munka tudományos értékét, a jelenkori marxista exegézis gazdagításában játszott szerepét.

Ioan Semeniuc

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

MARIAN POPA: DICȚIONAR DE LITERATURĂ ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

Hat évvel az első kiadás után, az *Albatros-kézikönyvek* (*Dicționarele Albatros*) hasznos sorozatában javított és kiegészített változatban jelent meg Marian Popa annak idején sokat vitatott kortársi irodalmi kislexikona. A könyv összterjedelme lényegében nem változott, mégis e második kiadás sokkal gazdagabb, s úgy tűnik, nemcsak időben és arányaiban, de szellemében is közelebb áll napjaink romániai irodalmi valóságához. (Két tudományos tanácsadó neve jelenik meg a kötetben: Romul Munteanu és a kolozsvári Mircea Zăciu.) A rövid szerzői előszó jelzi a változásokat: az előző 600 címszóval szemben most 1100 olvasható — tudomásul véve a közben eltelt éveket, az új művek és szerzők megjelenését (s részben az idő rostáját). „A címszók megszerkesztésekor a szavak és nem az információk rovására történt a sűrítés. Az életrajzi adatok mennyisége növekedett. A művek bemutatása leíró, tartalmi vagy profil jellegű, az illető mű formai és felfogásbeli sajátosságai szerint.“ Eugen Barburól például megtudjuk, hogy a CFR patronálta elemi iskolát végzett, a középiskola után párhuzamosan tanulmányozza a jogot és a bölcsészetet, átmenetileg csendőrtiszt iskolába is beiratkozik, majd aktív labdarúgó, futballedző, nyomdász és korrektor, mielőtt a *Lucefărul*, illetve a *Săptămîna* sajtóvitákra mindig kész főszerkesztője lesz; de arról is tudomást szerezhetünk, hogy a *Groapa*, Bukarest külvárosának regénye a román irodalom remekműve. (Bálint Tibor fordította magyarra, az Európa Könyvkiadó felkérésére, furcsa módon azonban nálunk nem került e fordítás könyvkereskedői forgalomba. — A román művek más nyelvre fordításának adatai egyébként hiányoznak a szócikkekből, a fordítóknál is csak a lefordított író neve szerepel.) Többségükben jól tájékoztató, objektívnek tűnő jellemzések segítik a mennyiségileg is rendkívül megnőtt jelenkori román irodalomban való eligazodásunkat.

Számunkra különösen örvendetes, hogy a román olvasó — első ízben — lényegileg hiteles információt kaphat, a német (valamint szerb és ukrán) nemzetiségű alkotók mellett a romániai magyar írók egész soráról; ábécé szerint Anavi Ádámtól Veress Zoltánig, életkorban Kós Károlytól Balla Zsófiáig terjed e címszorosozat, beillesztve a betűrendbe. A „szótár“ szerzője nemcsak a súlyos elírásokat korrigálta, beillesztve a második kiadásban, hanem felfogásában is korszerűbbé tette adatközlését és jellemzéseit; nem egyszerűen az író és mű nyelve, hanem a nemzetiség szerepel a név után mint sajátos jegy. Kós Károlyt mint a romániai magyar kultúra markáns egyéniségét méltatja. Az intézmények — *Korunk*, *Igaz Szó*, *Utunk* — bemutatása már jóval esetlegesebb, hibáktól tarkított (adataiban is), itt nyilván nem vették igénybe e kérdéseket közelebbről ismerő szakember(ek) segítségét. Az összkép azonban mindenképpen örvendetes, s mint lexicográfiai eredmény is tiszteletre méltó. (*Editura Albatros. București, 1977.*)

K. L.

RÉGI ÉS ÚJ FORMÁK

Üttörő szerepre vállalkozik a Zelnik József szerkesztette, a Fiatalok Népművészeti Stúdiójának törekvéseit jelző és értelmező tanulmánykötet. Ahogy Vitányi Iván írja az *Előszóban*: „Amikor a mai ember közösségi művészetre alkalmas formát keres, természetzerűleg kell ehhez a formakincshez fordulnia, innen az új foklórmozgalom érdeklődése a népművészet legősibb rétege iránt. Az érdeklődés azonban ez esetben nem jelent konzerválást, nem változatlan szentségként akarják megőrizni egy már megváltozott világban, hanem a formák felhasználásával és megújításával kívánnak a mai ember mindennapjaiba szervesen illeszkedő közösségi fogantatású művészetet teremteni.“ A tanulmányok és az igényesen összeállított (és kitűnően reprodukált) képmellékletek a tárgyi és díszítő műfajokkal foglalkoznak, abból a megfontolásból indulva ki, hogy „ugyanaz az ember, aki zenében vagy irodalomban a népművészetet pontosan meg tudja különböztetni a népi vagy népieskedő giccstől, a szóttesek, kancsók, faragások világában már bizonytalanul mozog, s ezért könnyen fogadja be azt a fajta giccset, amit pedig zenében elutasít“. Persze, nem csupán a befogadóban van a hiba, annak az objektív helyzetnek a tükröződéséről van szó, hogy „a tárgyi művészetekben nem jött létre Petőfihez és Aranyhoz, majd Bartókhoz és Kodályhoz hasonló jelenség“; nincs „egyetlen Bartókja a magyar képzőművészetnek, a bartóki forradalom egynéhány vonását mindazonáltal a képzőművészet is megvalósította, de nem egyetlen, nagy egyéniségben összpontosítva“ (Vitányi).

E szempontokat és mai igényeket bontják ki a kötet egyes tanulmányai. A legátfogóbban az Andrásfalvy Bertalané (*A népművészet helyes szemlélete*), de ugyanez jellemzi Bak Imre (*A képzőművészet új funkciólehetőségei*), Csete György (*Építészeti anyanyelvünkről*) és Lantos Ferenc (*Keresztmetszetek*) írásait is: romantikus múltbafordulás helyett a korszerű látáskultúra függvényében elemzik tárgyukat. „Éppen az tesz minket alkalmassá a helyes értékelésre, hogy nemcsak alkotásain gyakoroljuk a szemünket, nemcsak népdalokat ismerünk, hanem Bach, Beethoven és Bartók műveit is, nemcsak dunántúli pásztortükrösöket láttunk, hanem az európai művészet építészeti és képzőművészeti alkotásait a görögöktől Picassóig“ — vallja Andrásfalvy, társai nevében is. Tanulmánya érdemi részében rendkívül érdeklősen és meggyőzően fejtegeti a népművészet régi és új stílusának lényegi különbségét. Innen idézzük:

„A leglényegesebb különbség szerintem azonban az énekes magatartásában és a dal szerepében figyelhető meg. Pl. a régi stílus fontos műfaját képezik a keservesek, melyeket mindenki magának, a maga vigasztalására énekelt. Úgy érezték, hogy a bánatnak, szomorúságnak a hagyomány során megvalogatott költői képekben való művészi megfogalmazása és ehhez illőnek talált dallammal való eléneklése által megkönnyebbültek, megtisztultak. Az énekes maga volt a szerző, az előadó és a hallgató abban a személyes sorsidőzésben, melyben az arisztotelészi katarzis ereje hozott vigasztalást. Ebben keresem e régi stílusú dalok kiemelkedően szép és tökéletes szépségét is, hiszen a keserves művészi értékétől függött annak hatékonysága, vigasztaló ereje. [...]

Az új stílus mindezt a szerepet, azonosulást és kötődést feladja, feleslegessé teszi.“

Ezt a kettősséget bemutatja a szerző a tárgyi anyagban is: „A hasonlat a régi stílusú keservesekkel kézenfekvő; a népművészet tárgyai szépségének, tö-

kéleltességének is részben az a forrása, hogy az ember saját maga hasznára, igényei kielégítésére alkotta, és önmagát nem csalta meg. Az új stílus nemcsak a bolti, gyári tömegcikkre fokozott alkalmazását jelzi; a viseletnek egyre nagyobb része bolti áru; de csökkenni az alkalmazáshoz, személyekhez való kötődés ereje.“

A kötetet Bánszky Pál utószóként is olvasható eszmefuttatása zárja (*Az ember szerepe tárgy- és környezetkultúrájának alakításában*), melyben közvetlenül kitér a Fialatok Népművészeti Stúdiójára: „A stúdió nem egyszerűen a legtehetségesebb ifjú népművészek alkotóműhelye kíván lenni, hanem őrzője s egyben tudatos és korszerű értelmezője a hagyomány mai továbbélésének, erjesztője az emberek alkotói kreativitásának.“ Ide kívánczok kiegészítésül az, amit Zelnik József a *Mozgó Világ* 1977. 6. számában a riporternek válaszolt: „A könyv három évvel ezelőtti állapotot rögzít. Ezt nem mentségeként mondom, de a kísérleti munkában három év sok újat hoz.“

(És legalább zárójelben jelezzük a Kováts Imre nevét, akinek a könyv ízlésesen modern grafikai képe, fedőlapja köszönhető.) (*Magyar Helikon*. Budapest, 1977.)

K. L.

DIE ZEIT IN DER ZEITUNG

Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik

A romániai német könyvkiadásban a hatvanas évek végéig a szépirodalmi művek túlsúlya aránytalanul nagy volt. A hetvenes évek elejétől aztán — főleg a bukaresti Kriterion és a kolozsvári Dacia Könyvkiadó német szerkesztősegeinek az arányok helyesbítésére törekvő céltudatos kiadói politikája révén — egyre nagyobb számban jelentek meg olyan munkák, amelyek az irodalomelmélet és -esztétika, a művelődés- és művészettörténet, a nyelvtudomány, a történelem és a sajtókutatás szakembereinek műhelyébe vezették be az olvasót. Az erdélyi szász tájszótár sorozatban megjelenő kötetei, a román—magyar—német irodalmi-művelődési kapcsolatokat bemutató válogatás, a művészettörténeti tanulmányokat összegyűjtő vagy az erdélyi szász családnevekkel foglalkozó tudományos munkák megjelenése s nem utolsósorban a hazai német sajtó múltjának részleges felmérésére vállalkozó legutóbbi kötet, amelynek lefordíthatatlan szójátékkal megfogalmazott címe — *Zeit in der Zeitung*, magyarul körülbelül *A kor az újságban* — jelzi a szerzők törekvését kortörténet és publicisztika összefüggéseinek bemutatására — nos, mindezek a kiadványok azt példázzák, hogy a romániai német tudományosság képviselői, a régi rangos hagyományokat folytatva, ma is képesek időálló, értékes művek megteremtésére.

A kötet az erdélyi szász (brassói, nagyszebeni, beszercei) és a bánági sváb (temesvári) újságírás kezdeteitől a máig vezet el; az 1771-ben indult *Temesvarer Nachrichten* és az 1778-ban megjelent nagyszebeni *Theatral Wochenblatt*, Martin Hochmeister kiadásában (az ő nevéhez fűződik az első erdélyi magyar sajtóorgánium, az *Erdélyi Magyar Hírvivő* megindulása is 1790-ben) jelzi a kezdetet, s a ma megjelenő *Neuer Weg* (Bukarest), *Karpatenrundschau* (Brassó), *Die Woche* (Nagyszeben), *Neue Banater Zeitung* (Temesvár), *Volk und Kultur* (Bukarest), *Neue Literatur* (Bukarest) és *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* (Nagyszeben) a hazai német sajtó jelenlegi helyzetét tükrözi.

Ez a kiadvány, amelyet a magyar és a román sajtótörténészek is használnak forgathatnak, az összeállítók — Eduard Eisenburger és Michael Kroner — előszava szerint a romániai németiség sajátos kérdéseinek jelentkezését követi nyomon a lapokban, és a következő rövid összefoglalás vázolja a válogatásban követett szempontokat:

„Amit e könyvben adunk, az természetesen nem a hazai német nyelvű sajtó története, hanem csupán adalékok a romániai német politikai publicisztika történetéhez. Nemcsak a politikai aspektusok vizsgálatára kerül sor, bár az egyes tanulmányok érthető módon főleg ezekkel foglalkoznak. A válogatást úgy végeztük el, hogy átfogjuk mind az erdélyi szászok és bánági svábok legfontosabb politikai sajtóorgánumait, mind pedig azokat a fő kérdéseket, amelyek az utóbbi kétszáz évben e német népcsoportok politikai tevékenységét és gondolkodását meghatározták. Sajtónk több mint két évszázados történetéből azokat a hangokat szívaltatjuk meg, amelyek jellemzők voltak a romániai németek társadalmi-politikai fejlődése szempontjából.“ (*Dacia Verlag*. Cluj-Napoca, 1977.)

R. J.

Önarckép — mozgó háttérrel

Szilágyi Domokos posztumusz útinaplója a szerző kivehető szándéka szerint aligha készült önarcképnek. *A Volga Nyugaton*, ahogyan *A HÉT*-ben követhettük, önarcképnek is olvasható, s nemcsak mert halála óta maradandó betűből és illanó emlékből próbáljuk rekonstruálni, megidézni, feltámasztani Szilágyi Domokost. Hanem azért is — főképpen azért —, mert tudatunkban a helycsere a benyomásait azon frissiben rögzítő költő és a magunk élménye között, akik nem anynyira az utazást, mint magát az Utazót „éljük át”, valamilyen sajátos, lélektani logika szerint megy végbe. A vándor útra kél, vándorol Európa autósztrádáin, s jegyzet közben talán inkább önmagának, emlékeztetőül, mint okulásul másoknak, szemlélődik, nem ámul, sokat emlékezik, hiszen a megelevenedő térkép s a kilométerkövekkel szegélyezett táj nemcsak Európa — föld-hegy-víz-néprajzi egység, hanem össze- és szétfutó sorsok kavargása is. Hogy megérkezzék a színhelyre, mindennap más színhelyre, minduntalan vissza kell utaznia az időben, s a mozgó háttér Kragujeváctól Hamburgig és Sepsiszentgyörgyötől Oslóig, sőt: Biatorbágytól a Don-kanyarig a jelzések feszültségével dúsitja fel történelemmé egy útiterv véletlen és előkészített találkozásait.

Hogy nem tud vagy nem akar kikapcsolódni Szilágyi Domokos — arról már rég és még sokáig faggathatjuk a verseit. Életében nem lett volna célszerű megkérdezni Tőle; legyintés, vállrándítás, hallgatás vagy szellemes kibúvó lett volna a válasz. Úgy tűnik most már, a Majtényi Erik gondozta útinapló ismeretében mégis van (utólagos) feleletünk a sokakat foglalkoztató kérdésre. Nyugati portyáján Szilágyi Domokos a maga módján „kikapcsolódott”, lazított, miközben fizikai teherbírása végső határáig feszítette gyakorlatilag határtalan észlelőképességét, és ízlelte minden idők utazni tudó vándorainak tapasztalatát, megszokott létközege fordítottját: az otthonosságot az idegenségben. Ez az utazni tudás Szilágyi Domokos esetében mindenekelőtt annak a mérhetetlen ismeretanyagnak a birtoklását jelenti, amelynek érintésére megelevenedik a táj, és megszólalnak az emberek. A dilettáns utazó tudós pózokban tetszeleg ott, ahol Szilágyi Domokosnak elég egyetlen utalással eszmetársítások szelektív folyamatát megindítania; a dilettáns útirajzíró készletre érzi magát, hogy vállon veressen bennszülöttet, olvasót ott, ahol Szilágyi Domokos száraz humora összefüggések és összeegyeztethetlenségek, arányok és aránytalanságok között teremt rendet. Hogy többet tudunk „róluk”, mint amennyit ők — nem rólunk, ugyan dehogyan! — magukról tudnak, Szilágyi Domokos számára nem reveláció, nem is vigasz, provinciális gátlások tudákos kompenzálása: csupán tény. A göttingai diákok, akik nem tudják vagy nem akarják énekelni a Lorelejt, vagy az oslói úriasszony szövege: „ha a négereknek szabadlábát adnak Amerikában, akkor ott ötven év múlva mindennek vége” — Szilágyi Domokos számára nem igényli, hanem fölöslegessé teszi a kommentárt. Elveket, nem előre gyártott frazeológiát visz útipoggyászában — ez tartja elegáns egyensúlyban magatartását: nem esik hasra és nem fölényeskedik. A morális tartás nem kényszerül moralizálásra. És sehol összefüggőben, összefüggést teremtő erőként nem láthattuk jobban érvényesülni Szilágyi Domokos humorának morális töltetét, mint *A Volga Nyugaton* sebtében odavetett észrevételeiben.

Ez az utazás — megörökítője számára — megkezdődött jóval azelőtt, hogy a Volga vidám utasai átlépték volna a határt. És most már — az Ő akaratából — nem ér véget sohasem a mi számunkra, akik nem azt látjuk, amit Ő látott, hanem Őt magát, háttérben Európával, amint Neki megmutatkozott.

sz. j.

AZ ANGOL VILÁGNYELV?
(Süddeutsche Zeitung, 1977. 196.)

„Képzeld el az Üristen franciául beszélni! Vagy németül! Néhány furcsa héber szótól eltekintve eleve készpénznek veszem, hogy az Isten soha semmilyen nyelven nem beszélt a legméltóságosabb angolon kívül.“ (Clarence Day) Ezt, „az angol nyelv mindenek fölött“ szemléletet torpedózza Helmut Winter cikke. Javára kell írunk, hogy válasza nem ama J. G. Becanus (1518—1572) ideológiájában fogant, aki szerint a Föld első nyelve a német, mert a teremő által nyújtott nyelvnek tökéletesnek kell lennie. Mivel pedig a német a nyelvek legtökéletesebbike, így csak ez lehetett Ádám és Éva anyanyelve. A német nyelv felsőbbrendűségét bizonyítja továbbá, hogy a cimberék nem vettek részt Babel tornyának építésében! Cikkünk nem szaporítja a nyelvi sovinizmus intrikáit, de kétségtelen háttérként, előzményként az előbb felvillantott — és nemcsak e két nyelv vonatkozásában — felsőbb- és elsőbrendűségi „tudományos veszekedések“ állnak. H. Winter az angol európai „esélyességét“ világméretéig tágitja: „az angol mint világnyelv, pontosabban: amerikai“. Ennek a tételnek igazolásával foglalkozik a cikk, melynek érvelése nem eredeti, de jól felépített, ugyanakkor néhány érdekes anglistikai és amerikanisztikai kérdést érint.

Egy világnyelv súlyponteltolódásának, az anyaországban beszélt nyelvtől való távolodásának fő oka nem önkényes feltételezés kérdése, hanem alap és felépítmény — ez a szerző terminológiája — viszonyában rejlik: a politikai és gazdasági hatalom kéz a kézben halad a nyelv terjedésével, illetve visszazorulásával. A mindig előranciaigált példák: a Periklész-kori Athén, XIV. Lajos Franciaországa és az — időben, illetve térben közelebbi — Erzsébet- vagy Viktória-kori Anglia.

Irodalomkritikusok a szigetország irodalma kiszikkadásának a jelenségét észlelték. A politikai befolyás csökkenésével az angliai irodalom világirodalmi jelentősége is hátrébe szorult, tért veszít a néhai gyarmatok, domíniumok angol irodalmának javára (is). Persze tévhit lenne azt gondolnunk, hogy a mai Anglia irodalma epigonok csörtetéséből áll, de ma már a nagy irodalmi újítók, kezdeményezők nem az anyaországból kerülnek ki. Patrick White ausztráliai író nyelvének látomásos erejével, Norman Mailer kultúrkritikai nyelvi vívmányaival, Vladimir Nabokov sziporkázó stílusával egyenrangú teljesítményt hiába keresünk a mai angliai irodalomban. „Ki ír ma a brit szigeteken úgy

angolul, mint a trinidadai születésű V. S. Naipaul? Hol van Angliában egy olyan aktív író, aki a virtuóz amerikai Saul Bellow-val felveheti a versenyt?“ — teszi fel a kérdést Helmut Winter.

A jelenségre a nyelvészek is felfigyeltek: tény, hogy a brit angol nyelv kisugárzó képessége megtört, de lényegesen csökkent rugalmassága, megújulásra való készsége is, amire roppant jellemző éppen a neologizmusokat beépítő készségének az elsatnyulása. Különösen szembetűnő ez a regresszió, ha összehasonlítjuk a szóteremtésnek, valamint a jövővényszavak felszívásának az amerikai nyelvtérületen tapasztalható dinamizmusával, amely a műszakiság, a reklámnyelv, de nem kevésbé a fiatalok körében használatos „pop-argó“ felől érkező hatások befogadásában nyilatkozik meg.

Angol vagy amerikai? A kérdésvetítés skatulyázó gondolkodásra vall. Beszélhetünk az ősgermán nyelvcsalád nyugati ága angol-fríz csoportjának egyik mai képviselője, az angol nyelv változatairól: brit angolról, amerikai angolról, Kelet-Afrikában, Dél-Afrikában, a Csendes-óceán térségében, Bangladeshből beszélt angol nyelvváltozatokról, hogy csak egynéhányat említsünk. Miért épp az amerikai állítjuk szembe az angollal, mikor az is csak egy változat — igaz, hogy hatalmi konstelláció folytán a legnagyobb haterejű —, mely maga is változatokra bomlik? A „fekete angolt“ beszélő gyermekek alig értik az ún. amerikai angolt. De ha az angol jelzőt az Egyesült Királyságban beszélt nyelvre vonatkoztatjuk, akkor az angol nyelvváltozatok összességét kell a XX. század második fele világnyelvének neveznünk, mert 890-900 millió beszélője feljogosít erre. Ennek a nyelvnek a többé vagy kevésbé életrelvő változatait beszélők szerte a világon, anyanyelvként vagy tanult másodnyelvként.

Ha a nyelvváltozatok sokaságával állítjuk szembe a brit angolt, egy a megcsontosodott tizezerből származó londoni upper class beszélő — kinek nyelvhasználatát hatással van az angol társadalom nyelvére — lemondóan így válaszolna: „A capitoliumi libák legalább a birodalom érdekében gáogtak.“

S ne sétáljunk el a nagy párhuzam — a római és az angol birodalom — nyelvi vonatkozása mellett sem. Vajon — a latin nyelv európai utóélete szintén lezajlott folyamathoz hasonlóan, de világszinten — az angol nyelvből a román nyelvek példájára új, független nyelvek jönnek majd létre, másokra pedig olyan jelentős hatással lesz-e az angol, mint amilyennel az angol nyelvre volt egykor a latin?

„TISZTA“ VERSOLVASÁS VAGY IRODALOMTÖRTÉNET?

(Híd, 1977. 11.)

Az újvidéki folyóirat eredeti kísérletet tett: abból a meggyőződésből kiindulva, hogy „az Ady-évforduló nem irodalmi ünneplésre, hanem irodalmi gondolkodásra készítet”, centenáriumi számában nem emlékeztéseket, esszéket vagy tanulmányokat adott közre, hanem az Ady-kötetek időrendjét követő mai kritikákat; „kísérljük meg — írja beharangozó jegyzetében Bányai János — a nagy verset, a sokat kutatott és sokat vitatott verset a köréje szőtt kontextus és rendszer, ha nem is mindig félrevezető, de sokszor eltérítő hatása alól kivonni. Szempontunk tehát nem az irodalomtörténet bírálata vagy illetőségének elvitatása, hanem egyszerűen a »tisztá« versolvasás lehetőségének alkalmazása és felmérése. És közben tudni kell, hogy a »tisztá« versolvasás éppoly képtelenség, ahogyan képtelenség az irodalomtörténeti kutatások végére járni.”

A Híd kritikusai, esztétái megkísérik tehát úgy szólni Ady lírájáról, „ahogyan napjaink költészetéről” — ki-ki a maga esztétikai koncepciója, irodalomértelmező módszere szerint. Az irodalomtörténetész professzor Bori Imrétől az *Új Symposiont* szerkesztő fiatal Danyi Magdolnának és Vajda Gáborig, a *Magyar Szó* mai főrecenzenséig terjed a kísérletben részt vevők névsora, s e végletek érvényesülnek is az egyes szövegekben. Anál érdekesebb és meggyőzőbb a levonható következtetés: függetlenül az elemzések színvonalától, az elemzések jellegétől, gondolati és stílárius minőségétől, az Ady-kötetek mai olvasatába elkerülhetetlenül belejátszanak a közben eltelt évtizedek — és ezen belül Ady irodalomtörténeti megítélése. Az izgalmas szerkesztői ötlet így lényegében ötlet marad, amelybe ugyan beleviheti egyéniségét (ha rendelkezik ilyennel) a „recenzens”, de ezzel még nem cáfolja, hogy a „tisztá” versolvasás valóban képtelenség.

Figyelemreméltó szempontok természetesen bőven akadnak. Bori Imre pél-

dául az *Új verseket* nemcsak Baudelaire-hez, Verlaine-hez és Jehan Rictusához kapcsolja, a „magyar Ugar” és Párizs pólusai között egyebet is láttat: „Így még nem állt költő a világ elé a magyar irodalomban, mint az *Új versek*ben Ady Endre, s nyilván csak az Arany János szemérmes rejtőzködését ideállá emelő szemlélet tükrében tűnik istenkáromló kihívásnak ez a lelki vetkőzés. De ha egy Rippl-Rónai József (*A diva*), Csók István (*Tanulmány a Vámpirokhoz*) vagy egy Vaszary János (*Vöröshajú női akt*) képeit nézzük, ismerőssé válik számunkra ennek a költői magatartásformának szinte teljes ikonográfiája is. Nem a nemrégén új századába fordult idők költészetében, hanem képzőművészetében kell keresnünk analógiáit Ady verseskönyvének.” (A „szecessziós-szimbolista képi gondolkodás” példáját idézi *A vár fehérré asszonyából* — és egy Krúdy-regényből, *A podolini kísértetből*. Ezen az úton is érdemes továbblépni.)

Bosnyák István az ízig-veéig értelmi-ségi forradalmárt ismeri fel *A magunk szerelme* szerelmeiben; „kibontakozik e kötetben — írja Bosnyák — egy etikai program is, melynek vezérszólamai a »tiltakozni és akarni« (vö. az azonos című verssel), illetve: »az alku kulcsát még máig se leltem« (*Még mindig háború*). Ami különösen megkapó — és nem »különösen«, de jellegzetesen szászadi! — e kötet erkölcsi hitvallásában, az az, hogy »meta-etikus« jellege van: a cél-erkölcsök fölötti, a haszonelvűségtől függetlenedett, az aktivizmust, a tiltakozó akarást, a nem-alkuvást *önmagában* is becses emberi értéknek föltételező moralitás.” Bányai János *A halottak élén* kötetből elemzi ki, hogy Ady versei itt már az avantgarde kritériumai szerint olvashatók, s költészete azért lehet szinkronban a társadalmi történésekkel és erőviszonyokkal (azoknak nyilván irodalmi kifejezésével), mert szinkronban áll az irodalmi, költészeti történésekkel és folyamatokkal, a költői szó útjaival.

Persze, e kritikusai olvasatokban is mindegyre előbukkan az irodalomtörténetész...

SZEMLE

- AMBRUS ÁGNES • Év kezdetén a — tanulók könyvtáráról (Gondolatok a könyvtárban) 178
BOÉR GÉZA • Társadalmi forgatókönyv (Kocsis István Bethlen Kata-drámájához) 180
IOAN SEMENIUC • Marx és Engels fiatalkori művei 183
K. L. • Marian Popa: Dicționar de literatură română contemporană (Könyvről könyvre) 187
K. L. • Régi és új formák (Könyvről könyvre) 188
R. J. • Die Zeit in der Zeitung. Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik (Könyvről könyvre) 189

LÁTÓHATÁR

S. J.: Ünarckép — mozgó háttérrel (A Hét) 190 • Süddeutsche Zeitung • Híd

ILLUSZTRÁCIÓK

Bakó-Hetei Rozália, Balogh-Orlovski Edit, Bardócz Lajos, Kabán József, Harald Meschendörfer, Plugor Sándor, Sántha Imre, Simon Sándor, Szabó Vilmos, Szervátiusz Jenő, Szodoray-Parádi Hajnal

A KORUNK HÍREI

Január 26-án a parajdi szabadegyetemen Herédi Gusztáv regényrészletet olvasott fel, Nagy Miklós mezőgazdasági szakíró pedig nemzetközi mezőgazdasági és élelmezési kérdésekről tartott előadást. Ugyanaznap a beszercei szabadegyetemen Aradi József beszélt a televízió magyar adásának Kaláka-sorozatáról.

Február 9-én a körösfői szabadegyetemen olvasott fel regényrészletet Herédi Gusztáv, majd Xántus János tanár tartott vetítettképes előadást Kalotaszeg geológiai, növény- és állattani jellegzetességeiről.

Február 14-én a parajdi szabadegyetemen Molnos Lajos olvasott fel verseiből, Veress Zoltán Jókairól tartott előadást, s dedikálta *Jókai természettudománya és Lírai természetrajz* című köteteit.

A Korunk Galéria februári műsorából:

Február 4.: Kasza Anna (Csíkszentkirály) rongyszönyegek és Török István (Vista) kőfaragásai. — A megnyitón Szentimrei Judit bevezetője után Bors Ilona, a kolozsvári Állami Filharmónia tagja csíki népdalokat énekelt, Héjja Sándor, a kolozsvári Állami Magyar Színház művésze Nagy László-verseket olvasott fel, majd a Kolozsvári Táncház Ördögsekér együttese (Sepsi Dezső, Sinkó András és Kőnczei Árpád) játszott Kisküküllő menti népzeneit.

Szilágyi Domokosról írják

E született költő finom, szinte légies árnya, melyet túl korán tört meg a könyörtelen betegség, úgy jár-kei tovább közöttünk, kik ismertük őt, mint maga a költészet szelid kísértete. Tragikus sorsa — bizonyos pontig — a Labișera emlékeztet, hiszen egész élete, jobban mondva egész fiatalsága szüntelen lánghalál volt. Felemésztette az alkotás láza. Lirája nagy belső nyugtalanságokból, az értatlanság és a gúny, az anyagtalanság lebegés és a matéria nehézkedése furcsa keverékből fakad. Költészetének tudós és játékos, bonyolult és ösztönös nyelve tudatos spontaneitással áradó, mint az igazi alkotóké. Egészében tekintve költészetét, egyfajta trubadúri költészet chimérajának tűnik, mely tündérien és ironikusan száll alá elektronikus századunkba. Szilágyi Domokos a tisztaság álma volt — s a román irodalom kitűnő fordítója.

STEAUA

József Attila, az öreg Illyés Gyula, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nemes Nagy Agnes, Juhász Ferenc vagy a fiatal Tandori Dezső s az erdélyi Szilágyi Domokos Londonból nézve egyidejűbb és korszerűbb, mint volt nyugati szemmel 1920 táján Ady, Babits és Kosztolányi lírája.

CS. SZABÓ LÁSZLÓ

Nagy verseiben szürrealista látomások és expresszionista színezetű képvilág keveredik népies hangzatokkal és misztikus ráolvasásokkal. Gyakran, mint a Haláltánc-szvitben, beépített szövegek (zsoltárok, Shakespeare) felelnek a költői gondolatokra. A tipográfia is előidézője lehet avantgarde elidegenítési hatásoknak és megnövekedett feszültségnek, ezek azonban sohasem fajulnak hatásvadászattá.

NEUE ZÜRCHER ZEITUNG (Svájc)

Szilágyi „hosszú verseit“, akárcsak Bartók Béla műveit, a magyar népköltészet motívumai, ritmusai és verssorai szövik át.

DIE PRESSE (Ausztria)

Mindig úgy akart írni, hogy költeményével sokakhoz szólhasson, de műveltség-fintort pótló lábjegyzeteivel figyelmeztetett és ösztönzött a többit-tudásra, a versközéltetés és befogadás gyötrelmes munkájára.

ÚJ ÍRAS